

Reeds verschenen in deze serie:

Deel 1 - In Genève geroepen - Uit Genève
verbannen - Naar Genève teruggeleid.

Deel 2 - Op de oefenschool in Straatsburg.

Deel 3 - De beproeving is hard.

Deel 4 - Hij hield vast, als ziende de Onzienlijke

Deel 5 - Als leraar in de wijngaard des Heeren

P. Kuijt

Calvijns levenswerk belicht vanuit zijn brieven

deel 6: Calvijn als herder en vriend

B.V. UITGEVERIJ "DE BANIER" – UTRECHT

Inhoud

Inleiding	9
1. Enkele opmerkingen vooraf	11
2. 1534. Brief aan vriend Francois Daniël (Orleans)	12
3. 13 oktober 1536. Brief aan Calvijns studievriend Francois Daniël	15
4. 20 augustus 1538. Brief uit Straatsburg aan Farel	16
5. Herderlijk schrijven aan Calvijns volgelingen in Genève	18
6. Straatsburg, 24 oktober 1538. Brief aan Farel	20
7. April 1539. Brief uit Straatsburg aan Farel te Neuchâtel	21
8. Brief aan de predikant Zébédé te Orbe. Straatsburg, 19 mei 1539	22
9. 25 juni 1539. Tweede herderlijke brief aan de volgelingen in Genève	23
10. 19 mei 1540. Brief aan Viret te Lausanne	24
11. 29 april 1541. Brief aan Farel uit Regensburg	26
12. April 1541. Troostbrief aan de vader van Louis en Charles. Uit het verre Regensburg	27
13. Genève, 16 juni 1542. Aan het sterfbed van Poral	35
14. De briefwisseling met Jacques de Bourbogne, heer van Falais	38
15. Herder der jeugd. (5 november 1548)	48
16. Bedankt voor de ring! Brief van 17 juni 1549	50
17. Onder zware druk waardeert Calvijns zijn vrienden dubbel	52
18. Het drievoudig snoer verbroken	54
19. 19 april 1551. Brief aan Bullinger	56
20. 10 mei 1551. Brief aan Viret	56
21. Ter nagedachtenis van Bucer	57
22. 7 maart 1553. Brief aan de gevangenen te Lyon	57
23. 22 april 1553. Brief aan Viret	60
24. Troostbrief aan de gevangenen van Lyon	60
25. Calvijns brief aan andere gevangenen te Lyon (7 juli 1553)	64
26. 19 juli 1553. Aan Farel. Over één der martelaren	67
27. Nog een merkwaardige brief van de herder, Calvijns	67
28. Grote zorgen in Genève (Servet!)	70
29. Brief aan collega Sulzer (9 september 1553)	70
30. Verwarring alom. Aan Farel, 25 mei 1554	72
31. Brief aan de uit Engeland verdreven à Lasco	73
32. Iets over à Lasco	75

33. 3 september 1554. Een herderlijke brief aan de gereformeerden te Poitiers	76
34. December 1555. Een condoleance brief	79
35. Herderlijk schrijven aan gevangengenomen vrouwen in Parijs	80
36. De toestand in Frankrijk	84
37. Een brief aan Bullinger over deze toestand (23-2-1558)	85
38. Ook kaf onder het koren (18-6-1558)	86
39. Trouw tot in de dood (Begin 1560)	87
40. Een stukje franse politiek	88
41. Brief aan Blaurer (28-5-1560)	90
42. Wat gaat Catharine de Medici nu doen? (Brief 4-7-1560)	90
43. Calvin bezorgd over de politiek der Hugenoten en het zedelijk verval onder hen	91
44. Herderlijke brief van 18 augustus 1592	92
45. Oproep tot bekering aan de Hugenoten	92
46. Hugenoten, waarheen? Brieven van mei 1563	94
47. Afscheid van Calvin, als herder, als vriend (2-5-1564)	95

Calvijns levenswerk, belicht vanuit zijn brieven

Inleiding.

In deel 5 van de serie Calvijns levenswerk, belicht vanuit zijn brieven, hebben we de reformator benaderd als predikant.

U weet wellicht, dat Calvin onderscheid maakt tussen het leraarsambt en het herderlijk ambt.

Het ambt van de leraar is: „alleen de uitlegging van de heilige Schrift, opdat de zuivere en gezonde leer onder de gelovigen behouden worde.”

Het ambt van de herder is: „de leiding hebben van de tucht, de bediening van de sacramenten en de vermaningen en de opwekkingen.”

Zo lezen we het in de *Institutie*, Boek IV, hoofdstuk IV, paragraaf 4.

De leraar heeft zich getrouw toe te leggen op de bediening des Woords, mag de leer der zaligheid niet vervalsen, maar Gods volk rein en zuiver onderwijzen.

De herder leidt zijn schapen, de kudde, die aan zijn zorgen is toebetrouwd (*Institutie* II. VIII.46).

„Gezien de tegenwoordige toestand,” schrijft Calvin (*Boek* III.II.17), „zullen de herders der kerken er geen kwaad aan doen, wanneer ze zien, dat de hunden het verderf boven het hoofd hangt, dat de herten verscheurd moeten worden; ze moeten aandringen op boetvaardigheid, in het bijzonder in tijden van rampspoed.”

Hoewel Calvin het onderscheid dat hij maakt tussen het leraarsambt en het herderlijk ambt, niet steeds strak doorvoert, is het wel zo, dat hij sterk benadrukt, dat de herder de hem toebetrouwde schapen heeft te vermanen, wanneer zij dreigen af te wijken van de rechte weg (te-recht-wijzen) en hen heeft op te wekken tot bekering, tot wederkeer, tot boetvaardigheid.

Op deze beide zijden van het herderlijk ambt in Calvijns bediening hopen we dan ook in het bijzonder te letten.

Door alle eeuwen heen heeft men Calvin voorgesteld als een man met een koel, eigenzinnig, hard en wreed karakter; een ongenaakbare persoonlijkheid, die in alles trachtte zijn wil door te zetten en ieder te doen buigen onder zijn wil. Uit zijn brieven evenwel blijkt wel, dat Calvin onverzettelijk was, wanneer het de eer des Heeren betrof en de waarheid van Zijn Woord. En daaraan stoot menig een zich. Maar men verliest dan totaal uit het oog, dat Calvin niet

alleen een zeer getrouwe herder is geweest, die waakte over het heil van zijn schapen, maar ook, dat hij een vriend is geweest als weinigen voor allen, die de Heere plaatste op zijn levensweg. Zijn medeleven, zijn mede-lijden, zijn bereidheid om te helpen, de wijze waarop hij tracht te troosten, wie zijn brieven leest, komt daarvan diep onder de indruk. Juist daarom was hij niet alleen een zeer begenadigde leraar, die de gaven had ontvangen om de hem toebetrouwde gemeente te onderwijzen, maar hij was ook een zeer getrouwe herder, niet alleen in het vermanen en het opwekken, maar ook in het inleven van soms zeer moeilijke situaties, waarin degenen, waaraan hij zich nauw verbonden wist, verkeerden.

U begrijpt wel, dat we in dit deel van onze serie, „Calvijns levenswerk, belicht vanuit zijn brieven,“ Calvijn dan ook graag willen ontmoeten als herder, maar ook als vriend.

We bladeren samen de bijna 800 brieven, die voor ons liggen, door in chronologische volgorde. Dat heeft tevens het voordeel, dat wij nog weer eens in aanraking komen met de bijzondere wijze, waarop de Heere het levenswerk van onze reformator heeft geleid.

Calvijn als herder en vriend

1. *Enkele opmerkingen vooraf*

Vooraf moeten we nog wel enkele opmerkingen maken.

In kerkgeschiedenisboeken en andere literatuur over kerkelijke personen vinden we maar al te vaak een visie op Calvijn, die afkomstig is uit de liberale, vrijzinnige kerk.

De wortels van dit (kerkelijk) liberalisme, dat met name in de 19e eeuw hoogtij vierde, gaan ver in de geschiedenis terug. We kunnen wel zeggen tot de val van de eerste mens in het paradijs. Overal, waar mensen of groepen van mensen menen, dat hen van bovenaf iets opgelegd wordt, waardoor ze afhankelijk worden van anderen, of in hun doen en laten worden belemmerd, verlangen ze vrijheid (libertas). Zodra dit verlangen georganiseerd wordt en men gezamenlijk komt met klachten en beschuldigingen, die dan door zo'n groep worden gesystematiseerd, krijgen we te doen met een liberalistische partij. In Calvijns dagen spreken we van libertijnen. Lange tijd (tot januari 1555) hadden ze in de Raad van Genève het voor het zeggen. Ze verdroegen eenvoudigweg niet de kerkelijke tucht, die toch in de algemeen aanvaarde kerkenorde (van 1538 en later van 1543) voor alle burgers van Genève gold. Ze gingen wel naar de kerk (velen zo min mogelijk), lieten hun kinderen dopen, stuurden hun kinderen ook naar de „christelijke“ school, (de z.g. Latijnse school), meenden ook te moeten deelnemen aan het Heilig Avondmaal, maar de kerkeraad (het consistorium) moest zich onthouden van het opleggen van voorschriften met betrekking tot leer en leven. „We willen leven en u moet ons laten leven,“ was hun leus.

Welnu, dat handhaven van de kerkelijke tucht naar het voorschrift van de Koning der kerk, de Heere Jezus Christus, was hen een doorn in het oog. De genoemde geschiedschrijvers kunnen daar maar al te goed inkomen. De echte Genève's, zegt men, waren echte kinderen van Genève, de patriotten, die voor de vrijheid van Savoye en van de roomse opperheerschappij hadden gevochten. Geen wonder, aldus de liberalistische schrijvers en beschrijvers van het leven van Calvijn, dat deze mensen van hun vrijheid wilden genieten en zich wilden verheugen in „leven en laten leven“. Dat was hun ideaal, het doel, dat zij voor ogen hadden gehad. Ze konden gewoonweg niet zich laten omknellen door de kerkelijke tucht, die Calvijn voor ogen stond. Maar, aldus deze schrijvers, daarmee waren de aanhangers van de libertijnse partij niet minder goede christenen...

Dan gaat men Calvijn beschrijven als iemand, die hard was, zich mateloos kon ergeren aan mensen, die niet voor hem bogen; iemand, die altijd zich bedreigd gevoelde.

Wie in deze tijd rondom zich heen kijkt, zelfs in eigen gezin en kerkelijk leven, weet maar al te goed, dat een Godvrezende vader, of moeder, die met liefde en takt zijn kinderen, ook de ouder wordende kinderen, tracht te leiden in de wegen van gehoorzaam-zijn aan Gods wil, wat de inrichting van het leven betreft, al heel gauw wordt aangezien voor een tyran. En in het kerkelijk leven, waar nog sprake is van gezag en eerbied voor Gods heilige wet, zijn er velen, die het „elders” gaan zoeken, waar „mag”, wat „bij ons niet mag”.

Neen, Calvijn was geen heilige. Heiligen kennen we niet. En Calvijn wist voor zichzelf maar al te goed dat hij voor God niet kon bestaan met al wat hij nastreefde. Hij was tot zijn dood toe een deemoedig zondaar, die het van Gods vrije soevereine, onverdiende genade moest hebben.

Wie zijn brieven leest, vindt daarin zoveel bekentenissen van schuld, dat we er ons wel voor zullen wachten, ook maar iets over te nemen van de liberalistische visie op Calvijn, die helaas!, ook onder ons maar al te veel ingang heeft gevonden.

We meenden er dan ook goed aan te doen, deze opmerkingen vooraf naast de inleiding op Calvijns levenswerk, waarin we hem hopen te ontmoeten als herder en vriend, te plaatsen.

Door Gods genade heeft Calvijn er zijn leven lang naar gestaan, een goed geweten te hebben tegenover God en mensen.

Zoals reeds gezegd, willen we nu in chronologische volgorde de brieven lezen (meest uiteraard en zoveel mogelijk in verband met ons onderwerp), waarin we Calvijn ontmoeten als herder en vriend. Daarbij zal een toelichting met betrekking tot de personen, die we in de brieven tegenkomen, en de omstandigheden, waaronder de bewuste brieven zijn geschreven, niet kunnen ontbreken.

2. 1534. Brief aan vriend Francois Daniël (Orleans).

Wanneer we in het zevende deeltje van deze serie dieper hopen in te gaan op Calvijns bekering, zullen we zien, dat de Heere, zou het tot een genadige doorbraak komen in het jonge leven van Calvijn, daartoe een bijzondere gebeurtenis heeft willen gebruiken. Na afronding van zijn studie in Orleans, waar Calvijn rechten studeerde, werd zijn door Gods Geest verontrust gemoed er toe gedreven, oude talen te gaan bestuderen aan de universiteit te Parijs. Hoewel het nog niet tot de onberouwelijke keuze was gekomen

vóór de leer der Waarheid en tegen de valse religie, had de jonge Calvijn (toen 23 jaar oud) zeer veel belangstelling voor leer en leven van zovelen in en rond Parijs, die tot verandering waren gekomen door het lezen van Gods Woord en van de geschriften van Luther. Onder hen werd ook aangetroffen de eigen zuster van koning Frans I, Marguerite de Valois. Haar boekje, getiteld „Spiegel der zondige ziel” werd op de lijst van verboden boeken van de universiteit geplaatst.

Door toedoen van de koning (!), die het voor zijn zuster opnam, en van de rektor Nicolas Cop, werd dit ongedaan gemaakt.

Professor Cop werd verdacht, de zijde van de „evangelischen” te hebben gekozen. Daarom vond hij het geraden, de openingsrede ter gelegenheid van het nieuwe college-jaar te laten voorlezen door zijn rechterhand, de jonge Johannes Calvijn. Deze heeft echter ook de bewuste lezing (over de zaligsprekingen) zelf opgesteld. De voorbereiding hiervan, waarvoor Calvijn een geschrift van Luther gebruikt, heeft de Heere willen gebruiken om Zijn Zoon in hem te openbaren. De rede, die bewaard gebleven is, legt daarvan op wonderlijke wijze getuigenis af.

Sindsdien was Calvijn niet meer veilig in Parijs. Vooral de heerszuchtige theologen aan de universiteit (De Sorbonne) zijn woedend. Met behulp van vrienden ontkomt hij en vlucht naar Angoulême, waar hij een asyl vindt in het deftige huis van een schatrijk man, Du Tillot. Over zijn verblijf aldaar handelt de bovengenoemde brief aan Calvijns studievriend, Francois Daniël.

Met jou kan ik immers kletsen, zoals ik wil, en ook, zonder een gewichtig onderwerp aan te snijden, een kantje vol schrijven. Evenwel, hoe zal ik je met mijn kleinigheden ophouden? Het gaat er om, je thans te vermelden, wat je misschien bezorgd maakt.

Welnu, het gaat goed met mij.

M'n studie schiet ook op. Je weet echter, dat ik hier doelloos m'n tijd doorbreng. Zelfs de meest trage en luie mens moet hier wel opgewekt worden door de vriendelijkheid van mijn weldoener. Deze is groot, en wel zo, dat zij eigenlijk meer mijn wetenschap geldt dan mijn persoon. Destemee moet ik proberen, ja, eigenlijk daarnaar jagen, dat ik niet met zoveel goedheid, die mij drukt, ja, bijna bezwaart, overladen wordt. Hoewel ik, weliswaar slechts, wanneer ik heel ijverig ben, geheel of bijna geheel aan de verwachtingen beantwoorden kan, is er toch een scherpe concurrentie tussen de mij aangedane goedheid en wat ik moet presteren.

Onder dit alles leeft steeds de gedachte bij me aan de studie,

waaraan mij zoveel gelegen is. (De theologie in plaats van de filosofie. K.).

Wanneer ik de tijd, die nu in feite wordt doorgebracht in verbanning of door emigratie, nu in zulk een rust mag doorbrengen, hoop ik op iets buitengewoons. Maar daarvoor zal de Heere zorgen, Wiens voorzienigheid alles op het beste voorziet.

Ik heb het ervaren, dat wij niets in de verte kunnen bekijken. Wanneer ik dacht, dat mij rust wachtte, stond voor de deur, wat ik allerm minst had verwacht. Dan weer, wanneer ik rekende op een onaangename woonplaats, werd voor mij een nest in alle stilte gereedgemaakt, tegen alle verwachting in.

Dat alles komt van de hand des Heeren. Wanneer we ons aan Hem toebetrouwen, zal Hij voor ons zorgen.

Vaarwel!

Groeten aan wie je wilt.

Uit de acropolis geschreven.

Het is duidelijk, dat Calvijn aan zijn studievriend heel bedektelijk schrijft. Hij wordt gezocht als ware hij een gevaarlijk misdadiger. Bij de domheer (ook wel kanunnik), DuTillet, heeft hij een veilige schuilplaats gevonden. De schatrijke adviseur van de bisschop interesseert zich voor de oude Griekse wijsbegeerte, is een humanist. Hij ziet veel in de jonge Calvijn, die vóór zijn bekering ook veel belangstelling getoond heeft voor de oude klassieke wetenschap. Vandaar dat Calvijn schrijft, dat hij in de acropolis verblijft, de rotsvesting in Athene, waarop de tempel van de godin Athene was gebouwd.

Veiligheidshalve is de brief niet ondertekend, zelfs niet met de schuilnaam, die Calvijn in zo'n geval meest bezigde.

Uit de hieraan voorafgaande deeltjes van deze serie weten we, dat later, in 1536, DuTillet zelf met Calvijn uit Frankrijk vertrokken is naar Bazel, waar hij voor zijn geleerde vriend een behoorlijke soms gelds achterliet, toen hij weer naar Frankrijk terugkeerde.

We weten ook, dat DuTillet, toen Calvijn in 1538 verbannen werd uit Genève, hem heeft geschreven, dat deze er verstandig aan zou doen, naar hem toe te komen en weer rooms te worden. Aan geld en gelegenheid, om met gebruikmaking van DuTillets enorme boekenschat verder te studeren, zou het Calvijn dan niet ontbreken.

Calvijn heeft deze weldoener toen heel beleefd, maar zéér beslist, los moeten laten.

3. 13 oktober 1536. Brief aan Calvijns studievriend Francois Daniel.

We weten, dat Calvijn vanuit zijn nieuwe buitenlandse toevluchtsoord, Bazel, een reis ondernam naar Noord-Italië en op zijn terugkeer naar Bazel overnachtte in Genève. Dat was in de zomer van 1536. Daar heeft de Heere de 27-jarige Calvijn door middel van de in Genève werkzame Guillaume Farel met grote kracht geroepen tot het predikambt.

Spoedig werd toen de schrijver van de Institutie, die nauwelijks twee jaar eerder (1536) te Bazel verscheen, betrokken bij belangrijke, omvangrijke, maar ook moeilijke zaken, die verband hielden met de voortgang der Reformatie. Binnen Genève, maar ook daarbuiten.

Toen in 1532 de hertog van Savoye uit Genève werd verdreven en niet lang daarna ook uit het Waadland, het gebied ten noorden van het Meer van Genève, werd de stad Bern met haar staats-kerkelijke predikanten daar heer en meester.

Calvijn schrijft bovengenoemde brief uit Lausanne, gelegen aan de noordzijde van het Meer van Genève. Daar worden onder leiding van Bern en haar predikanten de kerkelijke zaken besproken. Ook voor Genève en alle Waadlandse dorpen en steden, waar de roomse kerk toen nog veel aanhang had. Daarover schrijft Calvijn aan zijn vertrouwde vriend in Orleans o.a.:

Het gerucht van de zoëven genoemde disputatie (redetwisting. K.) is, naar ik verneem, al zo wijd en zijd verbreid, dat ik niet twijfel, of er is tenminste al een zuchtje tot je stad doorgedrongen. Gearrangeerd bij besluit van de Raad van Bern, had deze Raad bij plechtig edikt verordeneerd, dat ieder vrij en straffeloos ter tafel kon brengen, wat betrekking had op de tweespalt op religieus gebied. Dat hield men voor de beste manier om de onwetendheid van de lieden, die de ware religie trachtten tegen te werken, publiekelijk aan de kaak te stellen en ze te bestrijden, en hen zodoende uit het nieuwe gebied, dat ze van de hertog van Savoye hebben afgenomen, te verbannen.

Op vele plaatsen zijn de beelden en de altaren al gevallen, en, naar ik hoop, zal spoedig worden weggevaagd, wat nog over is.

De Heere late de afgodendienst ook in alle harten samenstoren.

Morgen zal ik, zo de Heere wil (waarom, zul je uit een andere brief vernemen) naar Bern reizen, en ik vrees, dat ik nog naar Bazel verder moet doorreizen. Als het mogelijk is, probeer ik

mij van deze last te ontdoen, in het bijzonder, omdat mijn gezondheid gebroken en de weersgesteldheid in dit jaargetijde zo gevaarlijk is.

Als toch maar die luie buiken, die bij jullie in de schaduw zo zoet kletsen, net zo rijk aan moed als aan woorden waren, dan vlogen ze wel hierheen, om vrijwillig een deel van het werk op zich te nemen, dat wij hier met zo weinigen verrichten moeten.

Je hebt er geen idee van, hoe groot het tekort is aan predikanten in verhouding tot de vele gemeenten, die herders nodig hebben. Dat toch althans de meest moedigen onder de nood der kerk aanzagen en besloten, voor hulpkrachten te zorgen. De Heere behoeft je. Groet a. u. b. je moeder en zuster en ook je vrouw getrouw van mij; ook, wanneer het je goed voorkomt, je neef en de anderen.

Je

Martianus Lucianus.

De pseudoniem Lucianus is samengesteld uit de letters calvinus.

4. 20 augustus 1538. Brief uit Straatsburg aan Farel.

De vriendschapsverhouding tussen Calvinus en Farel is wel van zeer bijzondere aard geweest. Ook Farel, die twintig jaar verder was dan Calvinus (hij was geboren in 1489, Calvinus in 1509) had Frankrijk moeten ontvluchten om der wille van de leer der waarheid, die hij van harte was toegedaan.

Vóór op 27 augustus 1535 Genève officieel overging tot de Reformatie, had Farel in het franssprekende Zwitserland reeds veel mogen doen voor de verbreiding van de Reformatie, óók in Genève. We weten, dat het Farel is geweest, die in de zomer van 1536, toen hij bericht kreeg, dat de schrijver van de Institutie, Calvinus, in Genève overnachtte, de zeer indrukwekkende woorden heeft gesproken: „In de Naam van de almachtige God verkondig ik u, dat, wanneer u niet met mij het werk op u neemt, waartoe ik geroepen ben, God u bezoeken zal, omdat u met uw gaven de Heere hier kunt dienen.”

Calvinus is hierop in zijn later leven nog vaak teruggekomen. De Heere riep hem. Zo heeft hij dit ervaren. Van toen aan is de ambtelijke bediening in en buiten Genève van beide dienstknechten des Heeren op het allernauwst vervlochten geweest. Ook, toen met pasen 1538 beiden uit Genève werden verbannen, omdat ze het Heilig Avondmaal weigerden te bedienen temidden van een volk, dat spotte met God, Zijn Woord en Zijn sacramenten. Farel is toen predikant geworden in Neuchâtel waar hij tot zijn

dood gebleven is. (Hij overleed op 76-jarige leeftijd in 1565).

Calvinus vertoefde, toen hij bovengenoemde brief schreef, in Bazel.

Opmerkelijk, dat Calvinus niets zal doen, zonder hieromtrent tevoren Farel te hebben geraadpleegd. Ook niet, wanneer de Straatsburgse predikanten (Bucer en Capito) er op aandringen, dat hij naar Straatsburg zal komen. Hij neemt zelden een belangrijk besluit, zonder vooraf van Farel te hebben vernomen, hoe deze er over denkt. Zelfs brieven, die Calvinus van anderen ontvangt, krijgt Farel te lezen.

Op verzoeken, naar Straatsburg te komen, heb ik opnieuw ontwijkend geantwoord, omdat ik u er niet in betrekken kon. U weet, wat ze willen. Ik verwacht uw mening hieromtrent. Vlug naar u te ijlen, daarvan blijkt men mij op gewichtige gronden te willen terughouden. Zo hopen ze u in het werk des Heeren rustig te laten doorgaan. Ze willen ons liever niet bij elkaar hebben.

Dan volgt een droeve mededeling, die wel duidelijk Calvinus laat zien als herder en als trouwe vriend:

Ik zou wel willen, dat ik hiermede mijn brief kon afsluiten, opdat u van mij niet behoefde te horen hetgeen, waarvan ik weet, dat het een droeve tijding zal zijn. Maar ik aarzel niet u te zeggen wat de Heere heeft gedaan. U bent een man, die het heeft geleerd, de voorzienigheid des Heeren gaarne te gehoorzamen en die dat ook anderen voorhoudt.

Uw neef werd jongstleden zaterdag aangetast door de pest. Zijn begeleider en een goudsmid, die destijds in Lyon getuigenis aflegden van het Evangelie van Christus, hebben het mij direkt laten weten. Omdat ik juist tegen de hoofdpijn pillen had geslikt, kon ik er zelf niet heengaan. Maar alles, wat voor de lichamelijke verzorging van de kranke nodig was, daar is zorgvuldig voor gezorgd.

Voor de verpleging werd een vrouw gehaald, die beide talen machtig was en reeds eerder lijdens aan deze ziekte had verpleegd. Ze riep ook nog de hulp in van haar schoonzoon, omdat ze alleen het werk niet aan kon.

Grynäus (predikant te Bazel. K.) heeft hem vrij vaak bezocht. Ik ook, zodra mijn gezondheid het toeliet. Toen onze DuTailly zag, dat ik het gevaar niet vreesde, wilde hij het met mij delen.

Gisteren waren we lang bij hem. Omdat er bepaalde tekenen

waren van de naderende dood, heb ik meer troost gezocht voor de ziel dan voor het lichaam. Hij sprak al een beetje verward, maar niet zo erg, want hij riep me weer terug in de kamer en verzocht met hem te bidden. Hij had namelijk met me gesproken over de vrucht van het gebed.

Heden, vier uur in de ochtend, ging hij in tot de Heere. Over zijn kameraad, die aan dezelfde ziekte terneerligt, kunnen we nog niets bepaalds zeggen. Gisteren leek het me, dat er enige tekenen waren, die hoop geven op beterschap. Maar ik ben bang, dat de nacht hem geen goed heeft gedaan. Want, hoewel hij in een andere slaapkamer lag en een eigen waker had, kon hij toch alles horen, wat zijn vriend meemaakte. Ik hoop hem heden weer te bezoeken.

De goede goudsmid is, omdat hij met lijdens aan de pestziekte omgang had, door zijn baas ontslagen. Ik heb hem met een aanbeveling naar Straatsburg gestuurd, opdat hij daar werk vindt.

Luister, hoe het met de nalatenschap van uw neef staat.

De schoonzoon van de vrouw, die hem verpleegd heeft, beweert, dat uw neef al zijn kleding (het is maar heel weinig) aan hem vermaakt heeft. Maar dat zal wel niet waar zijn. Of hij heeft dit gedaan temidden van de koortsen, gepaard aan fantasieën, waarin hij de hele nacht worstelde.

Een degen en een wambuis had hij nog bij Wolf liggen. Ik weet zeker, dat hij geen rode duit op zak had, toen de krankheid hem overviel.

Ik heb voorgeschoten, wat voor de verzorging van de kranke en voor de begrafenis nodig was.

Toch was ik er bang voor, dat een beetje geld, dat naar ik vermoed nog over moet zijn, op een of andere wijze terzijde gelegd is.

Ik schrijf u dit zo uitvoerig, omdat ik geloof, dat ik dit zo doen moet. Dan weet u alles. Wolf, mijn huisbaas, die mij vanmorgen dit alles vertelde, denkt, dat het zwendel is, dat hij zijn kleding nog aan de waker vermaakt heeft. Wolf is een rechtschapen man, met een eerlijk gedrag.

Vaarwel, beste voortreffelijkste broeder.

In haast.

Uw Calvijn.

5. *1 oktober 1538. Herderlijk schrijven aan Calvijns volgelingen in Genève.*

Ruim een half jaar is voorbijgegaan, sinds Calvijn, samen met Farel en de blinde predikant Couraud, uit Genève zijn verbannen. De

Heere heeft het zó geleid, dat Calvijn predikant is geworden van de franse vluchtelingengemeente te Straatsburg en docent aan de hogeschool van Johannes Sturm. Farel heeft tot nog toe het contact onderhouden met de weinige getrouwen in de gemeente van Genève.

Enige dagen geleden heeft Calvijn voor het eerst gepreekt. Na zovele maanden. En dan...

Ik kon me tenslotte niet er van weerhouden, u te schrijven om de liefde te tonen, die ik steeds voor u behoud, en de zorg, met welke ik uwer in de Heere gedenk, zoals dat ook mijn plicht is.

In het vijfde deel van deze serie hebben we reeds, toen we schreven over Calvijn als predikant, deze brief ter sprake gebracht. Van daar dat we nu nog even hierop terugkomen, maar dan vooral op de zinsneden, die Calvijn tekenen als herder.

Vooraf, bedenkt steeds, dat u móet waken met gebed en smeking. Want wanneer al uw verwachting op de Heere is gericht, zoals dat noodzakelijk is, dan hebt u goede grond, dat uw hart bestendig naar Boven opgeheven is, dat u de Heere aanroept en zucht om de barmhartigheid, die u van Hem hoopt te ontvangen. Let er wel op, dat de Heere dikwijls slechts daarom de verhooring uitstelt, waarnaar Zijn kinderen uitzien, omdat Hij hen wil uitdrijven en wil bewegen, Zijn goedheid te zoeken.

Maar zeker is het, dat we ons er vergeefs op beroemen, dat we toch op Hem vertrouwen, wanneer we niet daardoor bewijzen, dat wij bij Hem alleen de toevlucht zoeken in het gebed.

Zeker is het, dat in ons gebed niet genoeg ijver en niet voldoende warmte gevonden wordt, wanneer we niet zonder ophouden daarin voortgaan. Ik bid de Heere van alle troost, dat Hij u moge sterken en dat Hij u goede lijdzaamheid moge schenken, zolang Hij u beproeven wil in zulk een rampspoed. De Heere moge u bevestigen in de hoop op de vervulling van Zijn beloften, die Hij Zijn knechten heeft toegezegd, dat Hij hen niet meer zal verzoeken, dan ze kunnen dragen, maar dat Hij met de verootmoediging ook de kracht en de heilrijke uitredding schenkt.

Uw broeder en dienaar in Christus,
J. Calvijn.

6. 24 oktober 1538. *Brief uit Straatsburg aan Farel.*

Voordat Calvijn en Farel onmiddellijk na Pasen 1538 uit Genève werden verbannen, had de Raad van Genève de blinde predikant Couraud in de gevangenis gezet, omdat hij in een preek zeer scherp allerlei misstanden in Genève had veroordeeld. Hij werd, gelijk met Calvijn en Farel, de stad uitgezet.

Couraud was door Viret, die predikant was in Neuchâtel, liefderijk opgenomen. Hij kreeg een eenvoudige woning waar hij met zijn begeleider door Viret werd onderhouden. Plotseling werd hij ziek. Op zijn sterfbed zei hij, dat een hem vijandige collega hem had vergiftigd.

Het sterven van deze predikant heeft Calvijn zeer diep getroffen. Hij schrijft aan Farel over zijn smart en gaat dan verder:

Is het niet een teken van Gods toorn, dat, daar de getrouwen zo zeldzaam zijn, de kerk van een man beroofd werd, die onder de goeden niet de minste was? Wat zullen we anders, lieve broeder, dan over ons ongeluk treuren?

Toch ontbreekt ons een zekere troost niet. Is het niet reeds groot, dat zovelen, gezien hun smart en hun hartgrondige rouw, bewijzen, hoezeer zij zijn bekwaamheid en rechtschapenheid aanvoelen?

Zo laat de Heere reeds op deze aarde de ongerechtigheid onzer vijanden niet verborgen blijven.

Geen haarbreed hebben ze door zijn dood gewonnen, want hij staat voor Gods rechterstoel als een getuige en aanklager van hun boosheid, wiens stem alleen maar gewaagt van hun verderf, alsof hij nog de gehele wereld in beweging kon zetten. (In zijn prediking was reeds zijn stem als die van een geweldig boeteprediker. K.).

Wij evenwel, die de Heere heeft achter gelaten, willen moedig op de weg voortgaan, die hij is gegaan, tot wij ook onze loopbaan voleindigd hebben.

Men kan ons moeilijkheden bezorgen, zoveel men wil, ze zullen ons niet verhinderen tot de rust te komen, waarin hij nu is ingegaan.

Zou deze hoop ons niet overeind houden, hoeveel zou er niet rondom ons zijn, wat ons tot vertwijfeling zou brengen? Maar zolang de waarheid des Heeren vast en ongeschokt blijft, willen wij volharden in het waken tot het einde, tot openbaar zal worden, wat nu verborgen is, — het Rijk van God.

7. April 1539. *Brief uit Straatsburg aan Farel te Neuchâtel.*

Calvijn is nu een half jaar werkzaam in Straatsburg. Zijn verblijf aldaar levert ook wel zorgen op. Ambtelijke zorgen. Binnen zijn kleine franse vluchtelingengemeente, waar ook veel kaf is, onder een weinig koren. Een strenge kerkelijke tucht is daar nodig.

Er zijn ook persoonlijke zorgen. Vrienden hebben vernomen, dat Calvijn in geldnood verkeert. Farel heeft geschreven, dat hij en zijn broeders hem graag willen helpen. Calvijn antwoordt:

Ik geef toe, dat het mij lief is, dat ik de broeders zie zo vol zorgen voor mij; ze zijn bereid mijn gebrek uit hun middelen aan te vullen. Ik kan niet anders, dan mij verheugen over zulk een bewijs van hun liefde.

Maar ik heb besloten toch van uw en hun weldadigheid af te zien, tot grotere nood mij dwingt.

Mijn uitgever hier, Wendelin, die mijn boekje in druk heeft gegeven, gaf mij, zoveel ik voor onvoorziene uitgaven nodig heb.

In mijn bibliotheek, die nog in Genève zich bevindt, zit nog wel zoveel geld, dat ik mijn huisbaas tot de komende winter betalen kan. Voor later zal de Heere zorgen. (Calvijn was bezig zijn boeken, die hij in Genève een jaar geleden achter had moeten laten, te verkopen. K.).

Ik had in Frankrijk ontelbaar vele vrienden; geen van hen bood mij een stuiver aan. En toch, — hadden ze het wèl gedaan, dan hadden ze kunnen genieten van een billijke roem voor hun weldadigheid. Want al hadden ze me nóg zo weinig kunnen aanbieden, toen had ik het aangenomen. Ik vergat Louis (Du Tillet). Hij alleen heeft mij zijn hulp aangeboden. Maar hij verkocht zijn schenking duur. (Wilde immers, dat Calvijn terug zou komen naar Frankrijk en rooms zou worden. K.).

Al eiste hij van mij dan niet pertinent, dat ik zou herroepen (en rooms zou worden. K.), ik zou toch de kerk zijn ontvlucht.

Ik antwoordde hem, zoals dit behoort, wanneer iemand zo'n voorwaarde stelt. Ik ben echter bang, dat mijn brief verloren is gegaan. (C. had niets meer van Du Tillet gehoord. K.). Voor het tegenwoordige wil ik dus met uw en der broederen goede wil volstaan. Heb ik eens iets nodig, dan wil ik wel eens beproeven, wat zij presteren kunnen. Wel verzoek ik, dat u, gezien uw vriendelijkheid jegens mij, tevreden zijt met mijn dankbaarheid.

Het doet me leed, dat een kroon (gouden munt, een tientje

zouden wij zeggen; Calvijn had deze aan een bode meegegeven; geleend geld! K.) verloren is gegaan. Ik moet mij beschuldigen van onachtzaamheid. Nu denk ik: iemand, die zo mijn vertrouwen misbruikt, moet zich wel diep schamen.

8. *19 mei 1539. Brief aan Zébedée te Orbe. Vanuit Straatsburg.* Calvijn is met zijn vrienden wel eens bitter teleurgesteld uitgekomen. Zébedée, toen predikant in Orbe, niet ver van Genève, scheen een zeer rechtzinnig man. Hij verzette zich fel tegen de pogingen van Bucer uit Straatsburg en Farel uit Neuchâtel om de luthersers te winnen voor het gereformeerde standpunt, o.a. met betrekking tot het Heilig Avondmaal. Ook Calvijn, die hiervoor ijvert, valt Zébedée aan. Hij verwijt Calvijn, dat hij een blinde bewondering heeft voor mannen als Bucer en Farel.

Het vriendschappelijk antwoord, dat Calvijn zijn collega Zébedée geeft, is later door deze predikant schandelijk misbruikt, toen hij steeds weer aanhield, Calvijn op de meest grove wijze aan te vallen.

Thans gaat het er ons om, hoe Calvijn zijn vrienden, van wie Zébedée zegt, dat ze hem heel erg zijn tegengevallen, liefdevol verdedigt.

Farel is, dat weet ik, iemand, die vast staat in de zuivere leer. Zo vast, die hij nimmer op enigerlei wijze van Gods Woord losgemaakt kan worden.

En ik zal niet ophouden, de bekwaamheid van Bucer te roemen, zoals ik dat ook doe van Melanchton.

Veroordelen wij zo gemakkelijk een man als Bucer, die zulke buitengewone gaven heeft ontvangen en wiens dienst de Heere heeft willen gebruiken om zoveel tot stand te brengen, wat zal er dan met hen gebeuren, die tot nog toe nog door niets zich waar gemaakt hebben!

Wanneer u het zich in het vervolg veroorlooft onschuldigen verdacht te maken, dan zult u mij nooit zóver brengen, dat ik deze mensen voor oneerlijk en niet rechtschapen ga houden, en dat ik ze hen zó zal noemen, als ik met mijn ogen zie, dat ze rechtschapen zijn. Want bij mij zult u zeker niet aantreffen zulk een blinde bewondering voor bepaalde mensen, dat ik zou afwijken van de waarheid Gods, zoals u beweert. Voor geen mènes is zo'n verkeerde bewondering in mij te vinden, dat ik mij van hen geen helder oordeel kan vormen, laat staan, dat deze zulk een bewondering mij zou hinderen, dat de Heilige Geest mij zou leiden in de wegen Gods.

Dan volgen de woorden, waar Zébedée later, wanneer hij Calvijn persoonlijk, èn in zijn leer op de meest felle wijze aanvalt, misbruikt om Calvijn te isoleren van zijn vrienden:

Wel wil ik toegeven, dat ik wel het een en ander anders wenste (bij Bucer o.a. K.). Zover ben ik er van verwijderd, te zweren op de woorden van de een of ander.

We laten hier nog de wijze woorden volgen, die nòg van grote betekenis zijn:

Nu is het mijn wens, dat wij al onze persoonlijke vooroordelen, die ons zo kunnen hinderen, opgeven, en dat wij rustig over en weer over alles wat ons persoonlijk dwars zit, heen-stappen en naar elkaar leren luisteren, en zodoende ons een zakelijke beslissing voorbehouden, tot het ware gevonden is.

Zébedée, die heel rechtzinnig, gereformeerd zich voordeed, is later, toen hij Calvijn en zijn leer steeds meer ging haten, zó ver gekomen, dat hij openlijk de zijde koos van de vijanden der gereformeerde leer. Op laaghartige wijze heeft hij dit gedaan. De predikanten van Genève hebben hem gezamenlijk aangeklaagd bij de Raad van Bern. Overigens zonder enig resultaat.

9. *25 juni 1539. Tweede herderlijke brief aan de volgelingen in Genève.*

De eerste herderlijke brief, die Calvijn vanuit Straatsburg had geschreven (bijna een half jaar na zijn verbanning, aan zijn aanhangers binnen de kerkelijke gemeente van Genève, (1-10-1538), was niet bepaald in goede aarde gevallen. Calvijn had goed praten: niet meer op diegenen zien, die hen van hun geliefde predikanten hadden beroofd; de hand in eigen boezem steken; alles goed en wel, maar ze hadden geen zin om de predikanten, die de verbannen dominees hadden vervangen, te erkennen. Er dreigde een scheuring in de nog zo jonge gemeente. De invloedrijke rektor van de Latijnse school, Saunier, dacht al heel sterk in die richting. Hij zou dan wel bij de afgescheidenen predikant worden.

Farel, die vanuit Neuchâtel steeds contact onderhield met Calvijns aanhangers, had dit alles aan Calvijn doorgegeven.

Calvijn schrijft dan een paar maanden later een tweede herderlijke brief... Farel en andere predikanten uit de omgeving hebben een stuk opgesteld, waarin de huidige predikanten worden erkend als wettige leraars en waarin deze worden opgeroepen, zo getrouw

mogelijk hun ambt waar te nemen. Calvijns handtekening stond ook onder dit stuk. Men wilde een scheuring voorkomen. En in de tweede herderlijke brief vermaant Calvijn bedoelde predikanten te aanvaarden en de strijdbijl te begraven.

We nemen uit dit herderlijk schrijven slechts het volgende over:

Ik smeed u, zeer geliefde broeders, en ik vermaan u in de Naam en krachtens de volmacht van onze Heere Jezus Christus, laat ons zin en geest niet richten op de mens, maar op onze enige verlosser en laten wij bedenken, wat wij naar Zijn heilig gebod Hem verschuldigd zijn.

Wanneer Christus onder u een werk van Gods genade heeft tot stand gebracht, dan moet dit rechtens ongeschonden blijven. Er is geen reden aanwezig om u van uw plicht af te brengen, namelijk, het ambt, dat Hij zo ernstig aanbeveelt, in goede stand te houden.

Wanneer u echter met uw predikanten twist en hen bestrijdt, en het komt tot openlijke onenigheden en tot publieke schimptaal, zoals dat thans geschiedt, dan is het zeker, dat daardoor de dienst, waarin het overwinningslicht van Christus moet schitteren, bloot wordt gesteld aan smaad en schande. Ja, het wordt dan met voeten vertreden.

Het is dan ook uw plicht, u er zorgvuldig voor te wachten, dat u niet, menend mensen te kunnen honen, in feite aan God Zelf de oorlog verklaart.

En u moet het beslist niet licht achten, wanneer er in de kerk scheuringen en sekten ontstaan. Ja, geen christenhart zal zo iets niet dan met ontzetting kunnen aanhoren.

Dat zulks werkelijk het geval is, blijkt uit uw situatie heel duidelijk, nu een dergelijke afscheiding en het langzamerhand steeds meer uit elkaar gaan van predikanten en gemeente zich voltrekken.

Tenslotte nog dit: wanneer u mij voor uw broeder houdt, dan zij er onder u een vaste band, die ook die naam verdient en die tot welzijn strekt van Christus' gemeente, en dat zonder te zien op genade of ongenade van mensen.

In korte woorden heb ik u vermaand, heb ik u de juiste weg gewezen, die u gaan moet.

10. 19 mei 1540. Brief aan Viret te Lausanne.

Viret was in tegenstelling tot Calvijn en Farel, afkomstig uit het franssprekende Zwitserland. In 1531, toen Farel in Virets geboorteplaats preekte, werd de 20-jarige Viret predikant en in 1534 gaat hij Farel in Genève helpen bij diens werk.

Toen de libertijnse partij de reformatoren in Genève steeds meer de uitoefening van hun ambt bemoeilijkte, vertrok Viret naar Lausanne. Daar heeft hij zijn gemeente, die geheel georiënteerd was op en overheerst werd door de lichtzinnige Berner predikanten, getracht te brengen in het spoor, waarin Calvijn na zijn terugkeer in Genève (1541) de gemeente trachtte te leiden. Bern verzette zich fel tegen zulk een reformatie in Calvijns geest. Dit leidde er toe, dat Viret tenslotte werd geschorst. Na enige tijd (van 1559-1561) predikant te zijn geweest, werd hij beroepen naar een gereformeerde gemeente in Frankrijk (Nîmes), waar hij, dapper man als hij was, maar mild en zachtmoedig tegenover zijn collega's, voluit de schrikkelijke gevolgen heeft doorleefd van de vervolgingen van Christus' gemeente.

Deze man, trouw in zaken van Gods Koninkrijk, is na een gevangenschap van bijna een jaar, op 60-jarige leeftijd in Frankrijk overleden.

Bij deze vriend van Calvijn hebben we wat langer stilgestaan, omdat Calvijn zeer in het bijzonder in tal van opzichten, zich nauw aan Viret verbonden wist.

Dat zal ons nog overvloedig blijken.

Calvijn vertoefte nu al ruim anderhalf jaar in Straatsburg en Viret is vanuit Lausanne veel meer direkt betrokken bij wat er omgaat in Genève.

Hij weet, dat steeds meer stemmen opgaan in Genève, dat Calvijn teruggeroepen moet worden.

Lange tijd heeft Calvijn niets meer van Viret vernomen. Maar eindelijk krijgt Calvijn een briefje van zijn vriend Viret. Daar stond o.a. in: „Kom maar gauw terug naar Genève, dan zullen uw klachten over uw wankele gezondheid ook wel ophouden.”

Calvijn schrijft hem terug:

Het gedeelte van uw brief, waarin u zo aardig voor mijn gezondheid zorgt, kon ik niet lezen zonder even te lachen. Naar Genève moet ik. Zal het daar beter met me gaan? Waarom niet liever aan het kruis?

Het ware beter, eenmaal te sterven, dan op een folterbank steeds weer gepijnigd te worden.

Dus lieve Viret, wenst u dat ik gezond ben, geef dan dit plan maar op.

Het doet me wel bijzonder goed te horen, dat de broeders De la Fontaine (uit Genève. K.) zo bezorgd zijn met betrekking tot mijn welzijn en dat u hierin aan hun zijde staat. Ik acht het mezelf nauwelijks waardig, dat men voor mij zo zorgt en toch

kan ik niet anders, dan me over de ijver van deze goede mensen voor mij verheugen.

11. 29 april 1541. *Brief aan Farel uit Regensburg.*

Calvijn was in augustus 1540 getrouwd met Idellette van Buren. Eind september 1540 had hij aan Farel geschreven, dat zijn huwelijk de eerste weken zich kenmerkte door heel veel ziekte. Toen hij eindelijk wat opgeknappt was, werd hij genoodzaakt de godsdienstgesprekken bij te wonen te Hageneau, Worms, Frankfort a.d. Main en tenslotte Regensburg a.d. Donau, diep in Zuid-Duitsland. Idellette zat dus maanden aaneen alleen in Straatsburg. Ondertussen was na veel strijd en innerlijk verzet toch het besluit gevallen dat Calvijn aan het verzoek, terug te keren naar Genève, zou voldoen.

Vanuit Regensburg, waar ook de rijksdag wordt gehouden, waarvan het godsdienstgesprek waarvoor Calvijn daar vertoeft, is verbonden, schrijft Calvijn aan Farel over zeer droeve zaken, die hem als herder van de franse vluchtelingengemeente te Straatsburg diep bedroeven:

Terwijl ik zo wachtte (op de komst van Farel in Regensburg. K.), werd mij het zware ongeluk bericht, dat onze lieve Claude, waarvan ik heel veel hield, weggeraapt is door de pest. (Deze Claude Féray was een diaken in Calvijns gemeente. K.). Louis, de broer van Charles (een franse jongen, die met zijn broer bij Calvijn in huis was. K.) is hem de dag daarop gevolgd. (Deze pest zou later ook het leven opeisen van de predikanten Capito en Bedrof, alsook van de zoons van Zwingli, destijds reformator in Zürich, en van Oecolampad, destijds reformator in Bazel. Beiden studeerden in Straatsburg. K.).

Mijn huishouding is op droeve wijze deerlijk verstrooid. Mijn broer is met Charles naar een dorp in de buurt (van Straatsburg. K.) vertrokken. (Charles de Richebourg, broer van de overleden Louis, was ook een lid van Calvijns gemeente. K.). Mijn vrouw is naar haar broer gegaan. De jongsten van Claudes leerlingen liggen nog te bed, lijdend aan de pest.

Zo voegt zich bij de bittere smart over de doden nog de felle angst om de overlevenden. Dag en nacht zweeft het beeld van mijn arme radeloze vrouw voor mijn geest. Dan is het of ze geen hoofd meer heeft. Het kwelt me ongehoord, dat Charles zo verweesd is, dat hij in vier dagen tijds zijn enige broer en zijn leraar, die zich werkelijk als een vader over hem ontferm-

de, (Claude. K.) heeft verloren. Ik weet, dat deze jongen heel teer van gemoed is.

Aan Malherbe (een student. K.) moet ik niet denken, zonder dat tegelijk de prachtige jonge mensen me voor de geest staan, die hem verplegen. En hoewel dat alles thans me zo bedroefd maakt, dat het mijn verstand totaal verduistert en mijn levenskracht zou kunnen breken, overvalt me daarbij nog de smart over de dood van Claude ongelooflijk. Dat zal u niet verwonderen. U kunt zich wel indenken, hoe nodig ik in deze twee jaar (dat C. in Straatsburg was K.) een vaste, trouwe vriend had, die me in zo velerlei verdrietelijkheden en moeijelijkheden overeind hield.

Claude immers heeft zich niet alleen zeer trouw jegens mij betoond, maar hij was in alles zo meegaand, dat ik hem niet missen kon. Ik was zo vertrouwelijk met hem als met mijn eigen broer.

Toen ik pas geleden, zoals u weet, zeer tegen mijn zin afreisde (naar Regensburg. K.), heeft hij me nog met de meest heilige toezeggingen verzekerd, dat, waarheen ik trok, hij ook daarheen zou komen en me niet verlaten.

Hoe meer ik intussen bedenk, dat ik een goede raadgever nodig heb, die nooit van mijn zijde wijkt, hoe meer ik tot de slot-som kom, dat de Heere, die deze vriend van mij heeft weggenomen, mij zeer ernstig wil herinneren aan mijn zonden.

Toch wilde ik in het kort iets van mijn jammer vertellen en ik ben hierin wel bovenmate wijdlopig geworden. Maar dat veroorzaakt de herinnering aan deze voortreffelijke mensen. (Kon die herinnering mij maar eens zoet worden, zoals ze mij steeds heilig zal blijven!)

Dat veroorzaakte ook de trouwe zorg, die ik heb met betrekking tot de overlevenden.

12. April 1541. *Troostbrief aan de vader van Louis en Charles. Uit het verre Regensburg.*

Terwijl Calvijn maandenlang aan de zijde van Melancton en Bucer de door de keizer gearrangeerde bespreking volgt tussen de roomsen enerzijds en de protestanten anderzijds, wordt hij diep geschokt door de pest, die ook zijn gezin treft.

In de vorige brief lasen we, dat zijn boezemvriend, Claude, sterft, de leraar aan de hogeschool van Johannes Sturm, en één van de jongens, die aan deze school studeren en die Calvijn in huis heeft genomen, Louis de Richebourg. Zijn vrouw is vertrokken naar haar broer. Calvijns broer is met Charles, de broer van Louis, vertrokken naar een dorp in de omgeving van Straatsburg. Eén leer-

ling, Malherbe, is nog ziek in Calvijns woning achtergebleven en wordt verzorgd door mede-scholieren.

Dan schrijft Calvijn een uitvoerige, ontroerende brief aan de vader van deze jongens, de Heer De Richebourg. Een condoleance-brief. Een troostbrief.

We nemen deze in haar geheel hier over.

Toen ik voor het eerst de tijding van het overlijden van de docent Claude en van uw zoon Louis ontving, was ik zo geschokt en zo gekweld in mijn gemoed, dat ik meerdere dagen niet anders kon doen dan wenen. En hoewel ik de nabijheid des Heeren mocht ervaren, zodat ik enigermate gesterkt werd en getroost werd door Gods bijstand, die Hij in rampspoed mij deed toekomen, scheen het de mensen rondom mij, als was ik mezelf niet meer. Werkelijk, ik was niet meer in staat, mijn normale bezigheden te verrichten. Ik was er halfdood van.

Het smartte mij in het bijzonder, dat ik een goede, trouwe vriend had verloren, die ik nu meer nodig had dan ooit tevoren. Want Claude was een man, met wie ik zeer vertrouwelijk omging, zodat het niet mogelijk zou zijn, een tweede man te vinden, die beter bij elkaar paste dan wij beiden. Maar rouw en smart grepen mij ook aan, nu een knaap als uw zoon, van wie wij zoveel verwachtten, ons werd ontrukkt en van ons werd weggenomen, toen hij juist de bloeitijd van zijn jeugd vóór zich had. Want ik had hem lief als mijn eigen zoon; hij eerde mij dan ook van zijn kant als een tweede vader.

Ja, nog meer, de diepe rouw ging gepaard met grote zorg en angst in mijn hart, wanneer ik dacht aan hen, die nog in leven zijn. Ik hoorde, dat mijn huishouden volledig is ontbonden, de een is hierheen verstrooid, de ander daarheen.

Het gevaar voor Malherbe (ook een scholier K.) bedroefde me grotelijks, deels om hemzelf, deels ook, omdat ik het gevaar dacht van die hem verplegen. Ik dacht me in, hoe ontzettend terneergeslagen en bekommerd mijn vrouw wel moet zijn. Maar boven allen had ik steeds onze lieve zoon Charles voor ogen. Want omdat hij teer van karakter is en altijd jegens zijn broer en zijn leraar Claude niet alleen een natuurlijke liefde, maar ook een behoorlijke eerbied heeft gekoesterd, is dit arme kind in ieder geval weggesmolten van angst. Wat me wel wat troostte, was, dat mijn broer bij hem is, van wie hij, naar ik hoop, echt wel troost in rampspoed heeft ontvangen. Toch moet ik er niet aan denken, dat ook zij beiden nog niet buiten gevaar zijn. Een tweede brief, die ik later ontving,

meldde, dat Malherbe nog wel ziek, maar toch buiten levensgevaar is en dat Charles, en mijn broer, samen met mijn vrouw het goed maken. Maar toch ben ik zeer bedrukt, vol rouw en zorg, hoewel ik, zoals ik al schreef, om niet daarin geheel ten onder te gaan, mij mocht vasthouden en mocht sterken in de nabijheid des Heeren door gebed en vrome meditaties, die de Heere in Zijn Woord genadig ons biedt.

Ik schrijf u dit alles, opdat de redenen en vermaningen, waarmee ik u thans moge troosten, ook het nodige gewicht hebben en opdat u niet zou denken, dat het voor mij gemakkelijk is, standvastig en dapper te zijn, zolang het maar om de droefheid over anderen gaat.

Want heus, ik wil niet mijn geloofsvertrouwen u voorleggen, terwijl anderen lijden, maar ik mag wel, nu de Heere mij in Zijn bijzondere goedheid de genade geschonken heeft, Zijn nabijheid en hulp te mogen ervaren, althans voor een deel vrij zijn en mij wat ontdoen van het leed en de smart, die ik met u ondervond. Daarom mag ik, voorzover dit mogelijk is in een brief, weliswaar in een korte brief, u het middel aanreiken, dat ik zelf als zeer heilzaam in zulk een kommer heb ervaren.

Hoewel, ik weet heel goed, dat ik de rouw in aanmerking moet nemen, die in dit geval over u is gekomen. Toch mag ik mij voor ogen stellen, dat ik schrijf aan een ernstige, gerijpte en standvastige man. Want ik weet heel goed, dat u zeer zeker toegerust zijt met het vaste voornemen, rampspoed lijdzaam te dragen en steeds vast te houden aan hetgeen u van God hebt geleerd.

Daarom zal ik niet de troostwoorden bezigen, die men gewoon is te gebruiken tegenover mensen van beschaving en aanzien in de wereld. Dan zegt men, dat men niet de dood van hen moet betreuren, van wie men toch weet, dat ze geboren zijn om te sterven en dat men bij zulk een droeve gebeurtenis de deugdzame moed en de grootsheid der ziel moet tonen, zoals hun voortreffelijke natuur en de door kennis van velerlei wetenschappen gevormde geest dit eisen, gepaard gaande aan levenservaring in tal van moeilijke situaties, ja in aanmerking nemende, hun goede reputatie, die ze hebben. Ik zal, zeg ik, zulke troostredenen of dergelijke u niet voorleggen.

Want er is een zekere en vaste troost, waarop u zich en zij, die in dezelfde omstandigheden verkeren, zich geheel en al kunnen verlaten. Deze komt op uit het innerlijk bewustzijn van het kennen van God. Daar bent u, zoals ik weet, geen vreemde van.

In één woord gezegd, hier hebt u, wat u moet doen: uw zin richten op de beloften, die onze goede Meester ons dikwijls genoeg en telkens weer aanwijst in de school van het ware geloof.

Het is beslist niet nodig, dat ik u daarvan een beschrijving geef. Zijn beloften zijn u en mij vertrouwd en zeer bekend. En toch wel geloof ik, dat, gezien de ware godsvrucht, die in u is, en gezien de liefde, die ik u van mij genadig toedraag, u er misschien wel mede tevreden zijt en dat u het ook zult appreciëren, daaromtrent iets in mijn brief te vinden, wat u uzelf ook zult voorhouden, zonder dat iemand het u behoeft te zeggen.

De Heere heeft uw zoon tot Zich teruggehaald, die hij u had gegeven en als het ware in uw handen ter bewaring toebetrouwd had. Dan verliezen de handen de macht en zijn de lege, onhandige en onverstandige klachten te beluisteren uit de mond van de dwaze mens: O blinde dood! O onrechtvaardig noodlot! O verschrikkelijk ongeluk, zo onvermijdelijk en weerzinwekkend! O afschuwelijk lotgeval! De Heere, Die besloten heeft, hem voor een zekere tijd zijn oponthoud te geven in dit leven, heeft hem teruggeroepen. Wanneer we horen, dat de Heere iets gedaan heeft, moeten we toch steeds weer bedenken, dat dit niet blindelings geschiedt of toevalig, of door het nootlot; ook niet door een of andere oorzaak dan door Zijn wil. Door niets anders beschikt en doet Hij. En al wat Hij doet, is niet alleen recht en billijk, maar het geschiedt ook, omdat het goed voor ons is en tot ons heil.

Waar echter sprake is van oprechtheid, gerechtigheid en billijkheid, is het niet geoorloofd, wat geschiedt naar 's Heeren wil aan te vechten en tegen te spreken. Wanneer echter aan de billijkheid ons nut verbonden is en daaraan wordt toegevoegd, hoe ondankbaar zou het zijn, niet in vrede en zachtmoedigheid alles over te nemen, wat naar het welgevallen van onze Vader is. Zeer zeker werpt Gods voorzienigheid op zichzelf reeds voor de gelovigen voldoende, ja, rijkelijk en in overvloed versterking en verlichting af in wat hen wedervaart, wat het ook moge zijn. Want niets berooft ons meer de kracht en slaat onze geest meer terneer, dan wanneer we ons hart overgeven in klachten als: Waarom ging het zo? Waarom niet anders? Waarom juist hier zo?

Zulke klachten zou men kunnen uiten en er zou ook reden daartoe zijn, wanneer er van onze zijde sprake zou zijn van een fout en wanneer wij onze plicht hadden verzuimd. Wanneer wij echter niet gedaan hebben, wat niet behoort dan zijn

deze klachten geheel ten onrechte.

Het is de Heere, Die uw zoon weer teruggeiste, die hij ons toebetrouwde, opdat we hem zouden verzorgen. Maar dan onder deze voorwaarde, dat hij steeds Zijn eigendom bleef. Hij nam hem waarlijk terug, enerzijds omdat het Hem goed was, dat hij van u genomen werd, en omdat dit een middel voor u was, hetzij om u te verootmoedigen, hetzij om waar te maken, wat het is, lijdzaamheid te beoefenen.

Wanneer u het nu nog niet kunt doorgronden, dat het zo goed en ook nuttig was, dan moet het uw eerste verlangen zijn, de Heere te bidden, dat Hij u dat laat zien. Zelfs, wanneer Hij u het verbergt, om u nog meer in tegenspoed te oefenen, dan moet u de Heere toch de eer geven en geloven, dat Hij wijzer is, dan ons zo gebrekkig verstand kan bevatten.

Wanneer u, denkend aan uw zoon, eens overweegt, hoe zwaar het is, in onze boze tijd tot aan het einde van onze levensloop ons leven te richten naar Zijn heilig gebod, dan zult u hem gelukkig prijzen, dat hij zo vroeg al van al die zorg en al dat verdriet en van al die strijd bevrijd is, vóór hij zich in zovele gevaren moest begeven, die niet veraf waren en die over hem zouden zijn gekomen op de leeftijd waarin hij zich bevond. Want nu is hij als iemand, die uit wilde winden en gevaarlijke stormen van de onstuimige zee onverwachts in een zekere, veilige hand terecht komt, alvorens hij ver weggedreven was in de open zee. Want een lang leven is zulk een gave van God, dat we nooit kunnen zeggen, dat we iets tekort zijn gekomen, wanneer we, na weinige jaren te hebben geleefd, alrede thuisgehaald en in een beter leven overgezet worden. Overigens, omdat de Heere Zelf Die ons aller Vader is, gewild heeft, dat Louis uw zoon was, heeft Hij u in Zijn oneindige goedheid de genade verleend, dat u nog vóór zijn dood de schone vruchten van de opvoeding, die u hem gaf, hebt mogen aanschouwen.

Hij heeft, zeg ik, u deze genade geschonken, opdat u weet, dat u mag delen in de belofte des Heeren, die luidde: Ik zal uw God zijn en de God van uw zaad. Louis is van zijn kindsheid af, naar de aard van zijn leeftijd, onderwezen in goede wetenschap. Hij had daarin reeds zulke vorderingen gemaakt, dat hij ons aanleiding gaf, grote verwachtingen te koesteren voor zijn toekomst. Zijn zeden en zijn gedragingen waren zo, dat alle goede mensen daar vreugde aan beleefden. Gebeurde het wel eens, dat hij ergens in faalde, dan liet hij zich niet alleen vermanen en terechtwijzen, maar hij toonde zich ook open en gehoorzaam in wat men hem voorhield.

Zijn karakter trouwens vertoonde bij gelegenheid sporen van een geheiligde gemoedsgesteldheid, zonder dat dit hem eigenzinnig maakte. De verschrikkingen in zijn gemoed, die soms overgingen, konden daarom zonder moeilijkheden tot kalmte worden gebracht. Wat we echter bijzonder hoog achten moeten, is dat hij doordrongen was van de eerste kennis der ware vroomheid. Hij had werkelijk inzicht in het ware geloof en in zijn hart gaf de Heere echte godsvrucht.

Zulk een bijzondere genade Gods, bewezen aan onze spruit, moet wel meer kracht hebben om onze bittere smart over zijn dood te verzachten, dan de dood zelf heeft om ons te verpletteren in droefenis.

Wat mij betreft, ik zou niets van smart gewaar geworden zijn over de dood van docent Claude en van Louis, wanneer deze onze kinderen zich niet opgemaakt hadden om naar Straatsburg te komen.

En toch kon mij het diepe leed, dat ik om beiden draag, nooit zover brengen, met berouw aan de dag te denken, dat ze, meer bestuurd door Gods hand, dan geleid door hun eigen wil, mijn vrienden zijn geworden.

Ik verblijd me dus, dat ze, zoals ze zijn geweest, met me hebben geleefd. En omdat ze nu moesten sterven, verheug ik me toch, dat ze bij mij zijn gestorven, waar ze toch vredig en in volle rust hun ziel hebben kunnen bevelen in de handen des Heeren, en dat hen niet wedervaren is, dat ze moesten sterven op een plaats, waar de onbeschaamdheid en indringerigheid van degenen, die hen hadden moeten bijstaan, hen meer leed en kwaad hadden gedaan, dan de dood zelf.

Immers, nu zijn onder vrome vermaningen en onder voortdurend aanroepen van de Naam des Heeren hun gelovige zielen van deze aarde heengegaan, verheugd in haar vereniging met Christus. Ik zou er niet aan kunnen denken nu vrij te zijn van alle verdriet, tegen de prijs, hen nooit gekend te hebben. Want ik hoop, dat tot mijn einde mij zal bijblijven een heilige, ja, zelfs een zoete en aangename herinnering aan hen.

Maar, zo zult u vragen, wat nut het mij, dat mijn zoon een knaap was, van wie hoge verwachtingen waren, nu hij in de bloei zijner jaren mij ontroofd werd?

Dat zou zo zijn, wanneer Christus door Zijn dood niet juist had verdiend, dat Hij heerst over levenden en doden! Wanneer wij toch Hem mogen toebehoren, Zijn eigendom zijn geworden, waarom zou Hij dan geen macht hebben over ons in leven en in sterven?

Hoe het ook zij, dat naar uw mening en naar de mijne uw

zoon slechts korte tijd heeft geleefd, dan moeten we er toch in berusten, dat hij de loop voleindigd heeft, die de Heere voor hem bepaald heeft. Toch mogen we niet denken, dat hij gebroken is nog in de bloei van het leven, omdat hij toch voor de Heere tot rijpheid is gekomen. Want we moeten zeggen, dat allen tot rijpheid zijn gekomen, die de Heere van hier thuis gehaald heeft. Anders zouden we de Heere misschien aanklagen, dat Hij onbedacht iemand voor zijn tijd wegneemt. Dat geldt alleen mensen; maar voor Louis geldt dit in een zekere en goede zin. Want zo oud is hij geworden, dat hij met een waar getuigenis kon bevestigen, dat hij een lid van Christus was. Nadat hij zulke vruchten heeft gedragen, blies hij de laatste adem uit en hij werd van ons weggenomen. Veelmeer is hij uit dit voortijlende en verdwijnende schaduwleven opgenomen in de ware onsterfelijkheid.

Geloof u niet, dat u hem hebt verloren, die u in de zalige opstanding in het Rijk Gods weer terug zult ontvangen.

Zo hebben beiden, Louis en Claude, geleefd, zo zijn ze gestorven, dat ik er niet aan twijfel, dat ze bij de Heere zijn. Zo willen ook wij voortreizen, totdat wij tot het doel komen, dat zij hebben bereikt. We mogen er niet aan twijfelen, dat Christus eens hen en ons vergaderen zal tot de onscheidbare gemeenschap, eenmaal in het onvergelykelyk schone deel hebben aan Zijn heerlijkheid.

Wacht u er dus voor, uw zoon te betreuren als een verlorene, omdat u toch mag weten, dat de Heere hem bewaart, dat hij eeuwig de uwe blijft, terwijl hij toch slechts voorlopig u was toebetrouwd.

Geen geringe troost moet toch ook de gedachte bieden aan hetgeen u gebleven is. U heeft toch nog Charles, die naar ons aller oordeel zo is, dat ieder zou wensen, zo'n zoon te hebben. Denkt u niet, dat ik dit zeg, omdat u het graag wilt horen of dat ik, u ter wille overdrijf! Dat is mijn aard en mijn gewoonte niet. Ik wil u dus eenvoudig zeggen, dat ik meen en wat ook iedere vreemde zou zeggen. De jonge man steekt boven anderen uit; ten eerste gezien bijzondere vroomheid en ware godsvrucht, die het beginsel is van alle wijsheid. Dan kenmerkt hem de fijnheid van zijn gehele wezen, de aangename zeden en de ongewone bescheidenheid en zelfbeheersing. Deze lof verleen ik hem, niet als iets van bloot horen zeggen, want dit alles trok steeds mijn opmerkzaamheid: ik stelde me er op in, zijn aard geheel te doorzien. De beide broers waren, zolang ik ze heb leren kennen, nog al verschillend. Louis had een snel opmerkingsvermogen, maar Char-

les overtrof hem ver in grondige kennis en beoordeling van de dingen. Louis kon vlotter het gelezene en het gehoorde weergeven. Charles was daarin langzamer en deed dit met meer schroom. Louis was snel bereid en flinker, hetzij om iets nieuws aan te leren, of te komen tot een of andere levende handeling. Charles is meer bedachtzaam, maar houdt het langer vol.

Dat bracht immers hun lichamelijke constitutie mee. Louis als sanguinisch type had van nature een opgeruimd, vrolijk karakter. Charles, die iets van het melancholisch type bezit, geeft zich niet zo gemakkelijk. Daarom vertoonde hij steeds meer bescheidenheid en vriendelijkheid, die vooral daarin in het bijzonder naar voren komen, wanneer hij door zijn rustig langs zich heen laten gaande heftigheid van zijn broer wist te kalmeren. Hij was hem ver de baas in zelfbeheersing, in bijna mannelijke levensernst en een zekere gelijkmatigheid in alle levenssituaties. Hoeveel zo'n zoon waard is; kunt u zelf beoordelen en u zult dit ook zelf doen, wilt u hierin Gode niet ondankbaar zijn. Wellicht kan dit het verdriet, dat de Heere over u deed komen, een weinig verzachten.

U zult zeggen: Het is toch zo zwaar, de vaderlijke uit te bannen of te onderdrukken, alsof u bij de dood van uw zoon geen smart ondervond. Maar dat verlang ik ook beslist niet, dat dit u niet zou smarten. Want zo'n levenswijsheid wordt op de school van Christus niet geleerd, alsof we de ons door God gegeven menselijke smart zouden moeten afleggen en een mens van steen zou moeten worden.

Dit alles ziet veeleer slechts hierop, dat u zich in uw geheel te billijken smart en leed een grens en een maat stelt; dat u wel weent, zoals het de natuurlijke vaderlijke van u eist, maar dat u zich niet geheel aan het verdriet overgeeft. Ik heb mezelf aan u niet daarom als trooster opgedrongen omdat ik geen vertrouwen had in uw wijsheid, vastheid en grootsheid van uw ziel, maar louter en alleen, omdat ik mij niet van mijn plicht tegenover u mocht ontslaan.

Hoewel mijn brief misschien overbodig is — ik geloof zelfs, dat dit zo is — neem toch naar uw buitengewone goedheid mijn zorg goed op, een zorg, die misschien al te angstig, maar dan toch verschoonbaar is, omdat zij voortvloeit uit mijn grote liefde tot u.

Ik heb ook Melancton en Bucer gevraagd, aan mijn brief een begeleidend schrijven toe te voegen, omdat ik hoopte, dat dit voor u geen ongewenste dienst zou zijn, wanneer ook deze mannen een getuigenis van hun welwillendheid zouden

afleggen. Vaarwel, zeer geachte en door mij zeer geëerde heer.

De Heere Christus behoede u en uw huis en leide u allen met Zijn Geest, tot u daar komt, waarheen Louis en Claude u zijn voorgegaan.

Regensburg, begin april 1541.

13. *Genève, 16 juni 1542. Aan het sterfbed van Poral.*

U ziet wel, dat we thans een groot gedeelte van Calvijns levenswerk laten rusten. Een belangrijk aantal van de twintig brieven, die ons nagelaten zijn uit de zware maanden, dat Calvijns te Regensburg moest aanwezig zijn als afgevaardigde van de Raad van Straatsburg, tot we hem zien staan als een ware herder aan het sterfbed van de eerste burgemeester van Genève, de heer Poral, is reeds ter sprake gekomen in de aan dit deeltje voorafgaande serienummers.

Calvijns is na het schrijven van de troostbrief, nog tot begin juni in Regensburg gebleven. In Genève zag men met de dag méér verlangend uit naar Calvijns terugkeer.

In verband met de lange duur van de afwikkeling van tal van zaken, eerst in Regensburg, later in Straatsburg, heeft de gemeente van Lausanne haar predikant Viret tijdelijk „uitgeleend” aan Genève en hij is daar nog enige tijd (na september 1541, toen Calvijns daar weer terug was) in zijn oude gemeente gebleven.

Calvijns heeft alles op alles gezet om ook Farel (Neuchâtel) weer in Genève terug te krijgen. Dat was evenwel door de zeer gespannen toestand in Farel's gemeente onmogelijk.

We kunnen wel zeggen, dat Calvijns vanaf zijn terugkeer in Genève tot in mei 1542 al zijn tijd heeft besteed en al zijn krachten heeft gewijd aan het herstellen van de schriftuurlijke inrichting van het kerkelijk leven en de handhaving van de kerkelijke tucht.

Zo komen we tot de brief, welke Calvijns op 12 juni 1542 schreef aan Farel, die steeds nauwkeurig op de hoogte wordt gehouden met wat er in Genève op staatkundig en kerkelijk terrein plaats vindt.

Deze brief is van groot belang, niet alleen om nog eens een indruk te ontvangen van de omstandigheden, waaronder Calvijns nu zijn werk moet doen, maar ook om nog eens kennis te maken met Calvijns als herder van de hem toebetrouwde kudde.

Ami Poral was destijds één van de vooraanstaande personen geweest, die in 1532 hadden meegewerkt en dapper hadden meegestreden om Genève te bevrijden van Savoye en te ontdoen van de roomse heerschappij. Hij was een ijverig aanhanger van Calvijns

en had, na diens verbanning in 1538, met vele anderen, moeite gehad om de vier predikanten, die de plaats van de verdreven leraren hadden ingenomen, te aanvaarden. Calvijn gewaagt in deze brief van Gods genade, aan Poral bewezen, genade, die van een wolf een lam maakt.

Dit jaar word ik wel in zeer bijzondere zin bepaald bij enerzijds de noodzaak om dit leven hier beneden te verzaken en anderzijds steeds weer bezig te zijn met het vrome sterven van zovele van Gods kinderen!

Poral, de eerste syndic (burgemeester) van de stad is tot de Heere ingegaan. Zijn sterven was natuurlijk voor ons bedroevend en bitter. De aanblik van zo'n sterven heeft mij wel enige troost geboden, maar daardoor is ook mijn smart vermeerderd, wanneer ik bedenk, hoeveel we in deze man hebben verloren.

Met de kwaal, waaraan hij leed, was voor ieder in zijn familie steeds weer de dood gemoeid geweest. We hadden dan ook met de kranke een lang gesprek. Over verschillende zaken. Hij sprak daarbij zo, alsof hij gezond en nog sterk was.

In de twee daaropvolgende dagen werd zijn lijden zwaarder. Maar zijn gedachten en de gevatheid in zijn uitdrukken waren zeker zo levendig als eerder in zijn gehele leven.

Wie hem ook kwam bezoeken, steeds kreeg hij een voortreffelijke vermaning te horen. U moet niet denken, dat hier sprake was van ijdel gezwets, neen, hij gaf ieder, zover het mogelijk was, iets mee, wat bij de bezoeker paste en waar hij zijn winst mee kon doen.

Aanvankelijk scheen het iets beter te gaan en hadden we weer wat hoop dat hij binnenkort weer zou opknappen.

Deze toestand duurde drie dagen. Toen werd de kwaal opeens veel ernstiger, zodat men zag, dat het sterven zou worden.

Hoe zwakker hij echter naar het lichaam werd, hoe levendiger werd zijn geest.

Op zijn sterfdag, 's morgens ongeveer negen uur, bezochten Viret en ik hem. Ik sprak enkele woorden over het kruis, over de genade Gods in Christus en over de hoop des eeuwigen levens. We wilden hem niet met lang spreken vermoeien. Hij beantwoordde heel duidelijk, wat ik zei, ja, hij nam de boodschap aan als van de Heere. Hij mocht ervaren, welk een kracht de dienst des Woords heeft om de zielen der gelovigen te versterken.

Daarop sprak hij zo groot van de dienst des Woords en van de volle waarde daarvan, dat we ons beiden grotelijks verbaas-

den. Zo dikwijls ik daaraan denk, moet ik me er steeds weer over verwonderen. Want hij sprak, alsof hij een predikatie hield, die veel weg had van een preek, die een zeer lange en uitvoerige voorbereiding gekost had. Hij sloot dit deel van zijn rede af met te zeggen, dat hij de vergeving der zonden, die we hem in opdracht van Christus mochten verkondigen, geheel zo mocht omhelzen, alsof een engel uit de hemel hem deze boodschap had gebracht.

Toen sprak hij over de eenheid binnen onze gemeente, die hij met verheven lofprijzingen prees. Hij betuigde, dat hij geen betere en meer vaste troost had in zijn doodstrijd, dan daarin, dat hij zelf in deze eenheid bevestigd was geworden. Hij had namelijk, kort vóór hij ziek werd, onze collega's bij zich geroepen en hij had zich met hen verzoend, opdat niet anderen, wanneer de tweespalt met hen bleef bestaan, zijn voorbeeld zouden misbruiken. Poral zei tegen ons: omdat de algehele stichting van de kerk het noodzakelijk maakt, hen als uw broeders te verdragen, waarom zou ik hen dan niet om dezelfde reden hen als predikanten erkennen?

Toch heeft hij hen ernstig vermaand en hen in herinnering gebracht, hoezeer ze hebben gezondigd.

Maar ik wil nog even terugkomen op zijn laatste woorden. Hij wendde zich tot de omstanders en vermaande hen, dat voor hen er alles aan gelegen diende te zijn, de gemeenschap der kerk te onderhouden. Degenen, die nog grote bezwaren hadden tegen de feestdagen en de ceremoniën (van Rome afkomstig, zeiden ze. K.), vermaande hij, dat ze nu maar hun hardnekkigheid moesten laten varen en rustig moesten instemmen met het handhaven daarvan.

Hij vertelde, dat ook hij inzake deze kwesties vasthoudend was geweest, maar dat eindelijk zijn ogen waren geopend en dat hij had gezien, hoe schadelijk twist en tweedracht zijn. Toen legde hij een korte, maar ernstige en duidelijke schuldbelijdenis af. Daarop vermaande hij ons ten aanzien van onderscheiden eisen, die onze ambtelijke plichten uitmaken. In het bijzonder wees hij op standvastigheid. Hij sprak als een ziener over de moeilijkheden, die ons nog te wachten staan. Ook over onze republiek sprak hij op treffende wijze, juist zoals het paste in de huidige omstandigheden. Met name drukte hij ons op het hart, te blijven streven naar de verzoening tussen de beide steden binnen de Bond van zwitserse staten: Bern en Genève, en alle vlijt en moeite hieraan te besteden. Wat enkele schreeuwers zeggen zullen, zei hij, moet u de moed niet in de schoenen doen zinken.

Ik heb geen tijd, het allemaal op te schrijven. We hebben heel kort op dit alles geantwoord en hebben toen een gebed gedaan.

Zo namen wij afscheid. Na de middag, om twee uur toen mijn vrouw hem bezocht, zei hij goedsmoeds te zijn, wat u ook zou gebeuren. Zij moest er wel aan denken, dat ze niet misschien, maar naar Gods wondervolle raad naar Genève was gekomen, opdat ook zij het Evangelie zou dienen.

Spoedig daarop gaf hij te kennen dat zijn stem wegviel. Maar hoewel hij niet meer kon spreken, de belijdenis, die hij tevoren had afgelegd, hield hij in zijn geest vast en hij wilde daarop sterven.

Toen sprak hij nog de Lofzang van Simeon uit (Luc. 2:29-32) en deze op hem toepassend, zei hij ook nog: Ik heb gezien en met de handen het heil getast en ik bereid me voor op de rust.

Toen verloor hij zijn stem en kon slechts door knikken tonen, dat hij nog niets van de helderheid van geest had ingeboet.

Tegen vier uur kwam ik terug met de syndics (burgemeesters. K.). Toen hij een paar keer nog probeerde te praten en door schorheid dat niet kon, gaf ik hem te kennen, dat hij zich maar niet verder vermoeien moest en dat zijn belijdenis meer dan voldoende was.

Tenslotte begon ik te spreken, zo goed als dit mogelijk was. Hij hoorde mij met een rustige, vredige gelaatsuitdrukking aan.

Nauwelijks waren we weer vertrokken, of hij gaf zijn ziel over aan Christus.

Wat ik u hier vertel, zal u bijna ongelooflijk voorkomen, wanneer u bedenkt, welk een natuur deze mens had. Maar u moet weten, dat hij later begenadigd was met een geheel nieuwe geest. Vaarwel!

Genève, 16 juni 1542.

14. *De briefwisseling met Jacques de Bourbonne, heer van Falais.*

De briefwisseling van Calvijn met de Heer van Falais kunnen we hier niet onvermeld laten.

De eerste brief aan deze voornamelijk edelman dateert van 14 oktober 1543; de laatste van einde 1555. Niet minder dan vijftien brieven, waarvan er veertien zijn geschreven in de periode 1543-1547, zijn bewaard gebleven. Nadien is de vriendschap, die van Calvijns kant bijzonder vertrouwelijk is geweest, gaan tanen, tot het einde 1555, toen het van Calvijns zijde tot radicale breuk kwam.

Zo met één mens, dan is Calvijn met deze vriend bitter, zeer bitter teleurgesteld uitgekomen. Dat blijkt uit de laatst genoemde brief van einde 1555.

Aan de echtgenote van de Heer van Falais schreef Calvijn twee aparte brieven, één op 14 oktober 1543 en één op 19 augustus 1545. Met name op de laatste komen we straks nog wel even terug. Deze mevrouw, ook van adellijke afkomst, was Jolande van Brederode, afkomstig uit de Nederlanden. (We kennen uit onze vaderlandse geschiedenis haar familie Hendrik van Brederode, bekend uit het verbond der edelen van 1566).

Jacques de Bourbonne was een achterkleinzoon van de vader van Karel V, Filips van Bourgondië. Hij was tegelijk met onze Willem van Nassau opgevoed aan het hof van Karel V te Brussel. Deze had hem de heerlijkheid Falais in het zuiden van het tegenwoordige België in leen gegeven.

Reeds in zijn jonge jaren ging de sympathie van de jonge edelman uit naar de Reformatie. Naar alle waarschijnlijkheid had hier zijn vrouw, Jolande van Brederode, heel veel invloed op. Uit de inhoud van Calvijns brieven aan haar (ze correspondeerde al vroeg met Calvijn) blijkt, dat Calvijn hoge achting voor haar had, wat haar geestelijk leven betreft.

Toen Karel V in de Zuidelijke Nederlanden de protestanten ging vervolgen, voelde de edelman en zijn echtgenote zich niet meer veilig in de Zuidelijke Nederlanden. Ingewijden, onder andere David de Busanton, die reeds naar Genève was uitgeweken, vertelde Calvijn van de précaire situatie, waarin de Heer van Falais verkeerde. Hoewel hij de Heer van Falais persoonlijk niet kent, schrijft hij hem als „diens dienaar en onderdanige broeder en vriend” (ondertekend met zijn schuilnaam Charles d'Espéville) een brief, waarin Calvijn wijst op de mogelijkheid, maar ook uit de noodzakelijkheid, alle bezittingen in de steek te laten en zich naar veiliger oorden te begeven. Maar dan naar een plaats, waar hij met zijn gezin de Heere kan dienen naar Zijn Woord.

David de Busanton, nu refugée in Genève, brengt deze brief aan de Heer van Falais en zal tevens de helpende hand bieden om de weg te gaan, die, volgens Calvijn, eens Abram is gegaan, toen de Heere hem riep uit Ur der Chaldeeën.

De goede heer (David. K.), die u zo zeer verlangend tegemoet ziet, reist naar u toe met het aanbod, alles te doen wat hem van zijn kant mogelijk is, om zijn plicht te vervullen. Zeer zeker zal zijn ijver voor u een stimulans en nieuwe aansporing voor u zijn om de goede gave des Geestes, die al in u gevonden wordt, te vermeederen en te doen ontvlammen.

Jolande van Brederode, de echtgenote van de bewuste edelman, heeft Calvijn daarna een brief geschreven.

Zij is bereid, alles te verlaten en de Heere te dienen in een land of in een stad, waar ze met haar gezin in vrijheid kan opgaan onder de bediening van Woord en sacramenten.

Calvijn is daar diep van onder de indruk.

Uw brief heeft me veel aanleiding gegeven onze Heere te danken voor de genade, die Hij u heeft bewezen. In het bijzonder daarvoor, dat Hij u bereidwillig heeft gemaakt, alles te verlaten en te verloochenen, om u geheel en al in Zijn dienst te stellen.

Dit is wel iets, wat we allen moeten doen zonder tegenpraak, en het is zelfs de voornaamste opdracht voor ons christendom.

Ik prijs de Heere dan ook, omdat u hebt betoond, dat de eer van Zijn Naam het waard is, de voorkeur te ontvangen boven de hele wereld. Tevens zien we daarin, wat het een geluk met zich brengt, de Heere te kunnen dienen met een rustig geweten. U ervaart dit als de grootste schat, die u kan ten deel vallen.

Hieraan nog meer toe te voegen, zou overbodig zijn, omdat u reeds geheel tot een besluit bent gekomen, naar het mij voorkomt. Of ik zou me de moeite moeten getroosten, u in uw heilig voornemen te versterken.

Welnu, ik hoop, dat de Heere niet een zodanig heilige wens in u heeft verwekt, zonder u ook de genade te verlenen, daartoe te komen, waarheen Hij u drijft. Ja, omdat Hij ons zo'n schoon begin heeft laten zien, moeten we ook destemeeer op Hem vertrouwen, dat Hij hetgeen Hij begon ook zal voleindigen.

Calvijn wijst er in deze brief aan de echtgenote van de Heer van Falais op, dat er nog wel heel wat te overwinnen zal zijn, aler het komt tot een definitief vertrek uit Falais en dan niet meer als Lots vrouw om te zien naar wat verlaten werd.

En dit geldt dan in bijzondere mate haar man, die zijn ambt en zijn bezittingen moet achterlaten.

Toch is het er van gekomen! Al is er zeker anderhalf jaar overheen gegaan.

Het was de bedoeling geweest, dat de Heer van Falais via Straatsburg door zou reizen naar Genève, waar Calvijn voor een ge-

schikte woning had gezorgd. Maar in Straatsburg werd de Heer van Falais ernstig ziek. Mevrouw had Calvijn hiervan per brief een en andermaal op de hoogte gebracht. Ook dat haar man weer aan de beterende hand was.

We laten hier de brief, die Calvijn schrijft aan de gemalin van de Heer van Falais volgen. (15 augustus 1545).

Mevrouw,

Omdat ik reeds een paar brieven van u heb ontvangen, is het wel nodig, dat u er tenminste één van mij ontvangt. Als beloning.

Ik verzoek u evenwel: neem mij wel serieus in dit opzicht. Want de bezorger van deze brief had beloofd, mij twee dagen vóór zijn vertrek hiervan op de hoogte te stellen. Hij moest echter veel eerder vertrekken, dan hij dacht, zodat ik, als ik verwachtte, tijd had om te schrijven.

Maar ik wil niet meer verontschuldigen aandragen, omdat ik weet, dat u het allang begrijpt, zonder ook maar één woord hierover te schrijven.

Overigens, uw brieven hebben me in dubbele zin verblijd. Dat behoef ik u niet te verzekeren, als ware het iets nieuws. U weet dit wel, zonder dat ik het zeg. De Heere heeft namelijk naar Zijn welbehagen uw heer gemaal weer van zijn ziekbed opgericht. Hij gevoelt zich nu veel beter dan toen hem vóór dezen de kwaal aangreep.

Daaruit kunnen we leren, dat we het niet voor vreemd moeten houden, wanneer de lieve God ons bezoekt met krankheden om onze ziel te redden. Hij wendt thans het lijden van het lichaam tot volledige gezondheid.

We moeten Hem wel smeken, of Hij, nu Hij begonnen is, uw heer gemaal zijn gezondheid terug te geven, haar ook geheel bestendig te willen maken en of Hij hem een krachtig lichaam wil geven als beloning voor de lange tijd van gevangenschap, waarin hij een kwart jaar moest doorbrengen.

Ik stuur u de brieven, die de zuster van David (u weet wel uit de vorige brief, dat hij uit België naar Genève was gevlucht en steeds in contact stond met van Falais. Deze David de Buisant was inmiddels overleden. K.) hem heeft geschreven. Ik doe dit niet, alsof deze brieven u troost brengen konden, maar slechts, omdat ik dacht, dat het niet juist was, ze te vernietigen.

Ik hoop, dat wij, zo de Heere wil, door de dienstknecht des Heeren, Bernardino, bepaalde tijdingen bekomen zullen, zo-

wel van de toestand van uw heer gemaal als van de uwe, alsook van de reisplannen, opdat we weten, wanneer we de houtvoorraad moeten bezorgen, want met het beukenhout heeft men nog een achterstand (De houtvoorraad, bestemd voor de houtkachel in het huis in Genève, dat gereed staat. K.).

Trouwens, wanneer u bang bent voor de pest, dan zou dat een reden zijn, om nog wat uit te stellen. Evenwel, ik verzeker u, u behoeft u van dit gerucht niets aan te trekken, want men overdrijft alles honderdmaal gezien de werkelijkheid.

Thans wil ik mij in uw en uws heren gemaals gunst op de meest onderdanige wijze aanbevelen en de Vader in de hemel bidden, dat Hij u beiden in goede welstand bewaren moge, dat u zich moge verblijden door Zijn genade, dat Hij u geestelijke blijdschap moge schenken, die ons bevrijdt van alle aardse leed, opdat Hij u steeds meer bereide tot Zijn dienst tot ere van Zijn Naam. Amen.

Genève, 15 augustus 1545

Uw dienaar en onderdanige broeder, als altijd,
Johann Calvin.

16 april 1546 verblijft Van Falais nog steeds in Straatsburg. Calvin heeft voor hem een ontwerp-brief opgesteld, gericht aan keizer Karel V, omdat al zijn bezittingen zijn verbeurd verklaard. Wel heeft Calvin zijn broer Antoine naar Straatsburg gestuurd om daar eens poolshoogte te gaan nemen.

Het blijkt, dat Van Falais weer het bed moet houden. De oude kwaal speelde hem weer parten.

In de winter 1546-1547 is Van Falais vertrokken met zijn gezin naar Bazel. Calvin staat met hem steeds in contact. Op zeer vertrouwelijke toon betreft hij deze vriend in alle mogelijke zaken. Ook zelfs in persoonlijke aangelegenheden, zoals het zoeken van een echtgenote voor Viret, die weduwnaar was geworden.

Nog steeds is er sprake van, dat Van Falais met zijn gezin naar Genève zal komen. Dat blijkt uit een brief, gedateerd 26 mei 1547. 't Gaat daarin over twee woningen in Genève. De ene kan Van Falais kopen van de stadshoofdman Perrin, de andere kan Van Falais huren. Een heel gescharrel, waar een predikant zich beter niet mee kan inlaten. Niet alleen, omdat er in dit geval niets van terecht gekomen is, maar vooral ook, omdat de goê-gemeente in zo'n geval al gauw gaat rondvertellen, dat de dominee er zelf beter van denkt te worden. Dat is toen ook het praatje van de dag geworden. Terwijl Calvin zeer eenvoudig leefde en geen bezittingen van enige

aard bezat, uitgezonderd zijn bibliotheek.

In de hier bedoelde brief gaat Calvin in den brede in op allerlei kerkelijke zaken, waarin ook personen zijn betrokken over wie hij zijn mening tegenover Van Falais op zeer vertrouwelijke wijze ten beste geeft.

Zeer gevaarlijk!

Uit een brief van 14 juli 1547 blijkt, dat Van Falais uit Bazel is vertrokken.

Uit een brief aan Farel, gedateerd 10 juli 1548, blijkt het volgende:

Ander nieuws heb ik niet. Alleen dit: toen ik Van Falais onlangs bezocht zei hij, dat hij bang was, dat u hem op een of andere wijze van iets kwaads verdacht. Hij vertelde me namelijk, dat u hem in Morges (in West-Zwitserland) gesproken had over de belijdenis des geloofs; die men moet afleggen.

Ik heb zijn bezorgdheid weggenomen en gezegd, dat u dit gezegd had in verband met de tijdsomstandigheden.

Overigens, hij heeft zich op behoorlijke afstand van onze stad gevestigd. Hij heeft dit gedaan met mijn goedvinden, omdat hij er nauwelijks toe te bewegen was, meteen al in de stad te gaan wonen.

De gewenning zal hem dat op den duur wel leren.

Het is duidelijk, dat Calvin een man als Van Falais probeert te binden aan de grote zaak der reformatie. Een voornaam edelman, die er blijkbaar zijn eer in stelt, contacten te leggen met ook andere reformatoren zoals Bucer uit Straatsburg en Melancton uit Wittenberg. Maar het is evenzeer duidelijk, dat Farel deze man niet vertrouwt. Farel wil persé, dat deze man, die zich in de omgeving van Genève heeft gevestigd, in Veigy, alvorens hij connecties met hem gaat aanknopen, eerst maar eens openlijk belijdenis aflegt van de gereformeerde leer. Calvin zegt echter: „Dat komt wel.” (Het is er nooit van gekomen!).

Calvin is zelfs zó ver gegaan, dat hij in 1546 zijn commentaar op Paulus' eerste Corinthe-brief heeft opgedragen aan zijn „vriend” Van Falais. Hij vertoefde vaak in Veigy, werd er royaal onthaald en Calvin betrok hem in alle mogelijke zaken.

Dat is totaal misgelopen!

Het werd december 1551.

Toen kwam opeens de ware aard van Van Falais aan het licht.

In Genève had zich een arts gevestigd. Hieronymus Bolsec. Deze man was monnik geweest, maar had zich in Parijs aangesloten bij de Reformatie. In het jaar 1551, toen hij zich als arts in Genève had gevestigd kwam hij in woord en geschrift fel op tegen de leer

der praedestinatie, zoals Calvijn deze leerde en had beschreven in zijn Institutie. Dat wekte zoveel opschudding, dat de Raad van Genève hem ter verantwoording riep en hem opsloot in de gevangenis.

Nu was deze Bolsec ook de huisarts van de heer Van Falais, die op enige afstand van Genève in Veigy woonde.

En wat gebeurt er nu?

Van Falais schrijft aan de Raad van Genève een brief, waarin hij het opneemt voor Bolsec. Dat was voor Calvijn een harde klap in zijn gezicht. Hij schrijft eind december 1551 aan zijn vrienden in Neuchâtel (Ds. Fabri en Ds. Farel):

Aan Van Falais erger ik me zó, dat ik nauwelijks degenen kan aankijken, die mij er op wijzen, dat hij toch zo'n goede, milde man is.

Met de tegenstanders in Genève, die uit haat tegen Calvijn de zijde kiezen van de ketterse Bolsec, maakt N.B. Van Falais plotse-ling gemene zaak!

Toen Bolsec op 22 december 1551 door de Raad van Genève „voor eeuwig verbannen werd”, vertrok hij naar het vijandige Bern. En... Van Falais volgde hem, met heel zijn huishouden!

Aan Bullinger te Zürich schrijft Calvijn kort daarop in januari 1552.

Bolsec is bij gerechtelijk vonnis in eeuwige verbanning verdreven. Dat wij een gruwelijker straf wilden, hebben slechts boze tongen valselijk rondgestrooid en men heeft het dwaas-gehoeg geloofd.

Onze Van Falais is Bolsec zo zeer toegedaan, dat hij bijna betoverd kon zijn. Men zegt dat, omdat Bolsec op zijn verzoek een maagd van kanker heeft genezen.

Door dit voorspel heeft Bolsec zich alleen maar een weg ge- baand om nog veel meer onrust op te wekken.

Calvijn heeft dit wel goed bekeken. In Bern heeft men Bolsec de hand boven het hoofd gehouden. Zelfs predikanten, van wie Cal- vijn een geheel ander optreden had verwacht, stelden zich slap aan.

Bolsec is later teruggekeerd naar Frankrijk. Hij werd weer rooms. En zelfs lang na Calvijns dood heeft hij deze trouwe knecht des Heeren op gruwelijke wijze belasterd, onder andere in een zoge- naamde geschiedenis (biografie) van Calvijn in leer en leven.

Deze biografie verscheen in 1577, terwijl Calvijn in 1564 is overle- den.

De trouweloze Van Falais heeft jarenlang vanuit het vijandige Bern zijn vroegere vriend Calvijn bestookt. Na vier jaar stokerij neemt Calvijn eindelijk, nadat Van Falais een poging gedaan heeft om toch enige toenadering te bewerkstelligen, de pen op en geeft hij te kennen, dat de breuk definitief is.

Deze brief van eind december 1555 laten we in haar geheel vol- gen.

Calvijn heeft in de weg van Gods wonderlijke voorziening einde- lijk na bijna veertien jaren onophoudelijke strijd in Genève wat rust gekregen.

Mijnheer,

Daar u meent een goede zaak na te streven, wil ik u schrijven, dat ik, om u een genoegen te doen, niet kan zeggen, dat ik in mijn onrecht sta. Dat zou huichelarij zijn.

Want ik weet, dat ik persoonlijk al sinds lange tijd heb gezegd van deze mens (Bolsec! K.), wat hij voor iemand is en wat hij heeft gedaan. Trouwens, dat is ook nu algemeen bekend.

Sindsdien hebt u deze mens zo hoog geprezen, dat mijn rap- porteur de indruk gaf, dat er in heel de wereld geen beter mens was dan deze man. Omdat u nu zó ver bent gegaan, hoe- wel ik u voldoende had ingelicht, kan het niet anders, dan dat u hem zo hoog hebt verheven om òns en onze léer hiermede te veroordelen. Hij (Bolsec K.) heeft zich van deze leer een doodsvijand betoond. Hij staat aan de kant van Castellio, die ook deze leer ronduit woedend en waanzinnig haatte, zodat hij schaamteloos eens schreef: „Calvijns God is een huiche- laar, een leugenaar, trouweloos en onrechtvaardig; een bewa- ker en een bezorger van alle schanddaden, ja, erger dan de duivel.” (Castellio was met Calvijn in 1541 vanuit Straats- burg naar Genève gegaan, gaf daar leiding aan de Latijnse school, wilde predikant worden, werd afgewezen wegens on- zuiverheid in de leer en haatte nadien Calvijn op gruwelijke wijze. K.).

Ik zou, om u een plezier te doen, afscheid moeten nemen van God en van de waarheid, en ook van de zaligheid, waarop mijn hoop gevestigd is.

Dat wilt u toch niet? dacht ik. Wanneer u, omdat u een men- senvriend bent en mild van geest, niet er van wilt weten wat voor iemand deze man is die tegen God strijdt, en niet alleen dat, maar dat u ook geen geloof hecht aan ons getuigenis, zo- dat u ons op deze wijze verachtelijk laat vallen, dan zult u het

moeten verdragen, dat ik met enige ijver opkom voor de eer van mijn Meester.

Maar (zult u zeggen), dat had u me eerder moeten zeggen. Ik antwoord u: Nadat u me zo snood aan de kant hebt gezet, wilde ik er mij wel voor wachten, mij nogmaals aan spot bloot te stellen.

Ware ik (destijds) tien uur eerder op de hoogte gebracht van wat toen geschreven werd (Van Falais' pleidooi voor Bolsec? K.), dan zou ik in mijn recht hebben gestaan, u persoonlijk te zeggen wat ik op mijn hart had. De gelegenheid deed zich voor, dat uw vriend direkt daarna op de volgende dag mij vroeg of ik u gezien had. Ik zei slechts: ja en 't spijt me dat ik hem heb geantwoord. Wanneer u honderd keer weer hierlangs zou komen, dan zou ik nog minder omgang met u wensen dan met al mijn openlijke vijanden, omdat u reeds, toen u zich nog uitgaf voor mijn vertrouwde vriend — men heeft mij dat later verteld — de lofredenaar waart van Castellio, een man, die zo dol is in al zijn goddeloosheid, dat ik honderd keer liever papist was (dan hem te volgen. K.).

Uw vriend (Bolsec K.) vroeg me toen vervolgens, of ik u wenste te ontmoeten. Ik antwoordde hem ontwijkend. Wanneer dit later anders is verteld, dan is dit gebeurd tegen mijn wil en tegen zijn wil in; zelfs tegen zijn belofte in. Dat ik zou gezegd hebben, dat u geheel besmet was met de dwaalleer van dit monster (Castellio. K.) is het tegendeel van wat ik werkelijk heb gezegd. Want ik zei: dat u mij wel geheel zonder grond moest haten, om alleen maar uit verachting jegens ons, geloof te hechten aan wat zo'n monster leert en dat te bejubelen. Al met al heb ik gezegd, dat ik van ieder ander zo'n onrecht lichter zou hebben opgenomen, dan van u, in aanmerking genomen het vertrouwen, dat ik altijd in u stelde, omdat ik dacht, dat u een eerlijk mens was.

Nog veel meer pijn heeft het me gedaan, dat ik bemerkte, dat u, zonder dat ik wist waarom, een mens aanhing, die afschuwelijker is dan alle papisten der hele wereld.

Ik heb uw vriend meerdere malen gezegd, dat ik niet wist, hoe en waarom u dit doet en wat dat heeft te betekenen. Dat u ook nu nog voor lief neemt, een leer te volgen, die geheel in tegenspraak is met wat ik in de school van mijn Meester leerde (geheel in tegenspraak met de leer van Bolsec. K.), dat moet u voor uzelf maar weten. Men zegt, dat u al het kwaad voorbij wilt zien, dat hem aankleeft. Daartegenover is ons gezegd: „Ziet op de honden, ziet op de kwade arbeiders, ziet op de versnijding.” (Phil. 3:2). Van hen moeten wij vlieden.

Heb ik nu te grof en te zuur gesproken, vergeef het me. Maar u heeft mij er wel toe gedwongen.

En opdat u weet, dat hier geen sprake is van een boze opwelling of een slecht humeur, heb ik deze brief geschreven in een stonde, waarin ik me moest voorbereiden, voor de Heere te verschijnen, Die mij opnieuw met een ziekte bezocht heeft, die mij voor ogen staat als een spiegel des doods.

Ik zal u vragen, mijnheer, erbarming met mij te oefenen en mij in genade aan te nemen. Maar de Heere behoede u en moge u leiden door Zijn Geest. Hij moge het geluk van u, van uw goedgunstige vrouw en van uw gezin vermeerderen.

Uw dienaar,

Johannes Calvijn.

Zoals u heeft bemerkt, is Calvijn later pas te weten gekomen, dat Van Falais, de verdediger van Bolsec, ook sympathiseerde met de dwaalgeest Castellio. Dat zal de reden zijn, waarom Calvijn pas na bijna vier jaren definitief met Van Falais breekt.

Nog één zaak mogen we u met betrekking tot deze wrange historie niet onthouden.

Zoals u reeds weet, had Calvijn (om aan tonen, hoe hoog Van Falais bij hem stond aangeschreven) in 1546 zijn commentaar op 1 Corinthhe opgedragen aan deze man.

Wat heeft hij daar een spijt van gehad!

Wanneer dan ook in 1556 van deze commentaar een tweede druk verschijnt, moet de naam van Van Falais doorgehaald worden. Calvijn draagt dit werk dan op aan een zeer bekende en geziene Italiaan, die zich om des geloofswille in Genève had gevestigd. Zijn naam is Caraccioli. De opdracht aan deze aanzienlijke edelman, afkomstig uit Napels, heeft De Groot Goudriaan laten opnemen in de door Donner in het Nederlands vertaalde eerste Corinthhe-brief. Een zeer merkwaardige brief!

We laten deze hier verder rusten, omdat u deze zelf kunt lezen in genoemde uitgave van de Nederlandse vertaling.

Calvijn als herder en vriend. Dat is ons onderwerp. Dat we zo uitvoerig zijn ingegaan op de stukgelopen vriendschap tussen Calvijn en Van Falais, zal u niet verwonderen.

Calvijn had naar Farel moeten luisteren. Deze stond op het standpunt: Laat deze man, vóór u met hem omgaat, eerst maar eens in het midden van Christus' gemeente voor Gods aangezicht openbare belijdenis doen van de waarheid der Heilige Schrift. Calvijn, die zelf binnen Genève het heel moeilijk had, heeft echter steun gezocht bij één der groten dezer aarde.

Hij is er bedrogen mee uitgekomen.

Overigens, wat kon het ver gaan met de „godsdienst”. Alles verlaten om de „godsdienst” en toch nog iemand, die voor de waarheid Gods niet buigt en valt in de handen van de valse religie.

We zouden wel eens willen weten, hoe de echtgenote van deze man onder dit alles is gesteld geweest. Maar daaromtrent is ons niets bekend.

Wanneer Calvijn uitleg geeft aan Jac. 2:2 (de man met de gouden ring), schrijft hij:

Wij achten Christus klein, als wij werelds pracht in verwondering hebben.

Als de waan der rijkdommen en eer onze ogen verblindt, wordt de waarheid die alleen behoort te gelden, ten onder gedrukt.

15. *Herder der jeugd. (5 november 1548).*

Calvijn heeft heel helder voor ogen gehad de bekende levenswijsheid: Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst. Dat blijkt wel uit zijn ijver, in Genève voor goed onderwijs te zorgen. Aan het catechetisch onderwijs hecht hij zeer veel waarde. En zijn bijzondere wens gaat in dit opzicht in vervulling, wanneer in 1559 de hogeschool wordt geopend.

We hebben ook nog een brief die Calvijn op 8 november 1548 heeft geschreven aan jongelui, die in de poort van het leven stonden, bij de waarheid der Schrift waren opgevoed, maar juist, gezien hun leeftijd, een vermaning nodig hadden om staande te blijven in de verzoeken die hen wachtten en voorzichtig, behoedzaam hun weg te gaan.

Wie deze jongelui zijn geweest en waar ze woonden, blijkt niet uit deze brief. Zij kon geschreven zijn voor de jongelui van onze eigen kerkelijke gemeente, in deze tijd.

Meestal gaat het zo; dat iets, wat te veel is, te overvloedig, de lezers niet alleen verveelt, maar dat het zelfs als onaangenaam terzijde wordt geschoven. Toch heb ik er alle vertrouwen in, dat jullie, hoe minder jullie mijn vermaning nodig hebben, toch met des te meer vreugde haar zult aannemen. Want wie vrijwillig de loopbaan van het vrome leven binnengetreden is, laat zich niet alleen rustig, maar zelfs graag nog tot het voortgaan daarop aansporen.

Dat dit ook bij jullie het geval is, daarvan ben ik overtuigd en daarom kan ik jullie ook zonder aarzelen aanmoedigen tot het voortgaan op deze weg.

Ik ben ook niet van mening — om het maar eenvoudig te zeggen waarop het staat —, dat jullie nu reeds zo monter in deze loopbaan zijn gevorderd, dat jullie niet nog nut kunt hebben van een vrome bemoediging en opmontering. In ieder geval zijn jullie nog niet zó ver gekomen, dat jullie er niet naar moeten staan, nog veel verder te komen.

We moeten ons steeds er voor wachten, dat het kostbare zaad van het Woord, dat we hebben ontvangen niet verstikt wordt, of verbastert en ontaardt. Dat kan gebeuren, ook al gaan we dagelijks wieden. De ervaring leert óns hoe gemakkelijk doornen aangroeien. En als er dan ook nog nalatigheid bij komt!

Het allerergste is, wanneer we die doornen nog zelf binnenhalen ook!

Ik zie een zeker verband en jullie weten dat zelf nóg beter, hoeveel verleidingen zich aan een mens opdringen in het leven, in welks maalstroom jullie je thans bevinden.

Ik moet zo wel het onrustige, roerige en onstuimige leven aanduiden, opdat jullie in het bijzonder ijverig en opmerkzaam zult zijn in het wederstaan van de gevaren, die dreigen. Hoe groter het gevaar is, hoe zwaarder ook de strijd èn de overwinning. Zo gauw drijven we zorgeloos weg, wanneer we door satans listen Christus vergeten. Dan word je meegeleurd in de poel van deze wereld.

Houdt toch steeds het woord van Paulus in gedachte: „Hebt een goed geweten, hetwelk sommigen verstoten hebben en ze hebben van het geloof schipbreuk geleden.” (1 Tim. 1:19; vertaling van Calvijn); opdat we niet misschien ook voor anderen een voorbeeld worden van zo’n verschrikkelijke schipbreuk.

Weliswaar vrees ik dat, wat jullie betreft, niet, maar omdat we nooit te voorzichtig kunnen zijn, liet mijn liefde het niet toe, dit te verzwijgen. We zien immers, hoe vandaag de dag de meesten er hun plezier in hebben, zogezegd ongestraft met God de spot te drijven. Daarom is niets meer nodig, dan dat ieder plotseling tot zichzelf inkeert, daarvoor schrikt en vreest en nagaat, hoe het met hem of haar zelf gesteld is.

Welnu, omdat immers in jullie een heilige en warme geestdrift aanwezig was, mogen jullie deze ook nu niet mat laten worden vanwege al de ellende die we over de gemeente des Heeren zien losbreken, zodat ze aan de rand van de ondergang schijnt te staan.

Jullie moeten er veel eerder aan denken, hoe ellendig en gering de toestand van het volk in Mozes’ ogen wel moest zijn

geweest, toen hij vrijwillig al het geld, al de lasten, al de eer van de Egyptenaren verzaakte en kameraad werd van degenen, die geschimpt en geplaagd werden.

Wanneer ons nu allen ook op dezelfde wijze zo'n hoge gezindheid kenmerkt, dan zullen we ons toch allen geroepen weten, met dezelfde ijver Mozes na te volgen.

Met deze enkele woorden moge ik jullie, zij het dan niet volledig bewijzen, maar dan toch wel aanwijzen, hoezeer ik zorg draag over jullie zieleheil.

Vaartwel, gij voortreffelijke, edele jongelingen!

De Heere leide u steeds met Zijn Geest en geve u meer en meer Zijn geestelijke goederen, opdat Zijn glorierijke Naam door u verheerlijkt worde.

De niet ondertekende brief doet vermoeden, dat we hier te doen hebben met een groep jongere protestanten in Frankrijk, die pas belijdenis des geloofs hebben afgelegd.

Opvallend is het, hoe taktvol Calvijn hen benadert en toch precies schrijft waar het in feite om gaat.

16. *Bedankt voor de ring!*

Terwijl Calvijn het in Genève zeer zwaar heeft te verduren en hem af en toe de moed bijna ontzinkt, leeft hij zeer intens mee met wat er in het buitenland gebeurt. In zeer nauw contact staat hij met de protestanten in Frankrijk. We zagen dit pas nog, toen we Calvijns brief lazen aan jonge protestanten aldaar.

Zeer in het bijzonder gaan zijn gedachten uit naar Engeland, waar na de dood van de gruwelijke koning Hendrik VIII diens minderjarige zoon Eduard VI zijn vader opvolgt. De godvrezende hertog Van Somerset, Eduard Seymour, wordt regent tijdens Eduards minderjarigheid.

Calvijn haast zich dan om een zeer uitvoerige brief te schrijven aan Seymour. We komen later wel op deze prachtige brief terug. Calvijn beschrijft daarin de juiste methode om reformatie in te voeren in de engelse kerk. Trouwens, aan de nog zeer jeugdige koning Eduard heeft Calvijn ook meerdere keren een hartelijke brief geschreven.

De echtgenote van Eduard Seymour is zó dankbaar voor wat Calvijn aan haar man heeft geschreven, dat zij Calvijn een prachtige ring cadeau doet. De brief, gedateerd 17 juni 1549, waarin Calvijn Lady Anna Stanhope, de vrouw van Seymour, bedankt, schrijft hij aan haar dochter Anna, omdat Calvijn geen engels kent en de zeer geleerde Anna wel een brief, geschreven in het latijn kan lezen.

We kunnen deze jongedame vergelijken met Anna Maria Schuur

man uit de dagen van Voetsius en Lodesteyn, ook zeer bekend vanwege haar buitengewone begaafdheid.

Omdat mij de meest doorluchtige vorstin, uw moeder, een ring ten geschenke toegezonden heeft als teken van haar welwillendheid jegens mij en zij dat heeft gedaan zonder verdiensten mijnerzijds, zou het immers beslist onheus zijn, indien ik niet tenminste door een getuigenis van mijn toegenegenheid mijn dank zou betonen.

Omdat mij nu echter de taal waarin ik mij eigenlijk rechtstreeks tot haar zou moeten richten, niet gemakkelijk afgaat, wist ik niet beter te doen, dan uw hulp in te roepen, edele mejuffrouw, omdat u door uw deugd niet minder beroemd zijt dan vanwege uw afstamming. Want omdat u boven alle anderen de beste bemiddelaars zijt om mijn dank aan uw moeder over te brengen, zult u mij ook deze dienst als bewijs van uw buitengewone vroomheid gaarne doen, in het bijzonder omdat u in ieder geval weet, dat dit haar niet onwelkom zal zijn. Want naar ik vermoed, heeft u uit haar spreken wel bemerkt, hoe vriendelijk ze mij gezind is.

Wanneer dan mijn verzoek aan u iets bereiken mocht, dan wilde ik u in het bijzonder vragen, dat het u niet moge verdrieten, mijn onderdanige groet met alle betuigingen van onderdanigheid aan uw moeder over te brengen, opdat zij althans moge bemerken, dat zij het geschenk, dat ze me waardig keurde, aan geen ondankbare heeft gegeven.

Ik waag het des te meer, u dit toe te vertrouwen, omdat ik heb vernomen, dat u niet alleen in alle edele wetenschappen zeer goed thuis bent (een ongewone zaak bij een meisje van uw positie en rang), maar dat u ook zo welonderwezen zijt in de leer van Christus, dat u gaarne aan Zijn dienaren gehoor geeft. Dat ik tot deze dienaren behoor, erkent u zonder twijfel.

Wat mij nu nog rest, is, u te bemoedigen, voort te gaan in hetgeen u zo gelukkig zijt begonnen. Want wanneer u, naar ik verneem, van goeden wille zijt en naar we hopen ook de Heere, Die u tot dusverre standvastigheid heeft verleend, te volharden tot het einde, zult u toch, omdat zo menige hinderenis en zo menig oponthoud van de zijde der wereld en vanwege de zwakheid van ons vlees ons ontmoeten, zo'n aansporing niet overbodig achten, mijn vermanen zeker wel goed opnemen.

Zeer zeker is onder alle heerlijke gaven, waarmede de Heere u gekenmerkt en versierd heeft, deze toch de beste, dat Hij u

van uw tere kindsheid aan Zijn hand u toereikte om u te leiden tot Zijn Zoon, de Aanbrenger van de eeuwige zaligheid en de Bron van alle goederen.

Des te ijveriger moet u daarnaar streven, Zijn roepstem vrolijk te volgen. Dit te meer, omdat Hij u hulpmiddelen heeft gegeven, die vaak niet slechts dochters van vorsten, maar zelfs vorsten ontbreken. Uw broeder, een knaap van adellijk karakter en uw edele zusters een groet!

De Heere geve, dat u dag aan dag moge toenemen onder Zijn zegen en Hij zij u een gestadige Leidsman op uw gehele levensweg.

Vaarwel, voortreffelijke en zeer geëerde mejuffrouw!

Genève, 17 juni 1549.

Geheel de uwe en tot uw dienstbereide
Johannes Calvijn.

17. *Onder zware druk waardeert Calvijn zijn vrienden dubbel.* Toen Calvijn bovenstaande brief schreef was de toestand in Genève voor hem schier onhoudbaar. Het verzet tegen zijn prediking, tegen zijn leer, tegen de kerkenorde en de daarmee in verband staande kerkelijke tucht is ongeveer vanaf 1546 tot op de dag, dat hij bovenaangehaalde brief schreef, steeds toegenomen. En het einde van dit felle verzet, zowel van de kant van de Raad van Genève als van de libertijnen, die in deze Raad een meerderheidspositie innamen, zal nog vele jaren aanhouden. Tot begin 1555.

De toestand in Frankrijk, in Duitsland en in de Nederlanden is voor het protestantisme benauwend. Overal bittere vervolgingen. In Duitsland heeft keizer Karel V een zogenaamd interim afgedwongen van de lutherse vorsten, waarbij de macht van de roomse kerk zeer gebaat was. Vele predikanten worden genoodzaakt hun ambt neer te leggen. Zo bijvoorbeeld ook Bucer, die op zijn oude dag Straatsburg moest verlaten en uitweek naar Engeland. Daar, in Engeland, is de toestand voor de Reformatie veel gunstiger, omdat in 1546 de nog zeer jeugdige Eduard VI, een godvrezende jongen, zijn vader opvolgde en spoedig reformatie-gezinde personen hem omringden.

Calvijn heeft aan deze moedgevende situatie, temidden van zoveel, wat hem benauwde, zeer veel aandacht besteed in zijn brieven.

Persoonlijk trof hem, temidden van alle benauwing, een zeer zware slag. Op 29 maart 1549 nam de Heere zijn echtgenote, Ide-

lette van Buren, weg. Na een langdurig en smartelijk ziekbed. We hopen hierop in een volgend deeltje van deze serie uitvoerig op terug te komen.

Temidden van al dit leed en van deze zware druk heeft Calvijn buitengewone steun en vriendschap ondervonden van zijn collega's Farel en Viret.

U weet dat beiden in 1538, toen de Heere door middel van eerstgenoemde zo krachtig riep om de arbeid in 's Heeren wijngaard, Genève, op te nemen, in deze stad reeds werkzaam waren. Kort vóór de verbanning van Farel en Calvijn uit Genève, in 1538, was Viret naar Lausanne vertrokken. Farel nam in dit jaar, kort na zijn verbanning, het beroep aan naar Neuchâtel.

Dit drievoudig snoer hield al de moeilijke jaren stand, die Calvijn na zijn verbanning (1541 keerde hij terug naar Genève) in de (late-re) stad der Reformatie doorbracht.

Wanneer Calvijn op 30 november 1549 zijn commentaar op Paulus' Brief aan Titus in druk geeft, draagt hij dit werk op aan zijn beide trouwe vrienden, Farel en Viret. Daarin richt hij als het ware een gedenkteken op, dat getuigt van zijn dankbaarheid en zijn tegenegenheid jegens zijn beste vrienden.

Dat deze mijn commentaar met de opdracht aan u in de openbaarheid treedt, is weliswaar een klein, maar naar ik hoop u een niet onaangenaam geschenk, omdat reeds de inhoud van deze Brief mij vermaande, zo te handelen.

Titus nam de taak van Paulus over om de laatste hand te leggen aan het gebouw van des Heeren gemeente op Kreta. Zo heb ik gedaan in een bijna gelijke situatie binnen Genève. Want toen u daar waart begonnen met grote moeite, ja, zelfs in gevaren, de Geneefse kerk te stichten, kwam ik na enige tijd daarbij, eerst als uw hulp, dan bleef ik als uw opvolger hier en ik moet het met vallen en opstaan begonnen werk naar de mij gegeven krachten trachten uit te voeren.

Dat te doen is dan ook het streven van mij en van mijn collega's en wanneer ook het resultaat kleiner is dan we wel wensden, het geschiedt toch van harte en getrouw, in zoverre dit nu eenmaal mogelijk is, gezien onze middelmatige begaafdheid.

Maar terug naar u: omdat ik dezelfde positie die Paulus aanwees aan Titus, inneem, leek mij deze overeenkomst uit te nodigen, u in eerste instantie te kiezen om dit mijn werk aan u op te dragen.

Het zal daarbij ook in zekere zin getuigenis afleggen van de heilige band, die er tussen ons aanwezig is; een getuigenis in

deze tijd en wellicht ook voor het nageslacht.

Ik geloof, dat nooit een vriendenpaar onder elkaar zo trouw verbonden en in zulk een gemeenschappelijk levensverband stond als wij in onze ambtelijke arbeid. Met ieder van u beiden heb ik hier in het predikambt gediend. En er was zelfs geen glimpje van naijver te bekennen, zodat ik volledig mij één met u wist. Later werden we gescheiden: wat plaats betreft. Want u, lieve Farel riep de kerk van Neuchâtel, die u had teruggewonnen uit de tyrannie van het pausdom voor Christus, weer bij zich. U, Viret dient naar uw roeping thans de kerk van Lausanne. Wat het overige betreft, ieder van ons oefent zijn arbeid als persoon zó uit, dat door onze eenheid de kinderen Gods verzameld worden tot de kudde van Christus, ja, dat zij opwassen als leden van Zijn lichaam. Door onze arbeid, van ieder voor zich, worden de vijanden verstrooid, niet alleen de vijanden van buiten, die beroepshalve ons bestrijden, maar ook zij, die in onze omgeving, in eigen huis zelfs vijanden zijn, en ons in onze kerk op de proef stellen. Want ook dat reken ik als heel bijzonder in de band tussen ons, dat de onreine honden, wier bijten onze vriendschap niet splijten en verscheuren kan, ook u met hun geblaf geheel tevergeefs schimpen en lasteren.

Wel moet hun boosheid in ons gemoed soms wel het onderste boven brengen, maar we mogen toch voor Gods aangezicht betuigen, dat wij gemeenschap en vriendschap onder en met elkaar in geen andere zin onderhouden, dan in deze zin, dat deze, door Christus geheiligde eendracht, tot dusver de Gemeente van Christus tot nut was, en dat zij niets anders beoogt, dan dat allen in Hem één met ons worden.

Vaartwel, beste, voortreffelijke broeders! De Heere ga voort uw vrome arbeid te zegenen.

Genève, 30 november 1549.

18. *Het drievoudig snoer verbroken.*

Het gedenkteken, dat Calvin oprichtte uit dankbaarheid voor de hechte band tussen Farel, Viret en hemzelf, heeft helaas geen stand gehouden. Droevig genoeg, dit drievoudig snoer is niet bestand gebleken tegen persoonlijke kwesties, waarin èn Farel èn Viret hun ambtsbroeder hebben losgelaten. Althans, er kwam een verkoe-ling. Aan de wederzijdse briefwisseling kwam een einde.

U weet uit andere, aan dit zesde deel van onze serie voorafgaande delen, reeds het een en ander van.

Farel, die ongehuwd was, verloofde zich op zijn 69-jarige leeftijd

met een dochter van een uit Frankrijk gevluchte weduwe. Met Calvin had hij hierover gesproken. Deze had met nadruk gezegd, dat Farel dit niet in het geheim moest doen, Farel luistert niet. De geheime verloving verwekt veel opspraak. Men wilde Farel censureren. Calvin, die het niet met zijn vriend eens was, vraagt per brief aan de collega's in Neuchâtel clementie. Dan is het opeens uit met de vriendschap.

Tot Farel, bijna zes jaar later, naar Genève zich spoedt, wanneer Calvin op zijn sterfbed ligt.

Met Viret lag dit alles weer geheel anders. De ongeveer 29-jarige Theodorus Beza was in het jaar 1548 met vele andere vluchtelingen uit Frankrijk in Genève aangekomen.

Terstond ontstaat er een hechte band met Calvin.

Hoewel er bezwaren waren tegen Beza's benoeming tot professor in het Grieks aan de academie te Lausanne, heeft Calvin hem toch sterk aanbevolen.

Tien jaar is Beza daar werkzaam geweest. Door Beza's bijzondere gaven groeide de academie van Lausanne geweldig. Maar naast zijn arbeid aan de academie trokken schier alle zaken, de Reformatie betreffende, Beza's aandacht. Daarbij kwam hij, evenals Viret, in botsing met de Raad van Bern, die in Lausanne, evenals in geheel Waadland (het gebied ten noorden van het Meer van Genève), alles op alles zette, om te verhinderen, dat het kerkelijk leven daar niet onder invloed kwam van Genève, waar sinds 1555 de Reformatie naar Schrift en belijdenis met kracht werd doorgevoerd. Vooral de kerkelijke tucht, naar Calvijn's beginselen, èn de leer der praedestinatie, zoals Calvin deze in zijn Institutie had beschreven, waren een doorn in het oog van de heren van Bern. Viret loopt gevaar, geschorst te zullen worden. Calvin schrijft hem: kom direct, vóór het zover is, naar Genève. Dat doet Viret niet. Wacht de schorsing af. Die ook weldra kwam.

Beza vertrok echter vóórdien naar Genève, waar juist de nieuwe academie-plannen in vergevorderd stadium waren.

Viret heeft dit Beza hoogst kwalijk genomen. Maar ook Calvin, die de bekwame en zeer geschikte professor in het Grieks aan de nieuwe academie niet terugstuurde naar Lausanne.

U weet, Beza werd rector van deze nieuwe academie, die op 5 juni 1559 werd geopend.

Viret vestigde zich wel na zijn schorsing in Genève, maar nam kort daarop (in 1561) een beroep aan naar de hugenoten-gemeente te Nîmes in Frankrijk. Daarmede was ook deze band tussen Calvin en Viret zo goed als verbroken.

19. *19 april 1551. Brief aan Bullinger.*

Wat ons wel moet opvallen, is de hechte band van collegialiteit en vriendschap, die er in Calvijns dagen bestond tussen allen, die het werk der gezegende Reformatie van harte waren toegedaan en daarin werkzaam waren. En het is zeker Calvijn geweest, die deze contacten met veel trouw heeft onderhouden. Maar evenzeer moet het ons opvallen, hoevelen van hen tijdens Calvijns arbeid in Genève zijn weggevallen. Welk een smart bracht dit teweeg in het zo ontvankelijk gemoed van de reformator! En dat terwijl hij zelf zeer zwak was en tussen zijn werk door vaak weken aaneen op zijn ziekbed moest doorbrengen. Vele van zijn brieven werden door hem vanaf zijn bed gedikteerd.

Toen op 28 februari Martin Bucer was overleden, op 60-jarige leeftijd, schreef Calvijn op 23 april 1551 aan Bullinger in Zürich:

De bode uit Engeland is nog niet terug. Toch werd ik onder-tussen op de hoogte gesteld tot mijn grote smart van de dood van Bucer. Hoe zeer wenste ik, dat wij niet spoedig moesten gevoelen, welk een verlies dit is voor de kerk des Heeren! Tijdens zijn levensjaren schatte ik reeds zijn uitmuntende en heerlijke begaafdheid hoog genoeg. Hoe nuttig hij ook nu nog voor ons kan zijn, besef ik nu nog duidelijker vanuit het gevoel van het nu verweesd zijn. Destemeer drijft het me uit, de Heere te smeken, dat Hij u allen nog lang moge bewaren en uw arbeid moge gebruiken.

20. *10 mei 1551. Brief aan Viret.*

Op 10 mei 1551 schrijft Calvijn aan Viret:

Dat u vele dagen geen brief van mij hebt ontvangen, is hierin gelegen, dat ik steeds weer heel angstig uwer gedacht. De rouw over de dood van Bucer heeft mijn zorg en angst nog vermeerderd. (In Lausanne heerste de pest en de reformator van St. Gallen, Von Watt, was daaraan op 6 april 1551 bezweken. K.)

De dood van Von Watt heeft mij een nieuwe wonde toegebracht. Al is zijn arbeid dan niet zo ver rijkend geweest en al werd zij niet door alle kerken zo geprezen als de arbeid van Bucer, Von Watts arbeid is toch van het grootste nut geweest voor een stad, die van betekenis is voor de Zwitsers.

Hoe groot het verlies is, dat de gemeente des Heeren heeft geleden, nu Bucer is overleden; Het kan mijn hart bijna ver-

scheuren, wanneer me dit in gedachten komt.

De Heere geve, dat allen, die ik condoleren moest, mij overleven en opdat ik toch blijmoedig sterven kan.

21. *Ter nagedachtenis van Bucer.*

Bucer was het zeker niet in alles met Calvijn eens geweest. Dat had hij wel laten blijken, toen hij vanuit Engeland, waar hij professor werd aan de universiteit te Cambridge, omdat hij op 1 maart 1549 geschorst werd als predikant te Straatsburg, briefwisseling onderhield met Calvijn. En Calvijn heeft ook Bucer zeker niet gespaard, omdat zijn vredelievendheid vaak sterker was dan zijn persoonlijke standvastigheid in de leer der waarheid naar Schrift en belijdenis.

Toch waardeert Calvijn Bucer zeer. Van nabij had hij hem leren kennen tijdens zijn verblijf in Straatsburg en tijdens de onderscheiden godsdienstgesprekken. Een begaafd man, uiterst correct in levenswandel, voorkomend voor ieder.

Wanneer Calvijn later Bucer nog meerdere keren noemt, duidt hij hem wel aan als „Onze lieve vader”. Wel bleef hij scherp zien, waarin Bucer faalde. Zo in een brief aan een predikant in Straatsburg, gedateerd 18 januari 1555, schrijft Calvijn:

Bucer gaf, om de trots van Luther en de zijnen te ontwijken, met zulk een onderdanigheid zichzelf prijs, dat hij in sommige zaken onduidelijk bleef. Een andere reden, die hem noodzaakte, bepaalde uitdrukkingen te omzeilen, was, dat hij niet geheel oprecht voor de smaad van zijn eerdere uitdrukkingen wilde uitkomen. Hij heeft dat van mij dikwijls te horen gekregen.

Waarschijnlijk heeft Calvijn wel geweten, welk een smaad Bucers stoffelijk overblijfsel later aangedaan is.

Bucer was naar Engeland gekomen tijdens de regering van de vrome koning Eduard VI. Maar toen de Heere in 1553 deze koning wegnam (hij was toen nog maar 15 jaar oud!), werd zijn halfzuster, Maria de Bloedige, koningin. Haar haat tegen al wat met de Reformatie te maken had, was zó groot, dat ze in 1554 het gebeente van Bucer liet opgraven en verbranden. In 1558 werd haar halfzuster Elisabeth koningin van Engeland. Zij liet Maria de Bloedige onthoofden. In 1560 liet deze vorstin de as van Bucers gebeente weer verzamelen. Zijn nagedachtenis heeft Elisabeth grote eer aangedaan.

22. *7 maart 1553. Herderlijke brief aan de gevangenen te Lyon.*

Reeds meerdere malen kwamen de gruwelijke vervolgingen ter sprake in Frankrijk. In het voorjaar van het jaar 1553 sloeg de inquisiteur Orry (Calvijn noemt hem „een ongelukkig monster”) de handen aan enkele in Zwitserland afgestudeerde predikanten, die de gereformeerde gemeenten in Zuid-Frankrijk zouden gaan dienen. Op de doorreis door Lyon werden ze gevangengezet en ter dood veroordeeld.

Aan hen schrijft Calvijn, als herder dezer schapen, de volgende ontroerende brief. (7 maart 1553):

Mijne broeders,

We verkeerden deze dag meer in grotere bezorgdheid en droefheid dan ooit tevoren, omdat we het vonnis vernamen, dat de vijanden der waarheid geveld hebben.

God heeft u zoveel geschonken, dat daarvan de Zijnen nog iets ten goede komt.

Zo verwachten we het einde, zo het de Heere behaagt. We smeken Hem echter steeds, aan u Zijn sterke hand te bieden en u niet te laten vallen; bovenal u onder Zijn hoede te nemen.

Ik ben er van verzekerd, dat die kracht niets aan het wankelen brengt. Hijzelf heeft deze kracht in u gelegd.

Al geruime tijd hebt u overwogen, welke laatste strijd u nog wacht; de strijd, waarin u volharden moet, wanneer het Gods welbehagen is het zover te laten komen.

Ja, u hebt tot dusver zó gestreden, dat de lange ervaring u gestaald heeft om ook het overige nog te doorstaan.

Wel kan het niet anders zijn, dan dat u nog enkele zwakheden bespeurt, maar vertrouwt daarop, dat de Heere, in Wiens dienst u staat, Zijn Geest zó in u zal laten heersen, dat Gods genade u door alle verzoeken heen helpt.

Wanneer de Heere beloofd heeft, hen met lijdzaamheid te sterken, die om hunner zonden wil gekastijd worden, hoeveel te meer zal Hij dan hen nooit verlaten, die Zijn zaak beogen en die Hij gebruikt tot het heerlijk ambt, getuigen te zijn van Zijn waarheid.

Brengt de woorden in herinnering: „In de wereld zult gij verdrukking hebben; maar hebt goede moed, Ik heb de wereld overwonnen. (Joh. 16:33). We moeten hierin onze plicht doen en de Heere smeken, dat Hij Zich meer en meer moge verheerlijken in uw standvastigheid en dat Hij door de troost van Zijn Geest moge zoetmaken en lief, wat voor het vlees bitter is, en dat Hij uw ziel zo tot Zich moge trekken, dat u met het oog op de kroon, die u in de hemel bereid is, zonder

beklag over wat van de wereld is, haar moogt verlaten.

En nu, lieve broeders, smee ik onze lieve God, dat Hij u moge behoeden en in alles moge bijstaan, èn doe ervaren, welk een Vader Hij is en hoe Hij bezorgd is voor het welzijn der Zijnen. Ik beveel mij in uw voorbeden.

Genève, 7 maart 1553.

Een ontroerende brief!

We staan verbaasd over de mogelijkheden, die er toen waren om, hoewel de afstanden zo groot waren, toch voortdurend contact te onderhouden met deze gevangenen om des geloofs wille. Genève leende zich, wat ligging betreft, daar uitstekend voor. De handelswegen van Oost naar West, van Noord naar Zuid liepen over Genève. En vooral handelslieden, die van de ene naar de andere jaarmarkt trokken, waren de „brievenbestellers”.

Hoe goed Calvijn op de hoogte is met de beangstigende toestand in Lyon, blijkt wel uit twee zaken, die hij ook in bovenstaande brief terloops aansneet.

a. Ik heb een blad papier, waarop de zeer spitsvondige gronden aangegeven zijn, op grond waarvan ik dit rampzalig monster Orry (ketterjager in dienst van de inquisitie) wil bewijzen, dat het geoorloofd is, afgodsbeelden te maken.

Ik weet niet, of ù mij dit papier heeft gezonden. Verwacht u, dat ik antwoord? Ik wil daartoe niet overgaan, omdat ik er aan twijfel. In feite ben ik van mening, dat u dit antwoord niet zo zeer nodig hebt. Wenst u echter, dat ik wèl antwoord, dan zult u met de eerste bode een antwoord daarop ontvangen.

b. Eén ding wil ik nog van u vragen: u hebt namelijk een brief ontvangen van een kleinzielige verachter van God; van iemand, die niet anders doet, dan de kerk in verwarring brengen en nu reeds vijf jaar daar onophoudelijk mee bezig is. (Calvijn heeft hierbij op het oog het gestook van een schoolmeester uit Genève, genaamd Jean Collin. Deze onruststoker had aan één der gevangenen een brief geschreven, waarin hij o.a. de Geneefse predikanten had uitgescholden voor huichelaars. K.)

Ik verzoek u nu, mij door de volgende bode een ophelderend antwoord daaromtrent te laten bezorgen om zijn boosaardigheid aan het licht te brengen.

Anders dramt hij zonder einde door. Ik vraag u dit, omdat u de rust in onze gemeente wenst, die, meer dan men geloven wil, door vijanden van binnen wordt verstoord.

23. 22 april 1553. *Brief aan Viret.*

Krap een maand later schrijft Calvijn aan Viret over de hopeloosheid van alle pogingen nog iets voor de Lyonse gevangenen te doen.

Toen deze bode uit Lyon vertrok, was er nog geen verandering ten goede in de zaak der Lyonse gevangenen te bespeuren. De meerderheid der rechters wil het vonnis, de uitspraak tegen onze broeders, niet ondertekenen. Ze zeiden: er was van een uitdrukkelijk bevel van de zijde des konings geen sprake. Maar de stadhouder hield voet bij stuk, alleen maar om een goede beurt te maken bij de heer De Montmorency (de meest heftige vijand van de Hugenoten aan het franse hof. K.). De goedgezinde mensen menen daarom, dat ze nog iets moeten proberen. Deze bemoeiing lijkt me niet nutteloos, maar wel beslist onverstandig. Want is er niet de minste verwachting, dat de heren van Bern zo ver zijn te brengen, dat ze zich nòg eens zonder enig resultaat zullen blootstellen aan de spot van de tyran en zijn hovelingen, nadat ze pas nog zo'n snode afwijzing hebben gekregen. (De heren van Bern waren zwitserse kooplieden, die in Lyon woonden. Zij hadden aan de franse koning een smeekschrift gezonden ten gunste van de gevangen studenten. K.). Deze mannen hebben ook niet gewaagd om verdere stappen te ondernemen, nadat een copie van het koninklijk antwoord, dat ik gisteren ontving, aan hen overhandigd was.

Wanneer het u goed voorkomt, stel een van de vrienden in Bern op de hoogte van de toestand. De goede lieden (in Lyon) zullen van mij een brief ontvangen, waarin ik schrijf, dat er verder niets kan worden ondernomen. Vaarwel, beste, voortreffelijke broeder, tezamen met uw vrouw, en uw gehele huis! Groet de heer Beza, uw collega's, Ribet en de andere vrienden!

Christus behoede u en leide u steeds.

Genève, 22 april 1553

Uw Johannes Calvijn.

24. *Troostbrief aan de gevangenen van Lyon.*

Calvijn als herder van de schapen zijner kudde, die in Lyon zijn opgepakt en ter dood zijn veroordeeld...

We zullen ons met deze ontroerende martelaarsgeschiedenis nog verder moeten bezighouden. Zij heeft Calvijn, méér dan we kunnen vermoeden, geheel in beslag genomen.

U weet, vijf in Zwitserland afgestudeerde jonge mannen begaven zich via Lyon naar Zuid-Frankrijk om daar de gereformeerde gemeenten te gaan dienen. Ze werden door de inquisitie, met name door de ketterjager Orry gevangen genomen en ter dood veroordeeld.

Eind april 1553 schrijft Calvijn hun een laatste troostbrief. Vóór het vonnis op 16 mei 1553 zou worden voltrokken.

Zeër geliefde broeders,

We hebben eindelijk vernomen, waarom de heraut uit Bern niet via Lyon terugreisde. Zodoende bracht hij geen antwoord, zoals we u dat hadden toegedacht. Want de koning had kort en ronduit alles afgeslagen, wat de genadige heren van Bern smeekten. U kunt dat lezen in de copie van zijn brief. Van deze zijde is dan ook niets meer te verwachten.

Zo heeft de Heere al onze wapenen, hoe we ook rondom ons heen zagen, verbroken.

Omdat het alleen maar goed is, dat wij nooit in onze hoop bedrogen worden, die we op Hem en op Zijn heilige beloften vestigen.

U hebt u daarop verlaten in de tijd, toen het scheen, dat er nog hulp bij mensen te vinden was. En wij dachten dat toen ook. Hoezeer het toen ook de schijn had, dat u door menselijke hulp nog vrij kon komen, dat heeft uw ogen niet zo verblind, dat uw hart zich van de Heere heeft afgewend en uw vertrouwen dan hier, dan daarop gericht werd.

In dit ogenblik roept u nu de noodzakelijkheid, meer dan ooit al uw zinnen hemelwaarts te richten.

We weten nog wel niet, hoe het lopen zal, maar omdat het schijnt, dat de Heere uw bloed gebruiken wil om Zijn waarheid te verzegelen, is niets beter, dan dat u zich voorbereidt op het einde en Hem smeekt, u zo te onderwerpen aan Zijn welgevallen, dat niets u hindert, Hem te volgen, waarheen Hij u roept.

Want u weet, lieve broeders, dat we zo afgestorven moeten zijn van onszelf, dat we ons voor Hem ten offer kunnen brengen. U moet in ieder geval nog een zware strijd doorstaan, indien aan u vervuld wordt, wat tot Petrus werd gezegd: „Men zal u leiden, waarheen gij niet wilt.” (Joh. 21:18). Maar u weet, in Wiens macht u strijden zult.

Wie daarop leunt, kan nooit verrast worden en nog minder verlegen komen te staan.

Daarom, bouwt daarop, lieve broeders, dat u in de nood gesterkt wordt door de Geest, onze Heere Jezus, en niet vallend

onder de zwaarte van de verzoeking, hoe zwaar deze ook is. Ziet op Christus, Die toch ook over de verzoeking zulk een glorierijke overwinning wegdroeg, en Die ook voor ons een onfeilbaar pand is van onze triomf temidden van onze ellende.

Omdat het nu Gode behaagt, u tot in de dood te gebruiken ter verdediging van Zijn zaak, zal Hij u ook Zijn sterke hand bieden om de strijd dapper te strijden en niet dulden, dat ook maar één druppeltje van uw bloed onnuttig blijft. En hoewel men de vrucht daarvan niet terstond bemerkt, zal mettertijd daaruit méér opwassen, dan wij kunnen zeggen. Maar hoe meer u het voorrecht wordt gegeven, dat uw gevangenschap beroemd is geworden, en het gerucht daarvan overal zal doorgedrongen zijn, desteméer zal, de satan ten spijt, ook uw dood wijd en zijd weerklank vinden, opdat de Naam van onze lieve God verheerlijkt worde.

Ik voor mij twijfel niet daaraan, dat, wanneer het de lieve Vader behaagt u thuis te halen, Hij u tot dusver heeft gespaard, opdat uw lange gevangenschap een voorbereiding zou zijn om hèn wakker te schudden, die Hij door uw einde heeft besloten toe te brengen. Want wat de vijanden ook mogen doen, zij kunnen datgene nooit begraven, wat God aan u doet lichten; zij zullen het van verre zien.

Ik wil u nu niet meer langer troosten en vermanen, omdat ik wel weet, dat de Vader in de hemel Zelf u heeft laten bemerken, wat Zijn troost vermag. En omdat u ijverig genoeg er op bedacht zijt, te overdenken, wat Hij u in Zijn Woord biedt. Hij heeft al zo zeer met daden getoond, dat Zijn kracht in u woont, dat wij er zeker van mogen zijn, dat de Heere Zijn werk ook voleindigen zal tot de laatste stonde toe.

U weet, dat, wanneer we van deze wereld scheiden, wij niet een ongewis avontuur tegemoet gaan. En dat niet alleen, omdat u verzekerd zijt, dat er een leven in de hemel is, maar ook, omdat u er van verzekerd zijt, dat onze God u uit genade heeft aangenomen als Zijn kinderen. U gaat in als in uw erfgoed. Omdat de Heere u verordineerd heeft, martelaren te zijn van Zijn Zoon, zijt u een teken temeer daarvan.

De huidige strijd blijft nog. Daarin gebiedt de Geest Gods ons niet te gaan, maar te lopen. Het zijn harde, bedroevende verzoeken, wanneer we zien, hoe enorm groot de trots is van de vijanden der waarheid, zonder dat deze trots van Boven af wordt onderdrukt; hoe hun woede overschuilt, zonder dat God voor de Zijnen zorgt tot hun verlichting. Dan hebben we te bedenken, dat er geschreven staat (Col. 3:3):

„Want gij zijt gestorven, en uw leven is met Christus verborgen in God.” Wanneer we inleven, dat wij moeten zijn als gestorvenen (dat is geen leer voor één dag, maar voor alle dagen), dan vinden we het niet zo vreemd meer, dat de rampspoed aanhoudt.

Wanneer het de Heere behaagt, de vijand zo lang de teugel te vieren, is het onze plicht, stil te zijn; ook al vertraagt Hij dan de tijd van onze verlossing.

Overigens, omdat de Heere toegezegd heeft Rechter te zullen zijn over hen, die Zijn volk geknecht hebben, mogen we er niet aan twifelen, dat Hij ook hun een vreselijke straf bereid heeft, die Zijn Majesteit in zulk een mateloze trots hebben veracht en die zo wreed hebben vervolgd hen, die Zijn Naam rein aanroepen.

Handelt, lieve broeders naar de woorden van David in Psalm 119:81, 109 en 135: David vergat Gods bevelen niet, ofschoon hij zijn ziel in zijn handen droeg, bereid om haar ieder ogenblik in de hand des Heeren te geven.

Omdat de Heere uw leven nodig heeft voor zulk een grote zaak als het getuigenis van Zijn Evangelie in Zijn ogen is, weet er zeker van, hoe waardevol Hem uw leven is. Want de tijd is nabij, dat de aarde het bloed zal blootleggen, dat verborgen lag en dat wij ontkleed worden van dit bouwvallig lichaam, om volkomen weder hersteld te worden.

Intussen moge door de smaad, ons aangedaan, de Naam des Heeren geprezen zijn. We willen daarmee tevreden zijn, dat dit ons zeker is betuigd, dat wij slechts vervolgd en gesmaad worden, omdat wij hopen op de levende God. Daarin hebben we grond genoeg, de hele wereld met al haar trots te verachten, tot wij verzameld worden in het eeuwige Rijk, waarin wij die goederen volkomen zullen genieten, die wij nu nog in hope bezitten.

Lieve broeders, ik beveel mij van harte aan in uw gebed en ik smeed de lieve God, u onder Zijn hoede te nemen, u meer en meer te willen sterken in Zijn macht, u te doen ondervinden, hoe Hij voor uw welzijn zorgt en dat Hij ook in u de gaven Zijns Geestes moge vermeederen, opdat deze mogen dienen tot Zijn roem, tot aan het einde.

Ik beveel u de Heere met de andere broederen. Deze brief geldt ook voor hen.

Ik wilde u tot nog toe niet schrijven, hoe ongewis uw situatie is, uit vrees, u om niet daarmee te bedroeven.

Nogmaals smeed ik de lieve God, Zijn hand over u uit te breiden tot uw behoud.

Einde april 1553.
In deemoed uw broeder,
Johannes Calvijn.

25. *Calvijns brief aan andere gevangenen te Lyon. (7 juli 1553).*
Even scheen het, of er nog enige hoop was voor de gevangenen van Lyon. Er was een kardinaal uit Parijs in Genève geweest. Deze geestelijke had daar verteld, dat het zin zou hebben, wanneer er alsnog een verzoek om vrijlating zou uitgaan naar de grote man aan het hof van de franse koning, die kerkelijke zaken behartigde. Deze had zich zogenaamd gepasseerd gevoeld — we noemden hem al eerder: De Montmorency —, omdat de kooplieden van zwitterse afkomst, die in Lyon woonden, hun verzoekschrift aan de koning hadden geadresseerd.

Calvijn schrijft hierover op 8 mei 1553.

Hij ziet dit verhaal als een gemene truc. Nu is het de schuld van Calvijn en Viret en hun vrienden, wanneer toch het doodvonnis wordt voltrokken, omdat ze hebben nagelaten aan deze ketterjager alsnog een verzoek ten gunste van de vijf gevangen studenten te doen.

We weten reeds, dat dit vijftal op 16 mei 1553 op de brandstapel hun leven hebben gegeven voor de zaak van de Reformatie.

Er zaten echter nog een aantal jonge mannen te Lyon in de gevangenis. Onder hen was een jongeman, die in Lyon bekend stond als een woesteling. God had hem krachtadig bekeerd.

Aan hen schrijft Calvijn op 7 juli 1553 een eveneens ontroerende brief.

Lieve broeders,

U zult wel vernomen hebben, dat ik niet in Genève aanwezig was, toen de tijding van uw gevangenneming kwam. Ik kwam pas acht dagen later thuis.

Het is daarom nauwelijks meer nodig, mij te verontschuldigen, dat ik u zo lang niet heb geschreven.

Hoewel het voor ons een zeer bedroevende boodschap was, voor het vlees, ja, gezien de oprechte liefde, die we u toedragen, een liefde, die we in God u toedragen naar onze plicht, moeten we ons toch onderwerpen aan de wil van de goede Vader en de hoogste Heere, wat Hij ook over ons beschikt. We moeten dit niet alleen voor rechtvaardig en wijs houden, maar het ook aanvaarden als goed en noodzakelijk voor het heil onzer ziel. We moeten geduldig afwachten, tot het blijkt, wat de wil des Heeren is.

Overigens hebben we temidden van onze droefheid toch redden om ons te verblijden, omdat de Heere u zo krachtig heeft bijgestaan. Want het was zeer nodig, dat de Heere u met Zijn Geest zo sterkte. De belijdenis van Zijn heilige waarheid bleek u zodoende van veel meer waarde te zijn dan uw leven.

We weten allen maar al te goed, hoe zwaar het de mens valt, niet meer aan zichzelf te denken. Dan moet de lieve God wel Zijn sterke arm gebruiken om Zijn eer, tegen alle foltering en schande in, ja, tegen de dood in te bedoelen. En zoals de Heere u nu toegerust heeft met Zijn kracht om in de eerste aanval stand te houden, moeten wij ook, steeds weer bidden, dat Hij opnieuw meer en meer moge bekrachtigen in gelijke mate in wat u te strijden heeft. Omdat de Heere ons de uiteindelijke overwinning heeft beloofd, twijfelt er niet aan, dat nu de Heere u een deel van Zijn macht reeds heeft doen onder vinden, Hij u ook in de toekomst een nog rijker getuigenis zal doen toekomen, in Zijn daden en naar uw eigen ervaring. Want de Heere begint niet Zijn werk om het niet te voltooien. Hij regeert, Hij is met hoogheid bekleed; de Heere is bekleed met sterkte; Hij heeft Zich omgord (Psalm 93:1).

Bovenal, wanneer de Heere de Zijnen zulk een eer bewijst, dat Hij ze wil gebruiken om Zijn waarheid te verdedigen en hen als het ware met de hand naar het martelaarschap leidt, dan laat Hij ze nooit zonder de wapenen, die daarbij nodig zijn.

Toch blijft steeds in gedachte houden, uw ogen op te heffen naar het hemels koninkrijk van Jezus Christus; blijft steeds er aan denken, welk een strijd Hij voert. Want deze blik op Hem zal u niet alleen alle verzoeken doen overwinnen, die nog op u af kunnen komen vanwege de zwakheid van uw vlees, maar Hij zal u ook onoverwinnelijk doen zijn tegenover alle boze streken van satan en tegenover alles, wat hij samenbrouwen kan om de waarheid Gods te verduisteren.

Zeker, ik weet wel, dat u door Gods genade zo vast in uw schoenen staat, dat u niet op een ongewis avontuur ingaat, maar met de dappere kampioen van Jezus Christus kunt u getuigen: „Ik weet in Wie ik geloofd heb,” 2 Tim. 1:12. Daarom zend ik u ook geen geloofsbelijdenis, waarom u mij vroeg. Want God zal de belijdenis veel beter laten werken, die Hij u zal verlenen, af te leggen, naar de zin en mening Zijns Geestes, Die Hij u heeft medegedeeld, dan maar iets anders dit zou vermogen en u van iemand anders zou worden ingefluisterd. Zelfs toen ik door een der broeders, die pas nog tot eer van God hun bloed hebben vergoten, gevraagd werd, hun

belijdenis, die ze hadden afgelegd, door te lezen en te verbeteren, was het me wel aangenaam, deze te lezen tot mijn eigen stichting, maar ik wilde geen woordje daaraan toe of af doen, omdat ik dacht, dat iedere verandering slechts het aanzien en daarmee de wijsheid en standvastigheid kon verminderen, die, zoals zo duidelijk te zien was, uit de Geest Gods kwam.

Weest er dus verzekerd van, dat de lieve God, Die Zich bewijst, wanneer het nodig is, en Zijn kracht in onze zwakheid volbrengt, ook u niet zal verlaten, zodat u Zijn Naam met macht zult mogen prijzen.

Welnu, treedt daarbij nuchter en vol eerbied op en weet, dat Hij het offer, dat u Hem brengt naar het vermogen, dat Hij u schenkt, niet minder aanneemt, dan wanneer Hij alle openbaringen der engelen gadeslaat.

Wat Hij u in de mond legt, dat zal Hij ook doen strekken tot versterking van de Zijnen en tot beschaming van Zijn tegenstanders. Want wanneer u er van overtuigd bent, dat wij standvastig de gruwelen van het pausdom moeten bestrijden en wanneer wij niet de Zoon van God willen verloochenen, Die ons zo duur gekocht heeft, overpeinst dan de hemelse heerlijkheid en onsterfelijkheid, waartoe wij uitgenodigd zijn en waarin wij ook zeker zullen delen, dwars door kruis, smaad en dood heen. Voor ons verstand is het een zonderlinge zaak, dat Gods kinderen tot dronkenwordens toe de angstbeker moeten drinken, terwijl de bozen vrolijk hun lusten uitleven; ja, nog meer, dat de slaven van de satan de voet op hun nek zetten, zo men wel zegt, en over ons triomferen. Dus moeten we ons troosten in al onze ellende, terwijl we wachten op het gelukkige einde, dat ons beloofd is.

De Heere heeft immers beloofd, dat Hij ons niet alleen zal bevrijden door Zijn engelen, maar ook, dat Hij Zelf alle tranen van onze ogen zal afwissen. (Openb. 21:4).

Daardoor hebben we met goed recht reden, de trots van de arme blinden te verachten, die nu tot hun eigen verderf hun woede richten tegen de hemel.

Intussen willen wij, hoewel we ons niet precies in dezelfde toestand bevinden als u, telkens weer met u strijden in gebed en zorgzaam medelijden als uw medeleden, omdat het onze Vader in de hemel behaagd heeft in Zijn oneindige goedheid ons te verenigen tot één lichaam onder Zijn Zoon, ons Hoofd. Daarom smee ik Hem, dat Hij u de genade moge verlenen; steunend op Hem, niet te wankelen, maar veelmeer toe te nemen in kracht. Hij moge u in Zijn hoede bewaren en u daar

van zo verzekerd doen zijn, dat u alles kunt verachten, wat van de wereld is.

Mijn broeders laten u oprecht hartelijk groeten en meerdere anderen.

7 juli 1553.

Uw broeder

Johannes Calvin.

26. *19 juli 1553. Aan Farel. Over één der martelaren.*

Eén der gevangenen, aan wie Calvijn bovenstaande brief schreef, was een jonge koopman, Dymonet genaamd. (Hij was de woesteling, waarover we reeds spraken).

Aan zijn vriend Farel schrijft Calvijn 19 juli 1553, dat deze Dymonet op 15 juli de marteldood is gestorven.

Zaterdag jongstleden is in Lyon een koopman verbrand, die in wonderlijke standvastigheid en evenzoveel zelfbeheersing naar de plaats van de terechtstelling schreed.

Want zijn familieleden en ook het volk probeerden hem tot afval te bewegen. Ook zijn moeder liep drie keer naar hem toe; ze viel op haar knieën, weënend en smekend haar zoon, dat hij toch zijn leven zou sparen. Ze bereikte niets.

Overal in Frankrijk woeden de vervolgingen. In België wordt vooral de adel geplaagd.

Welk een herder, die intens bewogen is met de slachschapen van Christus' kudde, die één voor één op de brandstapel dit aardse leven moeten verlaten!

27. *Nog een merkwaardige brief van de herder Calvijn.*

We kunnen niet nalaten, nu nog één brief te laten lezen, die Calvijn heeft geschreven aan nog twee jonge mannen, die met de zo pas genoemde jonge koopman gevangen zaten in Lyon. Ze hadden uit de gevangenis drie dagen, vóór Dymonet de marteldood stierf nog een brief aan Calvijn geschreven. Deze brief kwam Calvijn pas op 21 augustus (1553) in handen.

De volgende dag schrijft Calvijn aan deze gevangenen, Peloquin en Marsac, een merkwaardige brief; een antwoord op hun vraag, hoe ze zich moeten opstellen, wanneer ze opnieuw voor de inquisitie moeten verschijnen.

Hier volgt Calvijns brief, gedateerd 20 augustus 1553

Zeer geliefde broeders,

Hoewel u bij het opstellen van uw brief dacht, dat de vijanden der waarheid u spoedig zouden offeren, wil ik toch deze brief nog schrijven, opdat u, zo het de Heere behaagt, nog enige troost van mij zou hebben, door deze brief nog op de juiste tijd te laten aankomen.

U heeft heel juist en verstandig Gods genade bemerkt, wanneer u erkent, dat de Heere Zijn belofte zo kennelijk heeft vervuld, toen Hij u standvastigheid gaf. U hebt dat pas nog zo duidelijk ervaren bij uw laatste verhoor. Ja, het komt in waarheid van Hem, dat u staande blijft en niet wankelt.

Ik ben er dan ook zeker van, dat dit zegel, dat het ware kenteken draagt van de Heilige Geest, niet uitgewist kan worden.

Dan vertelt Calvijn — deze mannen hebben dat zelf van nabij meegemaakt, dat een medegevangene om de belijdenis van de leer der waarheid, op het laatste moment, vóór zijn terechtstelling, deze leer verloochend had.

Calvijn schrijft:

Girard (zo heette deze jonge man, K.) liet zich nog leiden door zijn eigen gedachten. Hij dacht, veel te winnen, als hij zijn ellendig, bouwvallig leven voor een kleine tijd kon red- den om dan weg te zinken in de eeuwige afgrond.

Maar op een wonderlijke wijze kwam er spoedig een totale omkeer in dit leven. De Heere haalde Girard uit de draaikolk, waarin hij was terechtgekomen.

Het was Gods werk in zijn leven, dat hij vrijwillig zich meldde bij de inquisitie. Zó ontvouwde Gods goedheid zich op zulk een wonderlijke wijze, dat de Heere in Girard triomfeerde en Zijn eer verhoogde.

Zulk een omkeer stamt niet van mensen.

Tijdens een nieuw verhoor had Girard een belijdenis afgelegd, die anderen hadden opgeschreven en aan Calvijn toegezonden.

Daarvan schrijft Calvijn nu:

Ik heb de belijdenis gelezen, die Girard heeft afgelegd. Zij is zuiver, vrijmoedig, een christenmens waardig.

Toch komt het me juist voor, wanneer hij op enkele punten gewezen wordt, opdat de tegenstanders onthutst zullen zijn door een helder antwoord, dat hij hun geeft, wanneer hij nog eens wordt verhoord.

Niet dat het niet waar is wat hij heeft gezegd, maar omdat de kwaadwilligen steeds zo gauw een goedkope aanleiding vinden om hetgeen goed is te belasteren en te verdraaien, wijs ik even op het volgende:

Op de vraag, of het lichaam van Christus niet in het Avondmaalsbrood aanwezig is, heeft hij geantwoord: Neen.

Toen men hem vroeg, waarom niet, antwoordde hij, dat zou een totale laster zijn, die de dood van Jezus Christus te niet maakte. Hij had echter duidelijk twee dingen in de leer van de mis moeten weerleggen:

ten eerste de afgodendienst, daar zij uit een stuk brood een afgod maken en deze aanbidden als God;

ten tweede, dat ze van de mis een offer maken ter verzoening van de mensen met God. Zoals nu echter Jezus Christus onze enige Priester is, verordineerd door God de Vader, heeft Hij Zichzelf eens voor al ten offer gebracht. Zijn dood is het enige en eeuwiggeldende offer voor onze verlossing.

Ja, bij het eerste punt had hij er goed aan gedaan, daaraan vast te houden, dat hij wel geloofde, dat wij in het Avondmaal deel hebben aan het vlees en bloed van Christus, maar terwijl wij in het geloof opstijgen in de hemel en Hem niet hier beneden laten, moeten we altijd er aan toevoegen, dat dit alles niets heeft te maken met de mis, omdat de mis een handeling is, die het tegendeel is van het Avondmaal van Jezus Christus.

En voorts, zoals wij midden in dit leven door de dood omv- angen zijn, moet u thans ook er vast van overtuigd zijn, dat u midden in de dood door het leven omv- angen zijt. Daaruit zien wij, dat het bij het navolgen van Jezus er niet om gaat, ons in te stellen op wat wij menen.

Want niets moet verder van ons afstaan, dan dat we in s- maad zouden ondergaan en dat we ons zouden laten vernederen tot in de dood, omdat wij verhoogd zullen worden tot de hemelse heerlijkheid.

Tenslotte zullen wij inderdaad ervaren, dat de Zoon van God ons niet heeft bedrogen, wanneer Hij belooft: „Wie zijn leven verliest in deze wereld, zal het vinden tot zijn eeuwig heil.” (vrije vertaling van Calvijn van Matth. 10:39. K.)

Daarom, lieve broeders, wanneer u tot dusver hebt ervaren, wat de vertroosting van de lieve Heere Jezus voor de Z- iven vermogen, namelijk dat zij alles zoet en lieflijk maken, wat ze ook moeten lijden om Zijnentwil, en wat de hulp van Zijn Geest vermag, namelijk u moedig te maken. Wanneer u zich in het gebed verlaat op Hem, zal Hij uw heilige wens vervullen.

Wij zullen u onzerzijds niet vergeten, wanneer u midden in de strijd staat.

Al mijn broeders laten u groeten.

De lieve God en Vader der barmhartigheid houde u onder Zijn bescherming, en wanneer het Hem behaagt, dat u de dood ondergaan moet als een getuigenis van Zijn Evangelie, zoals dat waarschijnlijk het geval zal zijn, dan moge de Heere tonen, dat Hij u niet heeft verlaten, maar veelmeer, omdat Hij u tot één van Zijn martelaren gemaakt heeft, dat Hij in u wone en regere, namelijk om in u te triomferen tot beschaming van Zijn vijanden en tot bevestiging van Zijn uitverkorenen in het geloof. Ons echter moge Hij leiden, tot wij met elkander verzameld worden in Zijn Rijk.

22 augustus 1553

In deemoed uw broeder,
Johannes Calvijn.

28. *Grote zorgen in Genève. (Servet!)*

Wanneer Calvijn dit schrijft, neemt in Genève de verbeterde woede van de partij der libertijnen met de dag toe en ontbrandt ook de vuurhaard van ketterijen, die onder andere Michel Servet doet ontvlammen. Calvijn schrijft in een brief aan zijn collega Sulzer te Bazel:

Omdat Michel Servet al twintig jaar de christelijke wereld met zijn giftige, verderfelijke leer verpestte, is zijn naam u in ieder geval niet onbekend.

Hij is het, van wie Bucer, wijlen de trouwe dienstknecht van Christus, die toch anders een mild karakter had, op de kansel heeft gezegd, dat hij verdient, dat men hem zijn ingewanden uit het lijf ruikt.

We zullen Servet nog wel tegenkomen in een volgend deel van „Calvijns levenswerk, belicht vanuit zijn brieven.”

29. *Brief aan collega Sulzer (9 september 1553)*

Thans nemen we even deze brief van Calvijn aan Sulzer te Bazel ter hand, omdat hij daarin in het kort iets mededeelt over de Lyonse gevangenen. De jonge mannen, aan wie Calvijn eerder schreef, zijn in Lyon verbrand op de brandstapel. (Marsac en Gravot). En Pelloquin, die we ook al eerder noemden, is in het begin van september 1553 in een dorp in de omgeving van Lyon eveneens op de brandstapel ter dood gebracht.

Calvijn schrijft op 9 september 1553 aan Sulzer:

Over de franse verhoudingen wil ik niets schrijven, omdat ik meen, hieromtrent u niets nieuws te kunnen schrijven, dat u nog niet bekend zou zijn. Behalve dan misschien, dat zaterdag jongstleden drie vrome broeders in Lyon verbrand zijn. Een vierde werd, om dezelfde straf te ondergaan, naar een plaatsje in de omgeving van Lyon gevoerd.

Het waren jonge kooplieden, ongeletterde mensen. En het is nauwelijks te geloven, met welk een helder licht van de Geest Gods zij werden verlicht om het meest verheven en volkomen getuigenis af te leggen van de leer der waarheid, in zover de zaak dit eiste. Het is ongelooflijk met welk een kracht zij werden toegerust door de Heere tot het onoverwinnelijk vasthouden van de leer en de belijdenis.

Eén van hen (we kwamen hem al eerder tegen: Girard, K.) was eerst, door vrees bedwelmd, van de zuivere belijdenis afgeweken.

Toen de rechters reeds besloten waren hem vrij te laten, beledigde hij voor hen zijn ontrouw en huichelarij. Hij bood zich blijmoedig aan, de vuurdood te slijpen.

Ook in andere streken van Frankrijk vlammen soortgelijke branden en er is geen hoop, dat ze te blussen zijn.

Waar ook de Reformatie fel werd bestreden en dit leidde tot verbanning, vervolging, gevangenneming, ja, tot het schavot, overal zien we Calvijn die als een herder de verdrukten, verbannen, vervolgd en met de dood bedreigde schapen van 's Heeren kudde tracht te troosten, te bemoedigen en die ook in benarde omstandigheden van advies dient.

In Engeland regeerde, zoals we eerder zagen, de godvrezende koning Eduard VI. Tijdens zijn regering (1547-1553) stroomden uit het vasteland vluchtelingen om des Evangelies wil weer naar Engeland. Naar schatting leefden er alleen in Londen wel 15.000 duitse, franse, hollandse en italiaanse refugés. De predikant, die voor deze vluchtelingen in tal van opzichten veel heeft betekend, was de uit Polen afkomstige Lasco, met wie Calvijn steeds in nauw contact stond.

In 1553 werd Eduard VI opgevolgd door Maria de Bloedige. Zij haatte alles, wat met de Reformatie te maken had. Haar inquisitie pakte terstond de grote vluchtelingengemeente in Londen aan, met het gevolg, dat de leden dezer gemeente weer in allerijl over zee terugkeerden naar het vaste land.

Terwijl Calvijn in Genève te maken heeft met de spaanse theoloog Servet, die reeds door de roomse kerk wegens zijn ketterijen ter

dood veroordeeld was, maar nu in Genève tracht het kerkelijk leven te verwoesten, komt daar nu bij de grote zorg over de engelse en schotse vervolging van Calvijns geloofsgenoten en de problemen rondom de vluchtelingen, die in Duitsland, Zwitserland een goed heenkomen zoeken.

30. *Verwarring alom. Aan Farel, 25 mei 1554.*

Aan Farel schrijft Calvijn op 25 mei 1554 over de grote verwarring, waarin de jonge gemeenten der Reformatie alom zich bevin-

Omdat ik, druk bezet als ik ben, niet weet, wat ik kiezen moet uit het hele woud van gebeurtenissen, die aan iemand, die niets om handen heeft, genoeg stof om over te schrijven zouden bieden, moet ik u een korte brief schrijven.

Iets over onze toestand te schrijven, stuit me tegen de borst. (Servet was op 27-10-1553 terechtgesteld. De Raad van Genève, onder leiding van de libertijn Perrin, boycotte iedere tuchtmaatregel van de kerkeraad. Buiten Genève veroordeelde men het optreden tegen Servet en Calvijns strenge tucht. Felle vijanden van de leer der waarheid, zoals Westphal en Castellio belasterden Calvijn, waar ze maar konden. K.) Kon ik maar, wanneer er enige verandering in de toestand optrad, u iets meer verheugends schrijven! Maar, geloof me, ik zie zoveel ellende vóór me, in alles, wat ons nog te wachten staat. Want de kwaadwilligheid der bozen woedt wilder dan ooit tevoren.

Maar nu wat anders. (Calvijn vertelt dan een en ander over Italië, waar keizer Karel V opereert. K.)

De koning van Spanje (Philips II) is in Engeland geland. (Hij gaat trouwen met Maria de Bloedige, K.)

Hoe lang het daar rustig blijven kan, weet ik niet.

Wat er in Duitsland gebeurt, zal u in Neuchâtel wel niet onbekend zijn. Hoe onvriendelijk de dweepzieken zich gedragen, die vandaag de dag ons onder de naam van Luther (overleden in 1546. K.) ons bestrijden, ziet u uit de brief van à Lasco, die ik hierbij insluit (à Lasco was, komend met zijn gemeente voor de kust van Denemarken, door de luthersens weer de zee op gestuurd. K.). Spoedig zult u de gehele toedracht van zaken ontvangen; ik heb dat alles nog niet kunnen doorlezen.

Lieve Farel, dat we toch maar er aan wilden gewennen, het kruis te dragen en de kleine ergernissen te overwinnen!

Dat is toch vooral nodig, opdat de discipelen van Christus zich er niet over verwonderen, dat overal de verhoudingen

verward en ongeordend zijn. Nog meer te schrijven, ik moet er van afzien.

Vaarwel beste voortreffelijke broeder! De Heere zij steeds met u, leide en behoede u.

Amen.

De brief van à Lasco en de bladen wilt u wel spoedig terugsturen. Dan kan ik daarop antwoorden.

31. *Calvijns brief aan de uit Engeland verdreven à Lasco.*

Zodra Calvijn de brief van à Lasco had terug ontvangen, heeft hij begin juni 1553 deze dienstknecht des Heeren geschreven.

Na op hun vlucht uit Engeland vóór de deense en'duitse kust door de luthersens te zijn verdreven, hadden à Lasco en de zijnen eindelijk een „Elim'' gevonden in Embden, waar à Lasco al eerder werkzaam was geweest.

De gravin van Oost-Friesland, Anna, had toestemming gegeven, daar met vele vluchtelingen, zich te vestigen.

Dat ik u later antwoord, dan u misschien had verwacht, voortreffelijke man en van harte geëerde broeder, ligt hieraan, dat ik dacht, dat het niet nadelig was, wanneer ik wat talmde. Sinds ik uw schrijven had ontvangen, vertrok van hier wel een jonge fries naar Embden, maar ik wilde hem geen brief meegeven, omdat ik nauwelijks kon verwachten, dat hij spoedig in Embden zou aankomen, daar hij langs vele omwegen naar Embden reisde.

Spoedig daarop volgde een tweede, die echter ook al een grote omweg wilde maken. Uw bode (een franse refugée uit Frankfort a.d. Main. K.) is van hier snel vertrokken en liet de heren Cheke en Morrison achter als mijn gasten. (John Cheke was de leraar geweest van wijlen koning Eduard VI en Morrison was de engelse gezant aan het franse hof. K.). Deze gasten moesten zich terug trekken naar Italië. Zo kwam het, dat ik deze tweede fries zonder brief liet vertrekken. Hij zou wel een bij uitnemendheid geschikte bode zijn geweest, die u tenminste mijn schrijven wel zeker en getrouw had kunnen bezorgen.

Wanneer u nu verwacht, dat ik mijn lang toeven door een brief met rijke inhoud wel weer goed zal maken, vergist u zich. Ik denk ook, dat u deze liefdedienst helemaal niet van mij verwacht. Zij zou u nutteloos ophouden. Want niets ligt mij zo zwaar op het hart, als wat u vertelde. Het is niet opbeurend te lezen, wat u mij mededeelde, maar het was ons toch lief en nuttig.

Want de boodschap van uw uitwijking heeft mijn hart zo vervuld met smart en droefheid, dat ik werkelijk de ware toedracht graag wilde leren kennen, voor zover u die zich kunt herinneren.

Zonder twijfel zal ook menig hart hierdoor ontroerd worden. Mijnsinziens was het wel de moeite waard, dat dit alles op schrift gesteld werd, en het zou misschien goed zijn, wanneer dit alles meer in de publiciteit werd gebracht. Bij mij persoonlijk heeft het reeds een vrucht afgeworpen, waarvan ik geen spijt heb.

Overigens, te vernemen, hoe wreed de Denen waren, het was voor mij zeer smartelijk en bitter.

Goede God, kan in een christelijk volk zulk een barbaarsheid heersen, die de woestheid van de zee overtreft?

Toen zich het gerucht verbreidde, dat de arme broeders, uit Engeland verdreven, nieuwe vriendschap zochten om als gasten te worden ontvangen, had de koning van Denemarken hun een hoopvol teken moeten geven. Dan zou hij direkt geprezen zijn en had hij zich onsterfelijke roem verworven.

Nu echter zal hij zich, naar ik vrees, een niet minder vreselijke straf van God over zich inroepen, dan hij zich geweldige verachting van alle goeden op de hals heeft gehaald.

Wat mij betreft, ik heb indertijd hem geprezen (in een persoonlijk aan deze koning gerichte brief had Calvijn dit gedaan. K.) om zijn edele menslievendheid. Hoe is het dus te meer bitter voor mij te ervaren, dat nu zijn mild karakter door onhandige ophitsers is verdorven.

De trouweloosheid evenwel van lieden, die hem juist hadden moeten kalmeren, toen hij vijandig gezind was, is net zo afschuwelijk als hun wreedheid.

Maar mijnsinziens heeft een duivelse woede de gehele kuststreek aangegrepen.

Ook de saksen (het land van Luther. K.) en de omliggende landen zijn daarmee behept, en wel zo, dat ze mateloos en zonder schaamte tegen ons te keer gaan. Destmeer moeten we ons best doen, in stilte te verkroppen, wat niet zonder schande voor het Evangelie in de publiciteit moet worden gebracht. Voor de papisten is het een vrolijk en lieflijk toneel.

Omdat ik evenwel er niet aan twijfel, of bij geleerde, gematigde mensen is zo'n mateloze aanval gehaat, houd ik het er voor, dat men beslist niet moet zwijgen.

Het ligt zeker niet aan mij, wanneer er onmiddellijk maatregelen getroffen worden om hen terecht te wijzen. Onze beste Bullinger dacht er anders over; hij zag de overwinning liggen

in zwijgen en dulden. Daarom zag ik er vanaf, iets te doen, opdat mijn ijver geen bedenkingen zou oproepen. Pas geleden echter is Bullinger veranderd en, vermoedelijk, omdat de onbeschaamdheid van onze tegenstanders hem tegenstaat, heeft hij mij opgedragen, hun stinkende lasteringen in een kort geschriftje te weerleggen. Ik heb hem beloofd dat te zullen doen. Omdat ik tot de boekenjaarmarkt de commentaar op Genesis vasthoudt en omdat het nieuwe geschrift de gemeenschappelijke ondertekening van de zwitserse theologen vereist (ik verdedig hen), ben ik er nog niet aan begonnen. Wanneer ik er aan begin, zal ik er hopelijk spoedig mee gereed zijn.

Maar om, zeer geëerde broeder, op u terug te komen, — dat u en uw geloofsgenoten met zowel gematigde rust als vastbesloten ernst tegen de monsterachtige woede en hoogmoed van de monsters gestreden hebt, en dat u daarbij steeds dezelfde gematigde toon vasthield, zodra anderen met dezelfde hevigheid u aanvielen, is alrede een in dubbele zin lofwaaardig voorbeeld. Dat echter uw verdediging van de waarheid, zo zuiver was, dat u, ofschoon reeds te land en ter zee hard aangepakt, geen tweede landverhuizing schuwde, daarmee hebt u een Gode welbehaaglijk offer gebracht en heeft u alle vromen een goed voorbeeld gegeven.

Ik verblijd me, dat de Heere eindelijk in ontferming op u heeft neergezien, zodat u een rustige haven vond, waar u niet alleen mag uitrusten, maar u ook een vruchtbare arbeid wacht voor de Heere en Zijn gemeente.

De Heere verlene de doorluchte vorstin, die u zo vriendelijk en welwillend haar moederlijke hand reikte, in alle opzichten Zijn zegen.

(Eind mei, of begin juni 1553).

32. *Iets over à Lasco.*

Johannes à Lasco landde op 4 december 1553 met een andere predikant, Utenhove, in Embden. Opmerkelijk — voor die tijd niet vreemd —, dat Calvijn hem pas bijna een half jaar later schreef.

à Lasco, die op 22-jarige leeftijd tot priester was gewijd en later nauwer contacten had met Erasmus (zelfs diens bibliotheek heeft overgenomen), ging op 40-jarige leeftijd over naar de Reformatie. Toen reeds werd hij predikant in Embden. Daar noodzaakte de politiek van keizer Karel V hem, Embden te verlaten. En we weten, dat hij tijdens de regering van Eduard VI in Londen de leider was van de vluchtelingenkerken. Wanneer Maria de Bloedige in 1553 koningin van Engeland wordt, moet hij, zoals we hebben ge-

zien, vluchten.

Deze predikant heeft door de wijze, waarop hij het kerkelijk leven ordende, heel veel invloed gehad op het kerkelijk leven in ons land.

Calvijn heeft na 1553 steeds weer nauw contact met à Lasco onderhouden.

Op dit contact, dat ook in stand bleef toen à Lasco in 1556 reformator werd in zijn vaderland, Polen, kunnen we helaas nu niet verder ingaan.

Alleen dit: Calvijn heeft deze vurige predikant, die graag zijn eigen weg ging, steeds weer bij de teugels genomen in zijn brieven. Overigens, Calvijn achtte à Lasco zeer hoog.

à Lasco overleed in 1560, zestig jaar oud.

33. *3 september 1554. Een herderlijke brief aan de franse gereformeerden in Poitiers.*

De volgende bij uitstek herderlijke brief van Calvijn, brengt ons in het franse Poitou, een landschap in het noord-westen van Frankrijk.

In de hoofdstad Poitiers, maar ook in steden en dorpen, woonden heel veel gereformeerden. Ze hadden, evenals in geheel Frankrijk, zeer veel te verduren van de aanhoudende vervolgingen.

Aan de gereformeerden aldaar schreef Calvijn op 3 september 1554 een herderlijke brief, die ook voor onze tijd nog van grote betekenis is.

De liefde Gods, onzes Vaders, en de genade onzes Heeren Jesu Christi zij steeds met ulieden door de gemeenschap des Heiligen Geestes.

Zeer geliefde heren en broeders, we hebben reden onze lieve God te loven, dat Hij u opnieuw heeft gesterkt, zodat u moed en kracht bekwaamt om u te oefenen in Zijn dienst. En dat niet alleen voor ieder uwer persoonlijk, maar ook voor u allen met elkander. Dat hebben we werkelijk nodig om onszelf daardoor aan te sporen, aangezien de in ons wonende zwakheid en zovele andere hindernissen ons zo licht in de weg staan bij het vervullen van onze plicht. Het is toch maar al te waar, dat het nog niet alles is, wanneer wij samenkomen om God aan te roepen en Zijn Woord te horen. Wel is dit een middel, een hulp, een zeer noodzakelijk middel, omdat we van onszelf uit maar al te traag zijn.

Daarom, lieve broeders, moet u ook tot dit doel samenkomen om vast geworteld te worden in het evangelisch geloof en voortgang te maken in alle reinheid van het leven.

Maar wat ook het doel moge zijn, berooft u toch niet van het goede; zorgt, dat u de Heere eensgezind kunt aanroepen en dat u goede lering en vermaning in u kunt nemen, om zo doende te vorderen op de goede weg.

Want hoewel ieder wel voor zich in zijn kamertje kan gaan om daar tot God te bidden, en dat ook moet doen, en ook ieder in zijn huis de Bijbel kan lezen, is het toch een Gode welbehagelijk offer, wanneer we samen vergaderen om als het ware uit één mond te bidden en de Heere met lichaam en ziel plechtig alle hulde toe te brengen.

Het zou zeer te wensen zijn, dat we dit mochten doen voor de ogen van de gehele wereld. Maar wanneer we evenwel door de boosheid van de mensen en hun tyrannie deze vrijheid niet hebben, dan is het toch wel het minste, wat we doen kunnen, naar de vermaning der Schrift God te prijzen met Zijn volk en dat daartoe dan hier en daar kleine groepjes bijeenkomen. Tot eens de geheel totaliteit van Christus' Gemeente bijeenvergaderd wordt in het hemels Koninkrijk.

Ik weet wel, dat u geen bijeenkomst kunt houden zonder grote vrees en vele bedenkingen. Ik weet ook wel, dat de vijanden u beloeren. Maar de vrees voor vervolging mag ons er niet van weerhouden, de levensweide te zoeken en ons over te geven aan de leiding van onze goede Herder.

Daarom beveelt u aan Hem en vat moed! Want Hij zal tonen, dat Hij Zijn schaapkens met veel zorg behoedt en dat het Zijn speciaal ambt is hen te redden als uit de muilen van de wolven. Ja, wanneer de gevaren openlijk voor de dag komen, moeten we niet zo vreesachtig zijn, dat we Zijn schaapskooi verlaten. We zien immers duidelijk, hoe het hen vergaat, die zich daaruit verwijderen. Mettertijd worden ze zo nonchalant, dat ze alle lust tot het goede kwijt raken en ze zich ten slotte totaal vervreemden van wat hen tot heil kan zijn. Daarom, lieve broeders, zijt standvastig en toont, dat de ijver, die u er toe gebracht heeft, zo goed te beginnen, niet slechts is geweest als een windstoot. Dat ieder zich de moeite getroost, destemmer ijverig te zijn, al naar de gelegenheid er is.

Zij, die eigen huizen hebben, moeten het zien als een eer, dat ze hun woning de Heere mogen wijden als tempel. En de anderen moeten zich niet beklagen, als ze daarheen moeten gaan. De groten moeten de kleinen aantrekken en een voorbeeld geven. En aan wie zulk een voorbeeld wordt gegeven, moeten zich er voor schamen, wanneer ze het niet opvolgen. Hiermede wil ik niet zeggen, dat u niet op uw hoede behoeft

te zijn. U moet u niet onnodig in gevaar begeven. Want de Heere heeft wel zoveel clementie met ons, dat wij de woede van de bozen moeten ontvlieden.

Daarom acht ik de afspraak, die u onder elkaar hebt gemaakt, goed en juist, dat namelijk niemand zonder toestemming van de gemeente aan een levend schepsel uw gemeentelieven ont-hult.

U kunt dus wel, voor zover dat mogelijk is, alle gevaren vermijden, wanneer u niet verder gaat en niet van de goede weg afwijkt, die u betreden hebt. Want tussen roekeloosheid en angstig zijn ligt de voorzichtigheid in het midden, die de kracht van de Heilige Geest niet doodt en ons niet aftrekt van de hulpmiddelen, die God ons biedt.

Blijft dus rustig in uw schuilhoeken met het oog op de onbedachtzaamheid en oneerlijkheid, die vandaag de dag in de wereld heersen, maar gaat niet zo ver, de deur gesloten te houden voor hen die met u wensen te komen in het Godsrijk. Ieder moet zijn best doen, aan te trekken en te gewinnen voor Jezus Christus, zoveel hij kan. En dan moeten zij, die u na goed en nauwgezet onderzoek waardig bevonden hebt, met algemene toestemming opgenomen worden.

Voorts moge zo'n godsdienstoefening een ieder van u er toe brengen, zijn plicht te vervullen in een betere leiding van zijn huiselijke zaken. Want wanneer men uit een bijeenkomst thuis komt, moet men laten bemerken, dat men gesterkt is om beter te handelen dan vóór dien. Hij moet een zeker getuigenis meebrengen, dat zich weldadig uitbreidt over alle leden van het huis. Tenslotte moet ook het hele leven daarvan getuigenis afleggen. Toont, dat het Evangelie van onze Heere Jezus u verlicht en u de rechte weg wijst, zodat u niet op een dwaalweg gaat als de kinderen der duisternis. En hoe meer verdorven de wereld heden is, des te meer moet u er op bedacht zijn, u niet te wonden aan de doornen.

De tijd van onze pelgrimstocht is kort; zó kort, dat, wanneer we zien op de onvergankelijke heerlijkheid, waartoe de Heere ons nodigt, wij geen enkele reden hebben om temidden van de weg moede te worden.

Wanneer we anderzijds denken aan de onschatbare goedheid Gods, die de lieve Vader in de hemel ons heeft bewezen, en aan de oneindige schatten, die Hij ons in Zijn genadegaven geschonken heeft, dan waren we wel zeer lafhartig, wanneer we niet bewogen en ontvlamd zouden zijn om ons aan Hem te wijden; ja, wanneer we niet door Zijn liefde meegesleept worden om alles te vergeten en te verachten, wat in de wereld

is en alle banden te verscheuren, die ons weerhouden en ons los te maken van alle moeilijkheden, die ons ophouden.

En nu, zeer geliefde broeders, ik beveel mij van harte in uw voorbede. En smeeke van de Heere, dat Hij u moge bewaren in Zijn heilige hoede, dat Hij u moge leiden door Zijn Geest in alle wijsheid en rechtschapenheid.

De Heere moge u steeds meer behoeden en Zijn vijanden niet toelaten, de overwinning over de weg te dragen, wat zij ook proberen mogen.

3 september 1554.

Uw broeder.

J. Calvin.

34. *December 1555. Een condoleancebrief.*

Hoe Calvijn hartelijk meeleeft en meeleeft met hetgeen zijn vrienden en met name zijn collega's doorleefden, blijkt wel uit de volgende brief.

Calvijn heeft jarenlang veel bemoeienissen gehad met de franse gemeente te Frankfort aan de Main. Daar rezen steeds weer moeilijkheden tussen de predikanten, die deze gemeente dienden. Per brief, met behulp van collega's en door een persoonlijk bezoek (zelfs, hoe zwak hij ook was, kort voor zijn sterven) heeft Calvijn steeds weer getracht, deze gemeente te dienen. Eén van haar predikanten, Vauville, verloor zijn echtgenote, die Calvijn van nabij had leren kennen als een godvrezende vrouw.

In december 1555 (de rust was in Genève weergekeerd) schreef Calvijn aan zijn geliefde ambtgenoot de volgende brief:

Welke een zware, smartelijke wonden u geslagen werden, toen uw lieve vrouw van u werd weggenomen weet ik uit eigen ervaring. Want ik herinner me maar al te goed, hoe zwaar het mij, nu zeven jaar geleden, viel een soortgelijke smart te boven te komen.

Omdat u echter precies weet, wat het beste middel is om mateloos leed te bedwingen, behoef ik u immers slechts op te roepen om daar gebruik van te maken. Onderandere kan u dit niet weinig troosten, wat wel voor het vlees een vermeerderde smart betekent, namelijk, dat u met een echtgenote moogt leven, tot wie u gaarne terugkeert om u weer met haar te verenigen, wanneer u van deze wereld moet scheiden. Uw levensgezellin heeft u ook getoond, wat een vroom sterven is.

Zou ik de een of andere privé-persoon moeten opbeuren, dan zou ik hem er op wijzen, wat hij zijn schepper verschuldigd

is. Want wij bedroeven God op zondige wijze in Zijn recht, wanneer niet ieder onzer zich daarnaar schikt, naar Gods wil te leven of te sterven. U echter moet vooral daarmede rekenen, dat u nog vele plichten in de kerk des Heeren hebt te vervullen.

De voornaamste grond van onze troost is echter daarin gelegen, dat door Gods wonderlijke voorzienigheid datgene tot ons heil uitbot, wat wij voor ongeluk hielden en dat wij slechts daarom op aarde gescheiden werden, opdat wij eens in Zijn hemelrijk weer samenkomen. Dat zal ook u in uw vroomheid houvast en rust geven.

(Naar ik verneem, is de felle strijd in uw gemeente zo goed als bijgelegd. Doe daarom uw best, dat er geen donkere spanning in de harten achterblijft. Ik weet wel, dat is niet in een ogenblik te bereiken. Maar streef er naar, de verbitterde gemoederen langzamerhand wat zachter te stemmen, tot alle ergernis verdwenen is.)

Vaarwel, beste, geliefde broeder! De Heere verlichte het droeve van uw weduwnaarschap door de genadegaven van Zijn Geest. Hij leide u met Zijn Geest en Hij zegene uw arbeid.

Deze brief van december 1555 kwam in Frankfort aan de Main aan, toen Ds. Vauville was overleden. (In november). Hij heeft deze brief dus niet gelezen, maar moge het voor deze predikant bewaarheid zijn, wat Calvijn in deze troostbrief hem heeft geschreven.

35. *Herderlijk schrijven aan gevangen genomen vrouwen in Parijs.*

Wanneer alles op een wonderlijke wijze in Genève voor Calvijn door Gods bijzondere voorzienigheid toch een gunstige wending heeft genomen, en hij Genève kan maken met 's Heeren hulp tot het levendig centrum van de Reformatie, schrijft Calvijn op 18 september 1557 één van zijn vrienden:

Kort gezegd, nu staat geheel Frankrijk in vlammen. Het komt er nu op aan, de broeders aldaar in hun nood te hulp te ijlen. U zult wel vernomen hebben, dat in Parijs meer dan honderd mensen, die samen waren, gevangen genomen zijn, onder wie zich zeer vele aanzienlijke, kranige persoonlijkheden bevinden.

Te hulp snellen.

Menselijkerwijs was alleen hulp te verwachten uit Duitsland en Zwitserland, wanneer van daaruit druk werd uitgeoefend op de franse koning en zijn parlement.

Reeds op 4 september van dit jaar (1557) hadden de ketterjagers al een gemeente-samenkomst in Parijs overvallen. Bijna tweehonderd personen, meest oudere mannen en vrouwen (zij kwamen overdag bij elkaar) werden gevangen gezet. Onderweg werden ze door het gepeupel op schandelijke wijze mishandeld.

Calvijn, die ook in eigen kring gelden bijeenbracht, zendt zijn secretaris Des Gallars naar Parijs om, hoe en waar dan ook, de gemeente te dienen en de achtergebleven familieleden van de gevangenen bij te staan.

We laten hier de brief volgen, die Calvijn op 16 september 1557 als een trouwe herder van Christus' verdrukte kerk heeft geschreven aan de zoëven genoemde vrouwen, die in de Parijse kerkers waren opgesloten.

Het verwondert me niet, zeer geliefde zusters, wanneer u door deze harde vervolgingen smartelijk verrast bent en dat uw vlees hiertegen in opstand komt. En deze tegenstand zal duidelijk openbaar komen, naar de mate, waarin God in u werken wil door Zijn Heilige Geest. Zijn reeds de mannen zwak en lichtelijk in de war gebracht, de zwakheid van uw geslacht is naar de loop der natuur nog groter.

Maar God, Die ook werkt in breekbare vaten, weet Zijn kracht juist in de zwakheid van de Zijnen te tonen. Daarom moeten wij tot Hem de toevlucht nemen en bestendig smeken met de bede, dat het onvergankelijk zaad, dat Hij in u heeft gelegd en waardoor Hij u heeft opgenomen onder Zijn kinderen, vruchten moge voortbrengen in wat u nodig heeft en dat Hij u moge sterken om weerstand te bieden tegen alle angst en rampspoed.

U weet, wat Paulus zegt:

„Het dwaze der wereld heeft God uitverkoren, opdat Hij de wijzen beschamen zou; en het zwakke der wereld heeft God uitverkoren, opdat Hij het sterke zou beschamen; en het one-dele der wereld, en het verachte heeft God uitverkoren, en hetgeen niets is, opdat Hij hetgeen iets is, teniet zou maken.” (1 Cor. 1: 27,28). Dat moet u juist bemoedigen, en wel zo, dat de blik op uw geslacht u niet ontmoedigen zal, hoewel de mensen het dikwijls verachten. Want al zijn zij hoogmoedig en trots, al spotten ze verachtelijk met God en Zijn dienst, ze moeten toch Zijn kracht en heerlijkheid bewonderen, zo dik-

wijls deze lichtend te voorschijn komt. Hoe zwakker het vat is, waarin God werkt, des te meer beangstigend en knellend is voor hen Gods kracht, die ze niet kunnen wederstaan.

Ik zie wel, dat de waarheid Gods door hen gehaat wordt, waar ze die tegenkomen. En ze haten in gelijke mate die waarheid, die bij mannen en vrouwen, bij geleerden én eenvoudigen, bij rijken en armen, bij groten en kleinen gevonden wordt.

Wanneer de vijand nu zeer in het bijzonder het voorzien heeft op het zwakke geslacht, of op de geringeren in stand en ze daarop aanvallen (we zien immers, hoe ze de spot drijven met vrouwen en eenvoudige handwerkslieden, als kwam het hen niet toe, over God te spreken en bewogen te zijn met hun zieleheil!), dan moeten wij wel beseffen, dat juist hun getuigenis tegen hen is en zal dienen tot hun grote beschaming.

Omdat het nu Gode behaagd heeft, u te roepen, evengoed als de mannen (wánt bij de Heere geldt noch man noch vrouw), moet u ook uw plicht doen en de Heere verheerlijken naar de mate van de genade, die Hij u, even goed als de grootste helden, die Hij met hoge wijsheid en sterkte heeft toegerust, geschonken heeft.

Daar Christus voor u gestorven is en u door Hem hoopt op de zaligheid — gij zijt gedoopt in Zijn Naam — moogt u ook niet laf zijn en moet u Hem de eer bewijzen, die Hem toekomt.

Omdat wij allen tezamen ons heil hebben in Hem, moeten wij ook tezamen, mannen en vrouwen, Zijn zaak behartigen.

Leidt Hij ons in strijd en verzoeking tegenover Zijn vijanden, en we betonen ons daarin zwak, doordat we Hem verlaten of verloochenen, dan nut ons dat niets, dan dat we het oordeel van de ontrouw over ons halen.

Want Hij, Die ons in de strijd voert, rust ons ook telkens weer toe met de wapenen, die we nodig hebben, en Hij leert ze ons ook, die te gebruiken. We behoeven ze niet slechts ter hand te nemen, maar we moeten ons ook laten leiden. De Heere heeft beloofd ons in de mond wijsheid te geven, die de vijanden niet kunnen wederstaan. Hij heeft beloofd, sterkte en standvastigheid te geven aan hen, die in alles op Hem hun vertrouwen stellen. Zijn Geest heeft Hij uitgesproken en Hij laat profeteren zonen en dochteren zoals dat voorzeggd is door de profeet Joël (3:1). Dit als een teken, dat de Heere Zijn genade in gelijke mate uitdeelt en dat Hij noch zonen noch dochteren, noch mannen noch vrouwen zonder die gaven laat, welke nodig zijn. Zo handhaaft de Heere Zijn eer.

Daarom mogen wij niet te traag zijn, en dit alles van Hem verlangen en niet te lafhartig, dit alles van Hem aan te nemen.

En wanneer ons dit alles wordt geschonken, het dan ook te gebruiken, waar het te pas komt.

Slaat toch acht op de sterkte en de standvastigheid van de vrouwen bij de dood van onze Heere Jezus Christus. De apostelen hadden Hem verlaten; zij bleven bij Hem in een bewonderenswaardige standvastigheid. Een vrouw werd de boodschapper, die aan de apostelen de opstanding verkondigde. De apostelen konden het niet geloven en ook niet verstaan.

Wanneer God de vrouwen toenmaals getrokken en toegerust heeft met kracht, dacht u, dat Hij nu minder macht heeft, of dat Hij Zijn wil heeft verzacht?

Hoevele vrouwen hebben hun bloed en hun leven er voor gegeven ter verdediging van de Naam van Jezus Christus en om Zijn Rijk te verkondigen!

Heeft de Heere haar martelaarschap geen nut doen afwerpen? Is haar geloof niet de overwinning geweest, die de wereld overwonnen heeft, evengoed als het geloof van de mannelijke martelaren?

En zonder hierop verder in te gaan, — hebben wij het niet dagelijks voor ogen, hoe de Heere heden werkt door het getuigenis van vrouwen, en hoe Hij Zijn vijanden onthutst maakt, zodat er geen méér werkzame prediking is, dan de vastheid en de volharding, die zij hebben betoond in de belijdenis van de Naam van Christus en ter verkondiging van Zijn Rijk? Heeft God haar martelaarschap niet nuttig gemaakt?

Is haar geloof niet de overwinning geweest, dat de wereld heeft overwonnen, evengoed als het geloof van de mannelijke martelaren?

En zonder hier verder over uit te wijden, hebben we thans niet voor ogen, hoe de Heere dagelijks werkt door het getuigenis van vrouwen en hoe Hij Zijn vijand onthutst maakt.

Er is dan ook geen méér werkzame prediking dan de standvastigheid en de volharding, die zij hebben betoond in het belijden van de Naam van Christus.

Ziet u niet, hoe levendig het Woord onzes Heeren in haar hart diep ingeworteld is; het Woord, dat zegt: „Wie Mij belijden zal voor de mensen, die zal Ik ook belijden voor Mijn Vader, Die in de hemelen is. Maar zo wie Mij verloochend zal hebben voor de mensen, die zal Ik ook verloochenen voor Mijn Vader, Die in de hemelen is.” (Matth. 10:32,33).

Ze waren niet bevreesd, dit bouwvallige leven er aan te geven om een beter leven te bekommen, vol zaligheid; een zaligheid, die eeuwig duurt.

Houdt deze heerlijke voorbeelden uit de oude en de latere tijd voor ogen om uw zwakheid sterk te maken en uw rust te vinden in Hem, Die zulke grote dingen heeft gedaan met zwakke werktuigen. En erkent ook de eer, die de Heere u heeft bewezen; laat aan Hem het bestuur over; weest er zeker van, dat Hij macht heeft, uw leven te behouden, wanneer Hij u nog wil gebruiken, of ook, wanneer Hij het verwisselen wil met een beter leven, dat Hij u schenkt. Dan zijt u gelukkig, wanneer u uw bouwvallig leven overgeeft tot Zijn eer. Hij zal u dan zulk een hoog loon schenken; eeuwig met Hem te mogen leven.

Dáartoe immers zijn we op aarde en hebben we het licht van Zijn goddelijke genade ontvangen, dat we Hem verheerlijken in het leven en sterven en dat we eens geheel met Hem verenigd worden.

De Heere schenke u de genade, deze dingen wel te bedenken en in uw harten vast in te prenten, opdat u sterk moge worden tot alle dingen naar 's Heeren welbehagen.

Zo moge het geschieden.

Genève, 16 september 1557.

36. *De toestand in Frankrijk.*

De zeer gespannen toestand, die de Reformatie teweeg bracht in Frankrijk, heeft Calvijn, naast alle andere arbeid, waartoe de Heere hem riep, onvoorstelbaar veel zorgen en inspanning gegeven.

Toen hij in 1535 weg moest vluchten uit zijn geboorteland, was de vervolging van de slachtschaapkens Christi reeds in volle gang. En die vervolging, niet alleen van de franse gereformeerden, maar ook van de Waldenzen in Zuid-Frankrijk, nam steeds in hevigheid toe. En toch, de leer der Reformatie, zoals Calvijn die voorstond, kreeg steeds meer aanhang in Frankrijk. In 1557, het jaar, dat Calvijn aan de gevangen genomen vrouwen in Parijs zijn ontroerende brief schreef, was zeker één zesde deel van de franse bevolking de Reformatie van harte toegedaan. Onder hen waren zeer vele adellijke personen. Zij gingen maatregelen nemen om zich te verdedigen tegen de onmenselijke wreedheid, waarmede het koningshuis, het parlement en vooral ook de fel roomse ambitieuze familie De Guise, onder goedkeuring en op aandrang van de paus, hebben getracht de Reformatie met wortel en tak uit te roeien.

Zo werden de Hugenoten in Frankrijk een politieke macht en zou de strijd om het behoud der Reformatie naar de opvatting van Calvijn uitlopen op niet minder dan acht oorlogen, die, met korte tusschenpozen, hebben gewoed van 1562 tot 1598.

Calvijn heeft dus het voorspel van deze godsdienstoorlogen bewust meegemaakt. Behoudens dan de eerste dezer oorlogen, die uitbarstte in het jaar 1562, twee jaar vóór zijn dood.

We hopen in een apart deel van de serie „Calvijns levenswerk, belicht vanuit zijn brieven”, nog uitvoerig in te gaan op deze wel zeer gespannen toestand, die tienduizenden christenen het leven heeft gekost, die honderden gezinnen genoodzaakt heeft, hun vaderland voor goed te verlaten en Frankrijk heeft gemaakt tot een arm en berooid, bij uitstek rooms land.

37. *Een brief aan Bullinger over deze toestand (23 februari 1558)*

Hoe in 1558 de vervolging woedde in Parijs, vernemen we uit een brief, die Calvijn aan Bullinger te Zürich schreef, 23 februari 1558. Een herder, die moet aanzien, hoe zijn schapen worden afgeslacht.

Beza was met een vooraanstaande Hugenoot naar Duitsland gereisd, waar hij voor de derde keer zou trachten, de lutherse keurvorsten te bewegen, de franse protestanten hulp te bieden. Zo deden ze ook Heidelberg, de hoofdstad van het keurvorstendom De Paltz, aan. Daar had een (verteld Calvijn in deze brief aan Bullinger) betaalde schurk de keurvorsten (Otto-Heinrich) vals voorgelicht.

Calvijn vervolgt dan:

De niet te stillen woede van de franse koning (Hendrik II, de zoon van Frans I. K.) noodzaakt ons, hulp te zoeken. Want al zijn uit de grote schare gevangenen er enkelen vrijgelaten, dan geschiedt dit niet uit mildheid en barmhartigheid, maar wel omdat de standvastigheid van de zeven martelaars, die reeds de vuurdood ondergaan hadden, het gemoed van de rechters zo ontsteld had, dat ze meenden anders te moeten optreden.

Met opzet hadden ze twee jonge mensen daarvoor uitgezocht, van wie de ene nauwelijks zijn zestiende jaar bereikt had. Ze meenden namelijk, dat zij te zwak waren om zich te verdedigen. Omdat ze hiermede zeer bedrogen uitkwamen, hebben ze ongeveer honderd gevangenen over onderscheiden kloosters verdeeld, opdat de monniken als het ware hun dagelijkse pijnigers zouden worden. Maar zo gelukte het velen, te ontkomen, deels omdat het de monniken lief was, hun kloosters van zulke pestbuilen te bevrijden, deels ook, omdat het hun een last was, deze armen gratis te voeden.

Degenen, die bekend stonden als bijzonder standvastig, zijn

in stinkende kerkerholen geworpen, waaruit ze bij de eerste de beste gelegenheid weggesleept zullen worden om terechtgesteld te worden.

De nonchalance van de rechters echter heeft de koning met vele, dikwijls herhaalde verwijten en bedreigingen en berispingen ten hoogste afgekeurd, alsof ze niet voldoende manhaftig te werk gingen.

Tenslotte heeft de koning zelfs de antichrist in Rome door middel van zijn gezanten ten zeerste laten smeken (zo luidt het woordelijk in de bul; pauselijke oorkonde. K.) aan het hoofd van de inquisitie drie kardinaals te plaatsen, bij wie een onbegrensde boosaardigheid om te slachten en te verderven gewaarborgd is.

Ook heeft hij een nieuw edikt uitgevaardigd, dat ook de bisschoppen de macht geeft over leven en dood. Aan de koninklijke rechters wordt niets meer overgelaten, dan dat ze beulen mogen zijn voor het geestelijk gerecht.

Dat zijn nu de schone beloften, waarmede de franse koning uw gezanten afscheept. (Bullinger had namens de zwingliaanse kerk gezanten naar Parijs gezonden met een smeekschrift ten gunste van de franse protestanten. K.). Ik wilde u dit in het kort mededelen, opdat u niet denkt, dat wij te ijverig zijn in deze zaak. Onze broeders in Frankrijk sidderen overal vanwege al deze dreigedikten.

Genève, 23 februari 1558.

Uw

Johannes Calvijn.

38. *Ook kaf onder het koren. (18 juni 1558)*

We moeten bij het lezen van deze herderlijke brieven aan hen, die om hun belijdenis in de gevangenis kwijnen, niet denken dat allen in het aangezicht van de brandstapel trouw blijven aan wat ze hebben beleden. Calvijn schrijft op 18 juni 1558 aan zijn collega en vriend Farel een en ander over hovelingen, die in het geheim de Reformatie zijn toegedaan. De koning heeft zijn ambtenaren bevolen, dat ze in het vervolg verplicht zijn, mee te lopen in de processies, waarin de „heilige hostie” (Calvijn schrijft „de God uit brood”) wordt meegedragen.

Dat zullen ze wel niet allemaal doen. Maar wel treffen we bij dergelijke lieden steeds een of andere onoplosbare kronkel aan met de wereld.

Slechts weinigen zien als Abraham eenvoudig op God. Velen zeggen met Lot, toen hij Sodom verliet: „Nee toch, Heere!

Ik zal niet kunnen behouden worden naar het gebergte heen”. (Gen. 19:18,19). Maar, hoe klein dan ook het getal der moedigen zijn moge, te heerlijker toont zich de hand des Heeren machtig, hen op de een of andere manier van hun dubbele pels te ontdoen, namelijk van hun natuurlijke gemoedsgesteldheid en daarbij ook nog van de angst, dat ze hun schitterende positie zullen verliezen.

(Klaarblijkend spreekt Calvijn hier over de weinigen aan het hof, die stand houden, als het er op aankomt. K.).

Het aantal brieven van Calvijn, geschreven aan gevangenen in Frankrijk, bemoedigingen en troostbrieven aan hen is zeer groot. Er zijn ook smartelijke brieven, gericht aan vooraanstaande personen, die, om aan de vervolgingen te ontkomen, bijvoorbeeld de paapse mis bijwonen, of aan personen, wier echtgenoten hun belijdenis verloochenen.

Wij moeten deze allen thans onbesproken laten.

39. *Trouw tot in de dood (Begin 1560)*

Slechts één aangrijpende brief, waarin Calvijn aan zijn vriend Ambrosius Blauer, predikant in Winterthur (Duitsland), schrijft over de marteldood van Anne du Bourg, mogen we niet onvermeld laten. Hier spreekt het bewogen herderlijk medeleven van Calvijn wel zeer sterk.

Calvijn vertelt Blauer in een uitvoerige brief van eind februari 1560, dat de franse koning, Hendrik II, heel kort voor zijn dood (eind 1559), tegen de zin van de meerderheid van zijn parlement in, bijgestaan door een kardinaal, als een woesteling te keer is gegaan tegen degenen, die de belijdenis der Reformatie openlijk tot de hunne maakten.

Een broer van de kanselier aan het franse hof, Anne du Bourg, had Hendrik II door zijn rechtschapenheid en geloofsvertrouwen in het bijzonder geïrriteerd. De rechters, die hem moesten vonnissen, stelden dit al maar uit. Tenslotte velde de kardinaal, door de paus naar Parijs gezonden om in zulke gevallen de knoop door te hakken, wèl het vonnis: Du Bourg zou worden opgehangen, of te wel, aan een paal gebonden, levend verbrand worden.

Na dit alles uitvoerig te hebben verteld, gaat Calvijn in genoemde brief verder:

Toen het gruwelijk vonnis: verbranding bij levende lijve, uitgesproken werd, boog Du Bourg de knieën en dankte de Heere er voor, dat Hij hem zulks waardig achtte, namelijk te mogen sterven om de eeuwige waarheid te verdedigen.

Vier uren lang verbeidde hij met een verblijd aangezicht de dood. Toen hij naar de plaats van de terechtstelling afgevoerd werd, konden, ofschoon vierhonderd soldaten hem omringden, toch enkele omstanders zien, dat hij, alsof hij ging slapen, zelf zijn rok en wambuis aflegde.

Toen de beul hem de strop om de hals wierp, zei hij, dat dit niet nodig was, want hij zou, zoals dat de gewoonte was, in het smeulend vuur geroosterd worden. De beul antwoordde, dat hij een andere opdracht had ontvangen, namelijk door wurging moest zijn leed worden verkort.

Hij had zijn gebed reeds uitgesproken; maar hij viel nogmaals op zijn knieën en dankte de Heere.

Sinds zijn dood is bijna anderhalve maand voorbij gegaan. Sindsdien zijn al weer vele anderen verbrand.

Ook ons dreigt ieder ogenblik weer nieuwe schrik.

Ach leerden we toch uit deze dingen rechtkennen, wat het leven van de mens op deze aarde is!

Dat geldt mij in het bijzonder, aangezien ik mij uit mijn verslaving altijd nog niet genoeg laat wakker schudden! Vaarwel!

Begin februari 1560.

40. *Een stukje franse politiek*

We bemerken het: de toestand in Frankrijk, en daarmee ook voor Genève, wordt steeds meer benauwend voor het protestantisme. De nieuwe leer, zoals Calvijn deze in woord en geschrift mocht uitdragen, had zich onder Gods zegen over grote delen van Frankrijk verbreid. Her en der werden kerken gesticht. Met steun en volgens de richtlijnen van Genève.

Zelfs was in 1559 in het diepste geheim in het hol van de leeuw, in Parijs (!), de eerste synode gehouden. Daar werd de eerste franse geloofsbelijdenis opgesteld, de zogenaamde Confessio Gallicana.

In nog geen tien jaren tijds had dit alles plaatsgevonden.

Het laat zich verstaan, dat de aanhangers van de belijdenis der waarheid naar Schrift en belijdenis, toen de vijand ontwaakte, zwaar werden beproefd.

Sinds de eerste ritselingen van „de nieuwe leer” had het koninklijk huis, later bijgestaan door de inquisitie, en aangevuurd door de paus, steeds feller de opkomst van dit protestantisme bestreden.

Reeds in 1521 had de Sorbonne, de machtige Universiteit in Parijs, de leer van Luther scherp veroordeeld. En in 1525 (in ons land werd toen Jan de Bakker verbrand) stierf in Parijs Jean Valière op de brandstapel.

Al 25 jaar lang woedden de vervolgingen.

Wanneer in steeds meerdere mate de hoge adel zich in Frankrijk aansluit bij de Reformatie, en deze het opneemt tegen het koningshuis en tegen de machtige roomse adellijke familie De Guise, voor de aanhangers der nieuwe leer, wordt de zaak van de Hugenoten (protestanten in Frankrijk) ook een politieke zaak.

In 1559 sterft de franse koning, Hendrik II; zijn echtgenote was de latere zeer beruchte vorstin Catharina de Medici. Zij had drie zoons, die kort na elkaar koning van Frankrijk zijn geworden: Frans II, Karel IX en Hendrik III.

Catharina de Medici, die later zo'n uiterste lage en gemene rol heeft gespeeld in de vreselijke Parijse Bloedbruiloft (1572), werd in 1559 regentes over haar nog zeer jeugdige en zielige Frans II. Toen stonden tegenover elkaar: het franse koningshuis, met aan het hoofd de koningin-moeder en haar rechterhand, De Montmorency, de opperbevelhebber van het leger (de *connétable*); tegenover de koningin-moeder en haar opperbevelhebber (een Hugenotenhater bij uitnemendheid) stond Frans de Guise en zijn broer, die fel rooms, dus pausgezind waren en streefden naar de opperheerschappij in Frankrijk. Tegenover de machtige vijanden van de Reformatie kwam nu de hoge adel te staan, die de Hugenoten in bescherming namen: de vader van de latere koning Hendrik IV, Anton de Bourbon en zijn vrouw Jeanne d'Albrêt, Louis de Bourbon, de prins de Condé en niet te vergeten admiraal de Coligny.

Zo liep door alle woedende vervolgingen heen de strijd om de macht, de strijd om de troon. De franse troon werd rond 1559/1560 de speelbal van de elkaar bestrijdende partijen. Het koninklijk huis was beducht voor de De Guises met haar felle pauselijke politiek en haar pro-spaanse ideeën. (Denk aan Philips II!)

De protestanten vreesden deze De Guises evenzeer. Behalve van de hoge adel werden zij krachtig gesteund door de koning van Navarre, Antoine, en door diens broer, Louis, de prins van Condé. Vooral financieel stonden de Hugenoten (protestanten) sterk. Het leger, waar De Coligny en de prins van Condé veel invloed hadden, neigde ook de strijd aan te binden tegen de De Guises, en zo de Hugenoten in bescherming te gaan nemen.

We zagen het: de vervolgingen gaan, vooral rond Parijs en onder de Waldenzen onverminderd door.

Wanneer, na nog geen jaar koning te zijn geweest, Frans II sterft en zijn minderjarige broer Karel IX hem opvolgt, en zijn moeder Catharina de Medici weer regentes wordt, dreigt een burgeroorlog.

Calvijn volgt vanuit Genève deze gang van zaken van dag tot dag.

We lezen nu: Calvijn is bang, dat deze strijd zich zal uitbreiden naar Genève.

41. *Brief aan Blaurer (28 mei 1560)*

Hij schrijft aan zijn vriend Blaurer in Winterthur:

De toestand van de evangelischen in Frankrijk wordt steeds ernstiger. Ons en de stad Genève geldt dit zeer in het bijzonder. Want ze menen, dat hier alle onrust wordt op touw gezet; of beter, om een voorwendsel te hebben, doen ze, alsof ze deze mening zijn toegedaan. De hele maand bijna geloofden onze naburen (Bern. K.), dat het met ons gedaan was. Maar ze zullen mij niet er toe brengen, dat ik me bang maak. Driegen enorme gevaren, dan willen we in vertrouwen op Gods bescherming de afloop rustig afwachten. Wat er ook gebeurt, de Vader in de hemel zal het tot ons bestwil wenden. De Heere zal misschien rekening houdend met de gehele kerk, bewogen zijn, Zich onzer te ontfermen.

Excuses, dat ik niet eigenhandig schrijf, maar vanaf het bed dikteer.

Ik moet meestal de halve tijd liggen om althans nog enkele uren te hebben, dat ik me wel gevoel.

Genève, 28 mei 1560.

42. *Wat gaat Catharina de Medici nu doen? (Brief van 4 juli 1560)*

De toestand in Frankrijk was verscherpt, doordat een groot aantal jonge, adellijke Hugenoten op 17 maart 1560 een samenzwering hadden op touw gezet, gericht tegen de gehate De Guises. Deze samenzwering, die bijtijds werd ontdekt, liep uit op een vreselijk bloedbad.

Het was nu de vraag, of de koningin-moeder, Catharina de Medici, met de De Guises zou gaan meewerken om de Reformatie, zo mogelijk, met wortel en tak uit te roeien.

De schrandere, diplomatieke regentes doorzag echter het politieke spel van de De Guises maar al te goed. En Calvijn doorzag op zijn beurt haar wel zo goed, dat hij op 4 juli 1560 aan een vriend schreef:

De koningin-moeder zal zich niet door de De Guises laten meeslepen. Ze zal haar conclusies wel trekken. Wel zal ze zich, zodra ze ziet, dat het voor haar en haar kinderen (de Bourbons. K.) nodig is, van de De Guises losmaken.

43. *Calvijns bezorgdheid over de politiek der Hugenoten en het zedelijk verval onder hen.*

Dat had Calvijn heel goed gezien.

Zelfs werkte Catharina de Medici er aan mee, dat het kwam tot een godsdienstgesprek in Poisy. Dat godsdienstgesprek duurde van 9 september tot 15 oktober 1561. Namens de Hugenoten traden daar op: Theodorus Beza, toen een man van goed veertig jaar, en Pietro Martyr Vermigli uit Zürich, een zestiger.

De belangrijkste vertegenwoordiger van de roomse partij was de invloedrijke kardinaal van Lotharingen, Charles de Guise. Namens de jezuiten trad hun generaal op, Lainez. Deze laatste achtte heel het godsdienstgesprek uit den boze. Hij beweerde, dat zulke zaken thuis hoorden op het vanaf 1545 lopende concilie van Trente.

Een vervolg en gevolg is wel geweest, dat Catharina de Medici in januari 1562 een edikt uitvaardigde, waarin de protestanten een beperkte vrijheid van godsdienstoefening werd toegestaan.

Zoals te verstaan is, was de woede van de De Guises onvoorstelbaar groot. Catharina de Medici had hen van het koninklijk hof verdreven. En nu dit nog...!!

Toen op 1 maart 1562 de protestanten (die zich omtrent deze tijd Hugenoten gingen noemen) in Vassy heel vredig bijeen waren in een kerkdienst, werden ze overvallen door een legertje van de De Guises, dat onder hen een afschuwelijk bloedbad aanrichtte.

Dat is het begin geweest van de acht godsdienstoorlogen, die zich hebben uitgestrekt van 1562-1598, een periode van meer dan 30 jaar!

We moesten wel even wat breder ingaan op de toestand in Frankrijk, omdat deze in Calvijns brieven, geschreven in zijn laatste levensjaren, telkens weer ter sprake komt.

Terwijl het lichamelijk lijden van Calvijn met de dag toeneemt en hij toch al het werk in zijn gemeente zoveel mogelijk getrouw verricht, en een uitvoerige correspondentie heeft met ieder, die in het buitenland te maken heeft met de Reformatie, volgt hij op de voet, wat er in zijn oude vaderland Frankrijk gebeurt: het uitbreken van de eerste godsdienstoorlog in 1562; het tot stand komen van de vrede van St. Germain. Met name Beza is steeds in Frankrijk en Calvijn onderhoudt met hem steeds schriftelijk en ook wel door boden, een mondeling contact.

Wat Calvijn zeer hoog zit, is de omzwaai van het godsdienstig leven naar de ambities van de adellijke Hugenoten op het politieke vlak. En, daarmee in verband, het gevaar, dat de zaak van Christus' Rijk in Frankrijk een politieke zaak wordt, en, weer daarmee verband houdend, het verval der zeden.

We gaan Calvijns levenswerk, en dan Calvijn vanuit zijn brieven gezien als herder en vriend, besluiten met twee herderlijke brieven en met enkele gedeelten uit brieven, geschreven kort voor zijn overlijden aan Calvijns bijzondere vriend en medewerker Theodorus Beza.

Het spijt ons bijzonder, dat we de beide herderlijke brieven, geschreven kort vóór het uitbreken van de eerste godsdienstoorlog in Frankrijk in 1562, niet in haar geheel kunnen overnemen. Ze beslaan tezamen ongeveer dertig bladzijden.

44. *Herderlijke brief van 18 augustus 1561.*

De eerste herderlijke brief was bestemd voor alle protestanten in Frankrijk. Calvijn schreef haar op 18 augustus 1561.

Hij is dan, schrijft hij, zes en twintig jaar balling buiten zijn vaderland.

Terwijl ik nu in dit gehele tijdsbestek zowel het franse volk als geheel trachtte te helpen, heb ik ook geprobeerd de afzonderlijke sluimerenden wakker te schudden, tragen op te monter, angstigen te bemoedigen, onzekeren en zwakken op te roepen tot standvastigheid.

Thans, in dit bijzondere tijdsgewricht, mag ik het u niet laten ontbreken aan een bijzondere liefdedienst, waartoe de Heere mij een heel goede gelegenheid biedt. Want omdat nu juist mijn colleges over de profeet Daniel in druk verschijnen, ligt niets meer voor de hand, dan dat ik aan de hand van dit voorbeeld, van harte geliefde broeders, u laat zien, hoe de Heere, Die in onze dagen het geloof van de Zijnen door veelvuldige bestrijdingen wil beproeven, hun harten naar Zijn wonderlijke wijsheid door voorbeelden uit de oude tijd wil versterken, zodat ze, al worden ze ook getroffen door de hevigste stormen en onweders, niet wankelen, of, wanneer ze ook eens weifelen, toch niet afvallen.

U begrijpt nu wel, hoe graag we, ook met het oog op de strijd, die de Gemeente des Heeren heeft in deze dagen, voorafgaande aan de wederkomst van Christus, dit herderlijk rondschriven in zijn geheel u hadden laten lezen.

We zouden het een tijdrede kunnen noemen uit het jaar 1561 voor het laatst van de tachtiger jaren van de twintigste eeuw, waarin wij leven.

45. *Oproep tot bekering aan de Hugenoten.*

Wat ons bijzonder treft, is de grote ernst, waarmede Calvijn op-

roept tot bekering. Hij wijst op het ontzettend kwaad van de vleeselijke gerustheid en zelfverzekerdheid: de gruwelijke levenshouding bij de wereldse mens; maar niet minder bij u zovelen, die zich scharen onder het vaandel van de Reformatie.

Ook onder u zijn verscheidene richtingen. Bij de ene groep haar overmoed; bij de andere haar zwakheid; bij weer anderen een soort geestelijke roes; bij nog weer anderen een slaperige afgestomptheid. In dit alles vinden we terug het verachten van God, dat voortvloeit uit wereldlijke zelfverzekerdheid; men wil zichzelf zeker stellen, in veiligheid wanen. Wat is dat een bevreemdende waanzin! Vooral wanneer Gods vloek ons bedreigt en Zijn rechtvaardige straf ons treft. Welk een waanzin, dan juist alle ernst van zich af te schudden en in ijdele zelfgenoegzaamheid te denken, dat we niet te vrezen hebben. Dat is nu juist een zeer algemeen verspreid kwaad, dat wij, die duizendmaal gezondigd hebben en duizend keer de eeuwige dood hebben verdiend, met een paar lichtvaardige religieuze handelingen aan hun plicht tegenover God menen voldaan te hebben en wij ons dan zich gaan overgeven aan de slaap, of liever aan onze slaapzucht. In plaats van ons voor Gods rechterstoel te stellen en ook ons geweten daarvoor te doen dagvaarden.

Want wanneer ons geweten door de door Gods Geest gewekte schrik opgeschrikt is, dan gaat de zondaar eerst de verzoening hoogschatten, die Christus voor doemwaardige zondaren heeft verworven. Dan krijgt Zijn verzoening de juiste waarde en prijs.

Een krachtige oproep tot bekering volgt dan. Geen halve bekering, zonder ontdekking aan de verdoemenis, die wij hebben verdiend. „Dan,” schrijft Calvijn, „werpen wij vast en zeker het fundament des heils omver.” Geen beredeneerde religie, zonder te streven naar het eeuwige leven. Neen, de in Christus verschenen genade tuchtigt ons, zodat wij het ongoddelijk bestaan in ons en de wereldlijke lusten zullen verloochenen en eerbaar en godzalig leven willen in deze wereld.

Overigens heeft Calvijn in deze brief, wijzend op Dan. 2:44, zeer nadrukkelijk gewaarschuwd tegen alle gewapend verzet. En dat, terwijl hij in een lange lijst van gewelddadigheden opsomt, hoe de vijand tegen de gemeente des Heeren nu al dertig jaar heeft gewoed. (1531-1561). De bode van Daniel (9:18) is de enige weg, die de Heere Zijn verdrukte kerk wijst.

De boetprediking in de brief van begin 1560 geldt in het bijzon-

der de gemeenten in Frankrijk, aan welker leden Calvijn schrijft:

Zonder omwegen te bewandelen, wil ik u in één woord zeggen: uw levenswandel is een grote ergernis voor rechtschapen mensen en breekt de onrechtvaardigen de mond open om God en Zijn Woord te lasteren.

Ik moet zo spreken om uw kwaad bloot te leggen; want het is noodzakelijk, dat u het ziet, wanneer iemand het genezen wil.

Calvijn spreekt over het verkoelen der liefde, die vroeger werd be-
toond tegenover Gods Woord. Lichtzinnigheid en ontucht, haat,
smaad, zucht, nijd, heersen onder de leden der gemeente. Nu de
prediking geen kracht meer doet, is de teugel weg, die de ge-
meente houdt in alle eerbaarheid en vroomheid.

Wat een onvergeeflijke ondankbaarheid, het oor niet open te doen,
wanneer God zijn mond opendoet! De smaad en de lust om het
Woord Gods te horen, zijn verloren gegaan. U vereet elkaar als
honden en katten! Zo gaat Calvijn voort. En dan...

- ontwaakt! hoort de leer van God!
- wordt vlijtig in het lezen en onderzoeken der Schrift
- verzuimt de vrome godsdienstoefeningen niet
- doet alle onreinheid uit uw midden weg
- weest kuis in uw gezinsleven en voorkomt alle verdenking van onkuisheid
- ontdoet u van alle onbetamelijkheden en ijdelheden, die een christen niet betamen
- roeit haat en twist uit en gaat allereerst de diepe oorzaken daarvan te lijf: uw onoprechtheid en boosheid
- doet uw trots weg, waardoor ieder zich persoonlijk alles aantrekt
- verhardt u niet onder deze vermaningen; de Heere laat niet met Zich spotten

Van u echter hoop ik betere dingen en ik wens binnenkort
nieuws te horen, bedroefd als ik thans ben.

46. *Hugenoten, waarhéén? (Brieven van mei 1563)*

De eerste godsdienstoorlog, begonnen in 1562, eindigde op 13
maart 1563 reeds door toedoen van de prins van Condé. De vijand
werd daartoe genoodzaakt, omdat de opperbevelhebber van het
koninklijk leger, Montmorency, gevangen was genomen en de
felle hertog De Guises op 18 februari was vermoord.

We kunnen hier thans niet verder op ingaan. Het leek heel wat, die

vrede van Amboise. Zij heeft Calvijn heel veel moeite en werk ge-
geven, omdat de Hugenoten zich bij de neus genomen gevoelden
door de heerszuchtige Louis de Bourbon, prins van Condé! Cal-
vijn heeft hem persoonlijk in een ernstige brief vermaand, nu eens
open en eerlijk voor de dag te komen met zijn bedoelingen (7 mei
1563). Vooral omdat de koningin-moeder op een verraderlijke
wijze trachtte, de leiders van de Hugenoten te verblinden met
schone beloften en eerbetoon. Calvijn heeft heel scherp gezien,
dat dit zou moeten uitlopen op een catastrofe, die in de Parijse
Bloedbruiloft van 1572 een ontzettende en helse slachtpartij
bracht onder de protestanten in Frankrijk.

47. *Afscheid van Calvijn, als herder, als vriend. (2 mei 1564)*

We gaan nu afscheid nemen van Calvijn als herder, als vriend. En
we doen dit met het laatste briefje, dat Calvijn (waarschijnlijk)
heeft geschreven tijdens zijn leven. Een van de (zeg maar) twee-
duizend.

We weten, dat de vriendschap met Farel en Viret, tot het nulpunt is
gedaald.

Aan Viret (waarschijnlijk de eerste na de verwijdering in 1561),
schreef Calvijn nog een zakelijke brief op 1 augustus 1563.

Van Farel nam Calvijn op 2 mei 1564 in een kort briefje afscheid.

Op 27 mei 1564 overleed Calvijn, 's avonds om 8 uur.

Wat zijn persoonlijk lijden aangaat, en zijn verlangen om heen te
gaan, weten we veel meer uit de brieven, die hij in zijn laatste le-
vensjaren heeft geschreven, met name aan Beza.

We hopen hier later uitvoerig op terug te komen, wanneer we
schrijven over Calvijns persoonlijk en huiselijk leven, belicht van-
uit zijn brieven.

De brief (zijn laatste brief) geschreven aan de tachtigjarige Farel,
mogen we hier niet onvermeld laten.

Calvijn, die zeer ernstig ziek was, nauwelijks meer ademen kon,
had vernomen, dat zijn oude vriend uit Neuchâtel hem toch
nog wilde bezoeken, om afscheid van hem te nemen. Calvijn dik-
teert dan vanaf zijn ziekbed:

Beste, voortreffelijke broeder, vaarwel!

En, wanneer het Gode behaagt, dat u me overleeft, leef in-
dachtig onze innige vriendschap, die, nuttig als ze was voor
de kerk, ons in de hemel haar vruchten zal afwerpen. Maak u
om mij geen moeite. Ik kan slechts nog wat rochelen en ik
wacht er voortdurend op, dat ik de adem uitblaas.

Het is genoeg, dat ik in Christus leef en sterf, Die de Zijnen

gewin is in het leven, alsook in de dood.
Nogmaals, vaarwel, tezamen met de broederen!

Farel, is toch afscheid gaan nemen.
Wat zal er in het hart van deze beiden zijn omgegaan!